

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA: GÜNEY KAFKASYA
ÖRNEĞİNDE ÇATIŞMA VE İŞBİRLİĞİ
DİNAMİKLERİ

Kemale PAŞAYEVA

2501141316

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Saadet Gülden AYMAN

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : KEMALE PAŞAYEVA Numarası : 2501141316
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : PROF. DR. SAADET GÜLDEN AYMAN
Tez Savunma Tarihi : 17.06.2019 Saati : 10:30
Tez Başlığı : " ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA: KAFKASYA ÖRNEĞİNDE ÇATIŞMA VE İŞBİRLİĞİ DİNAMİKLERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. SAADET GÜLDEN AYMAN		Kabul
2- DOÇ. DR. HASAN DURAN		Kabul
3- DR. ÖGR. ÜY. EMİRHAN GÖRAL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. H. BİRSEN HEKİMOĞLU		
2- DR. ÖGR. ÜY. İBRAHİM MAZLUM		

ÖZ
ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA:
GÜNEY KAFKASYA ÖRNEĞİNDE ÇATIŞMA VE İŞBİRLİĞİ
DİNAMİKLERİ
KEMALE PAŞAYEVA

Soğuk Savaşın bitmesinden sonraki dönemde etnik çatışmalarla dolu olan Güney Kafkasya bölgesi uluslararası ilişkiler literatüründe zengin enerji kaynaklarına sahip olmasından dolayı da dikkat çekmiştir. Bağımsızlıklarından günümüze kadar Güney Kafkasya bölgesindeki devletlerin enerji güvenliğine önemli katkı sağlayan boru hatları projeleri Batılı küresel güçlerin de destekleri ile sadece enerji konusunda işbirliğinin bir aracı olmaktan çıkarak, güçler mücadelesinin bir parçasına dönüşmüştür. Tezin amacı, Güney Kafkasya örneğinde enerji güvenliği ve dış politika bağlantısı kapsamında bölgesel işbirliği ve çatışma dinamikleriyle var olan enerji kaynakları ve bunlarla ilgili projeler arasındaki ilişkinin çözümlenmesidir. Soğuk Savaş sonrası dönemden günümüze kadar Kafkasya bölgesinde ortaya çıkan çatışmaların niteliği ve çözüm sağlanamamasının nedenleri üzerinde durulacak ve mevcut durumları incelenecektir. Tezde bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler kadar bölge üzerinde etkili olan büyük güçler arasındaki rekabet anlatılarak enerji kaynaklarını kontrol etmek için verilen mücadele uluslararası sistem düzeyinde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Dış Politika, Güney Kafkasya, Güvenlik, Hazar Havzası

ABSTRACT
ENERGY AND FOREIGN POLICY:
CONFLICT AND COOPERATION DYNAMICS IN SOUTH
CAUCASIA

Kemale PASHAYEVA

The South Caucasus region, which is rife with ethnic conflicts in the post-Cold war period, has its own place in international relations literature because of its own rich energy resources. The pipeline projects, which have significantly contributed to the energy security of the states in the South Caucasus region since their independency, have also become part of the struggle for power, with the support of Western global powers. The aim of the thesis is to reveal the current situation of conflict and cooperation dynamics within the context of energy security and foreign policy in the case of South Caucasus and to analyze the relationship between existing energy resources, and related projects and regional cooperation, and conflict dynamics. The nature of the conflicts that emerged in the Caucasus region from the post-Cold War era and still continue and the reasons for the failure to achieve a solution and their current situation will be examined. Beside the relations between region countries, the struggle to control energy resources will be analyzed at the international system level by explaining the competition between the great powers that are influential on the region

Keywords: Energy, Foreign Policy, Security, South Caucasus, Caspian Basin

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tez çalışması uzun bir dönemi kapsayan ve sorumluluk talep eden önemli bir süreçtir. Bu süreçte yüksek lisans öğrencisi mutlaka çevresindeki insanların maddi ve manevi desteğine ihtiyaç duymaktadır. Tez çalışmasının başından sonuna kadarki süreçte her türlü desteği bana sağlayan çok değerli Hocam Prof. Dr. Gülden Ayman'a teşekkürümü sunuyorum. Bu zorlu süreçte maddi ve manevi olarak bana destek olan anneme ve ablam Ganire Paşayeva'ya da borçluyum. Bunların yanı sıra tez çalışmam için değerli görüşlerini aldığım Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR Bakü ve SOCAR Türkiye'de görüşlerine başvurduğum değerli uzmanların paylaştıkları bilgi ve tecrübeleriyle tezin içeriğini zenginleştirdiğimi tahmin ediyorum. Ayrıca, İstanbul merkezli Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (BİLGESAM) tez konusuyla ilgili çok sayıda kaynaklarını bana tavsiye eden ve görüşlerini paylaşan Dr. Elnur İsmayıl'a da teşekkürlerimi sunuyorum.

Kemale Paşayeva

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ	viii
RESİMLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

1.1 Enerji ve Dış Politika Literatürü	10
1.2 Tezin Kavramsal Çerçevesi	15
1.3 Enerji ve Dış Politika İlişkisi	16
1.3.1 Çin-Pakistan Enerji Koridoru (CPEC)	20
1.3.2 Rusya-Türkiye İşbirliği ve Enerji Projeleri	21
1.3.3 Türkiye-Irak İlişkilerinde Boru Hatları	26
1.4 Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Enerji Kavramı	28
1.4.1 Realist Kuram ve Enerji Kavramı	29
1.4.2 Liberal Kuram ve Enerji Kavramı	33
1.4.3 İnşacı Kuram ve Enerji Kavramı	36

İKİNCİ BÖLÜM

BATI DÜNYASI VE GÜNEY KAFKASYA

2.1 Jeopolitik Rekabette Güney Kafkasya	39
2.2 Güney Kafkasya'da Güvenlik Sorunları	41
2.3 Güney Kafkasya'da Bölgesel Güvenlik ve Enerji Boru Hatları	43
2.3.1 Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü	46
2.3.2 Aktau Zirve Toplantısı ve Hazar Denizi'nin Statüsü	52
2.3.3 Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı (BTC)	55

2.3.4 Bakü-Tiflis-Erzurum Projesi (BTE).....	57
2.3.5 TANAP Projesi	59
2.3.6 Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi (TAP).....	63
2.3.7. Trans Hazar İşbirliği	65
2.3.8. Güney Gaz Koridoru ve Muhtemel Kaynaklar	69
2.4 Ermenistan'ın Bölgesel Enerji Projelerinde İştiraki	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEY KAFKASYA'DA İSBİRLİĞİ VE REKABET

3.1 Azerbaycan Dış Politikası ve Enerji Faktörü	73
3.1.1. ABD-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü	75
3.1.2. Rusya-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü.....	78
3.1.3. AB-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü	81
3.1.4. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü	82
3.1.5. İran-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü	86
3.2. Gürcistan Dış Politikası ve Enerji Faktörü	88
3.2.1. Rusya- Gürcistan İlişkilerinde Enerji Faktörü	90
3.2.2. İran-Gürcistan İlişkilerinde Enerji Faktörü.....	95
3.3. Ermenistan Dış Politikası ve Enerji Faktörü	97
3.3.1. Rusya- Ermenistan İlişkilerinde Enerji Faktörü.....	98
3.3.2. İran – Ermenistan İlişkilerinde Enerji Faktörü.....	100
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA	109

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'nin Ülkelere Göre Yıllık Ortalama Doğalgaz İthalat Oranı (2010-2017).....	23
---	----

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1 : Hazar Denizi'nde petrol ve doğal gaz sahaları.....	50
Resim 2. Azerbaycan'ın Doğal Gaz Yatakları ve Rezervleri	74

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AÇG:	Azeri – Çırak - Güneşli
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM:	Birleşmiş Milletler
BOTAŞ:	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC:	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE:	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
CPEC:	Çin-Pakistan Enerji Koridoru
GUAM:	Gürcistan-Ukrayna-Azerbaycan-Moldova
NATO:	North Atlantic Treaty Organization
RF:	Rusya Federasyonu
SCP:	Güney Kafkasya Boru Hattı
SOCAR:	Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
TANAP:	Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TAPI:	Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TPAO:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

GİRİŞ

Soğuk Savaşın sonlanmasıyla uluslararası ilişkiler literatürüne giren Batılı değerlerin ve liberalizmin dünyada egemen olduğunu ileri süren Francis Fukuyama'nın *Tarihin Sonu* kuramı¹ ve 1990'lı yılların sonlarına doğru küreselleşmeden dolayı iç ve dış politikada geleneksel farklılıkların ortadan kalktığını iddia eden tartışmalar yaşanan gelişmelerle doğrulanmadı. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra onun varisi olan Rusya Federasyonu'nun 1990'lı yıllarda yaşadığı politik ve ekonomik kriz, ülkenin ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in görevden ayrılarak Rusya'yı Vladimir Putin'e emanet etmesiyle tedrici olarak ortadan kalktı. Putin yönetimindeki Rusya'nın, uluslararası sistemde kendisini süper güç olarak kanıtlama girişimleri tarihin sonlanmadığını ve ülkelerin dış politikalarını geleneksel yöntemlerle devam ettirdiklerini gösterdi.

Uluslararası sistemde mevcut olan güvenlik tehditleri farklı şekillerde kendisini göstermektedir. Günümüzde yeniden Yeni Soğuk Savaş (*New Cold War*) dönemine mi girilip girilmediği tartışmalara neden olmaktadır. Devletler ve bölgeler arasındaki sorunlar ve çatışmalar yeniden şekillenmektedir. Küresel ve bölgesel güçler nüfuz kazanma girişimlerini halen klasik güç kavramı üzerinden gerçekleştirmekte; bu da her geçtiğimiz yıl devletlerin silahlanmaya daha çok bütçe ayırmasına neden olmaktadır.

Dünyadaki demografik artışla aynı çizgide yükseliş gösteren gıda güvensizliği, fakirlik ve göç gibi sorunlar küresel sisteme tehdit oluşturmaktadır. Bunun yanında insan sağlığını etkileyen, gıda ve su çatışmalarına da neden olabilecek küresel ısınma gibi sorunlar da güvenlik tehdidi olarak kabul edilmektedir.

Kuşkusuz güvenlik tehdidi olarak gösterilebilecek bir başka konu son yıllarda artış gösteren terör ve terörün sınır aşımı yayılmasıdır. Önceden tek başlarına devletler

¹ Francis Fukuyama, *The End of History and Last Man*, Free Press, 2006

uyguladıkları politikalarla komşu devletler için tehdit oluyorduyorsa, günümüzde devletlerin kontrolünden çıkmış bölgelerde mevcut terör yapılanmaları tüm küresel sistemi tehdit etmektedir. Yukarıda bahsedilen tehditler tek bir ülkenin dış politikasını etkilememekte; aksine olarak küresel sistemde kolektif insan güvenliğini de tehdit etmektedir.

Bunların yanı sıra enerji güvenliği de günümüzde önemli ve devletlerin işbirliği içinde olmadan sağlanması zor gözüken meselelerden biridir. Uluslararası ilişkilerde son yıllarda devletler arasında çatışma ve işbirliğini etkileyen önemli kaynaklardan birinin enerji olduğu bilinmektedir. Devletler arasında çatışmaların büyümesinin nedenleri arasında hidrokarbon kaynakları ve enerji boru hatları olduğu gibi, enerji rezervlerinin ve boru hatlarının bölgesel ve küresel güçler arasındaki işbirliğini de olumlu etkilediğine ilişkin çok sayıda örnekler mevcuttur.

20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyıl itibariyle, *enerji güvenliği* kavramı hem politik hem de akademik literatürde geniş kullanılmaya başlanmıştır. Enerji güvenliğinin politik ve ekonomik olduğu kadar askeri ve sosyal boyutta da incelenmesi gerekmektedir. Bugüne gelindiğinde; uluslararası sistemde enerji ekonomik bir araç olarak görüldüğü gibi, önemli bir dış politika araçları arasında da sayılmaktadır. Mevcut küresel sistemde enerji üreticisi ve tüketicisi ülkelerle birlikte transit görevi üstlenen aktörler enerji-politika-güvenlik bağlamında ilişkilerini geliştirmektedirler. Enerji güvenliği, milli güvenlikten sonra gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ayakta kalabilmelerini gerektiren en önemli endişe kaynağı olmaktadır. Küresel sistemin enerji zengini olan başat aktörleri enerjiyi adeta bir silah olarak kullanmaktadır. Son yıllarda Rusya örneğinde gözüktüğü gibi enerji kaynakları eski Sovyet coğrafyasındaki bazı devletlere karşı bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda Hindistan ve Çin gibi ekonomilerin enerjiye olan ihtiyaçlarının artması; enerji boru hatlarına ve diğer enerji altyapılarına yönelik terör eylemlerinin çoğalması enerji güvenliği kavramını uluslararası güvenliğin önemli bir parçası haline getirmiştir.

1. Araştırma Konusu ve Problemi

Avrupa'nın doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığı Batılı devletler için bir sorun olarak algılanmaktadır. Hem üretici hem de ihracatçı olan Rusya ve Avrupa ülkeleri arasında karşılıklı bağımlılık mevcut olsa da Avrupa devletleri bu bağımlılığı ortadan kaldırmak amacıyla alternatif kaynaklar bulmak için stratejiler izlemektedir. Bu anlamda hem alternatif tedarikçilere ihtiyaç olduğu gibi hem de alternatif güzergahlar enerji güvenliğini Avrupa açısından olumlu etkilemektedir. Rusya'nın son 10 senedir izlediği politikalar dikkate alındığında Avrupa'nın endişesinin haklı olduğu ortaya çıkıyor. Avrupa Birliği için bu alternatifler arasında Orta Doğu'nun istikrarsız durumu dikkate alındığında, şüphesiz Hazar Havzasının enerji kaynakları ve Rusya'yı devre dışı bırakan yeni enerji güzergâhları önem taşımaktadır. Bu kapsamda enerji hatlarının Güney Kafkasya bölgesinde işbirliği ve çatışma dinamiklerine etkisini iyi değerlendirmek gerekmektedir. Bir taraftan içindeki çatışmaların fazlalığıyla dikkat çeken bölge, diğer taraftan ise Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli bir bölge olan Güney Kafkasya'nın sorunlarının çözümüne enerji kaynaklarının olası etkilerini anlamamız gerekmektedir. Sorunlarla yüklü bu coğrafyada, bölgesel çatışmaların tarihsel arka planda milliyetçilik ve dış güçlerin müdahalesiyle çözülememe gibi şekil alması da bazen hayal kırıklığı ve umutsuzluk vermektedir. Bu bağlamda, tezin araştırma konusu, Güney Kafkasya örneğinde enerji güvenliğinin sağlanması için devletlerin dış politika stratejilerinin bölgedeki sorunları çözmeye yönelik olası etkileridir. Enerji kaynaklarına sahip bir ülkenin dış politikasında bu kaynakların nasıl bir etki oluşturduğu araştırmanın ana konusudur. Genel çerçeve çizilerek, araştırma sorusu olarak enerji kaynaklarının bölgedeki sorunların çözümüne nasıl bir etki oluşturduğudur. Eğer bölgedeki çatışmalar mevcut enerji güvenliği için atılan adımlara rağmen çözülemiyorsa, nedeninin ne olduğu sorusuna cevap aranmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu tezin amacı, Güney Kafkasya örneğinde enerji ve dış politika ilişkisi ve bağlantısı kapsamında çatışma ve işbirliği dinamiklerinin mevcut durumunu ortaya koymak ve bölgesel işbirliği ve çatışma dinamikleriyle var olan enerji kaynakları ve

bunlarla ilgili projeler arasındaki ilişkinin çözümlenmesidir. Bu konuya bir örnek olarak Güney Kafkasya bölgesi üzerinde odaklanılmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemden günümüze kadar Güney Kafkasya bölgesinde ortaya çıkan çatışmaların niteliği ve çözüm sağlanamamasının nedenleri üzerinde durulacak ve mevcut durumları incelenecektir. Tezde bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler kadar bölge üzerinde etkili olan büyük güçler arasındaki rekabet de incelenecek ve enerji kaynaklarını kontrol etmek için verilen mücadele, uluslararası sistem düzeyinde analiz edilecektir.

Tezin teorik altyapısını devletler arasında ticari, ekonomik işbirliği ile barış arasındaki ilişki konusunda yapılan çalışmalar teşkil edecek, küresel ve bölgesel düzeyde rekabeti açıklarken jeostratejik yaklaşımlar ve kavramlar da kullanılacaktır. Çalışma bir örnek olayda teorik varsayımların sınanmasını içermesine ilaveten güncel enerji projelerinin gerisinde hangi siyasi motivasyonlar bulunduğunu ortaya koyacak ve bölgenin güvenli geleceğinde enerji güvenliği hakkında tartışmalara yön verecek veriler ve ipuçları sağlayacaktır.

Giriş, üç bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşacak tezin, *Enerji ve Dış Politika İlişkisi* başlıklı birinci bölümünde bu kavramlar anlatılarak, dünyadaki örnekleriyle ilgili literatür taraması yapılmaktadır. Türkiye-Rusya ve Türkiye-Irak arasındaki boru hatlarının ikili ilişkilere nasıl etki ettiğine değerlendirilerek, kriz ve barış döneminde işbirliğindeki benzerlikler ve farklılıklar anlatılmaktadır. Çin-Pakistan Enerji Koridoru (CPEC) olarak bilinen proje enerji ve dış politika bağlamında değerlendirilmekte ve bölgenin güvenliği için ikili ilişkilerdeki sorunları nasıl etkilediği anlatılmaktadır. Tezin teorik ve metodolojik çerçevesi; uluslararası ilişkiler teorilerinin enerji güvenliği ve dış politika bağlantısına yaklaşımlar bu bölümde anlatılmaktadır. Güney Kafkasya bölgesinde güvenlik ve işbirliği konusuna değinirken ve enerji ve dış politika bağlantısı anlatılırken, bilinmesi gereken en önemli konulardan biri uzun bir süre boyunca çözüme kavuşmayan Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün günümüzdeki boyutudur. Bu kapsamda Hazar Denizi'nin statüsünün 1990'lı yıllardan itibaren nasıl bir süreçten geçtiği ve 2018 yılında

Hazar'a kıyıdaş devletlerin ortak bir mutabakata vararak bu sorunu nasıl çözdükleri tezin ilerleyen bölümünde ele alınmaktadır.

Tezin *Batı Dünyası ve Güney Kafkasya* başlıklı ikinci bölümünde Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından günümüze kadarki dönemde bölgedeki dış politika ve güvenlik sorunlarının ana çizgileri anlatılarak, bölgesel ve küresel güçlerin bölgeye yaklaşımları ele alınacaktır. Güney Kafkasya'nın Batı dünyası için ne anlam ifade ettiği ve dış güçlerin jeopolitik rekabetinde nasıl bir konumda olduğu anlatılmaktadır. Güney Kafkasya devletlerinin 1991 tarihinden itibaren başlayan bağımsızlık yıllarının en önemli sorunu olarak çatışma ve ayrılıkçı rejimler olduğu gözükmemektedir. Diğer taraftan, Hazar havzasındaki mevcut zengin enerji kaynaklarının mevcut olması da bölgeyi bölgesel ve küresel güçler için önemli kılmaktadır. Birbiriyle çatışan güçlerin bölge ve bölge devletleri üzerinde farklı amaç ve çıkarları olması, Güney Kafkasya devletlerinin güvenliğini ve dış politikalarının şekillenmesini de etkilemektedir. Bu anlamda; politik, askeri ve ekonomik birlikler üzerinden bölge devletleri farklı işbirliği dinamiklerini tercih etmekte; güvenliklerini etkileyebilecek olsa bile farklı ekonomik, politik ve askeri kurumlara entegre etmeyi amaçlamaktadırlar.

Bölgenin dış politika ve güvenlik sorunlarını etkileyen diğer bir etken ise, 1990'lı yıllardan günümüze kadar devam eden bölgesel ve küresel güçlerin her geçen zamandaki ideolojik, askeri ve özellikle politik olarak rekabetlerinin tehlikeli boyut almasıdır. Bu kapsamda bölge devletlerinin güvenliğine yönelik doğrudan tehditler de her geçtiğimiz zaman diliminde artmaktadır. Böylelikle tezin ikinci bölümü, üç Güney Kafkasya devleti- Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın dış politikasının belirlenmesinde enerji faktörünün etkisi ve bölgesel ve küresel güçlerle işbirliğinde enerji güvenliğinin önemine değinilmektedir. Tezin bu bölümünde bölgede 1990'lı yıllardan itibaren gerçekleştirilmiş enerji boru hatları projelerine de değinilmiştir. Güney Kafkasya bölgesindeki mevcut petrol ve doğal gaz boru hatlarının tarihsel arka plandaki amaçları ile günümüzdeki amaçları arasındaki benzerlikler ve farklar belirtilecektir. Bu anlamda yapımı tamamlanmış ve ya devam etmekte olan projelerin politik amaçlarının bölgenin dış politika ve güvenlik sorunlarını yakın gelecekte nasıl

etkileyeceği sorusunun cevabı verilmeye çalışılmaktadır. Özellikle, bu bölümde tüm boru hatlarının tarihsel arka planının anlatılmasından ziyade, bölgenin enerji güvenliği için önemli olabilecek boru hatları projelerinin faaliyete geçmesi ile bölgede ilerleyen dönemde öngörülerde bulunmaktadır.

Güney Kafkasya'da İşbirliği ve Rekabet başlıklı son bölümde bölge devletlerinin bölgesel ve bölge dışı aktörlerle ilişkilerinin enerji boyutu anlatılmaktadır. Özellikle, enerji kaynaklarıyla zengin olan Azerbaycan'ın 1990'lı yıllardan itibaren hem Batı dünyası hem Rusya hem de Türkiye ve İran gibi komşu ülkeleriyle kurmuş olduğu ilişkilerinde enerji faktörü etkili olmuştur. 1990'lı yıllardaki ilişkiler ile 2000'li yıllar ilişkileri arasında benzerlikler ve farklılıklar olduğu tezin son bölümünde anlatılmaktadır. Gürcistan'ın da bölgesel enerji güvenliğinde önemli bir transit ülkesi olduğunu dikkate alırsak, özellikle Rusya ile ilişkilerinde 2000'li yıllarda bağımlılıktan kurtulma girişimleri anlatılmaktadır.

3. Araştırmanın Önemi

12 Haziran 2018 tarihinde TANAP projesinin faaliyete başlaması, bölgenin enerji güvenliği açısından önemli bir gelişme sayılabilir. Uzun yıllar gerçekleşeceğine engel olunmak istenen veya gerçekleşmesi mucize olarak yorumlanan bu proje, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini güçlendirdiği gibi; Gürcistan'ın da Rusya'dan enerji bağımsızlığını ve güvenliğini olumlu etkileyen gelişmelerdendir. Bununla birlikte, son yıllarda Rusya'nın çıkar alanı olarak gördüğü bölgelerde daha mütecaviz bir politika izlemesi Hazar Denizi'nden Avrupa'ya kadar uzanan ve kendisini devre dışı bırakan boru hattı güzergahını tehdit edebileceği de dikkatten kaçmamalıdır. Batı ve Rusya arasında olumsuz gelişmeler gelecek dönemde böyle bir politika için tehdit alanı açmaktadır. Üçüncü bölümde bölgenin enerji güvenliği için TANAP projesinin önemi anlatıldığı gibi; bölgedeki muhtemel sorunların çözümü ile gerçekleşmesi beklenen projeler de anlatılmaktadır. Özellikle, yıllardır devam eden Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ile ilgili olarak belirsizlikler, 2018 yılının Temmuz ayında gerçekleşen Astana Zirvesinde sorunlara nihai çözüm beklentisi, bölgenin enerji güvenliğine katkı yapacak olan Trans Hazar boru hattı projesinin gerçekleşmesi ile

ilgili konuyu yeniden gündeme getirdi. Fakat, her ne kadar Astana Zirvesi sonrasında kabul edilmiş belgeler bölgesel güvenlik ve bölgedeki güçlerin güvenliği için olumlu mesajlar içermiş olsa da, enerji hatları konusunda görüşmelerin devam ettirilmesi gerektiği bir gerçektir. Ayrıca, bölgedeki etnik çatışmaların çözüleceğine olan umutlar, işgalci politikasından dolayı bölgesel projelerden dışlanmış Ermenistan'ın da Güney Kafkasya güvenliğine katkı yapacak projelerde rol almasını olumlu yapabilecektir.

4. Araştırma Yöntemi

Uluslararası ilişkiler konulu bilimsel araştırmalar, bilime yönelik sonuçlar ortaya çıkarabilmek amacıyla, temelde *neden, nerede, ne zaman* ve *nasıl* sorularını cevaplamak için bilgi üretmektedir. Metodolojik çerçevede tezin hazırlanması için ilk önce konunun belirlenmesi gerekmektedir; daha sonra ise araştırma problemi ve sorusunun belirlenmesi; varsa hipotezin ve araştırma yönteminin belirlenmesi; verilerin toplanması ve analizi gibi bir araştırma süreci gerekmektedir.

Tezin metodolojisi nitel araştırmaya dayanmaktadır. Tezin ana konusu, Güney Kafkasya bölgesinde son 28 senede ortaya çıkan enerji projelerinin bölgede işbirliği ve çatışmaya nasıl etki ettiği kadar bunlardan nasıl etkilendiği sorusuna cevap arayarak elde edilen verileri analiz etmektir.

Tezde literatür taraması (birincil ve ikincil kaynakların derinlemesine araştırılması); belge analizi (genellikle uluslararası kurumların ve ilgili devletlerin yayınlamış oldukları raporlardan derlenmiş bilgilerin analizi) ve bölge ülkelerinin ulusal ve uluslararası medya kuruluşlarının yayınlarından edinilmiş bilgilerin analizine başvurulmaktadır. Genel olarak, çalışmanın içeriğinden kaynaklanan nedenlerden dolayı, ikincil kaynakların kullanılmasına geniş yer verilmiştir. İkincil kaynak olarak, Azerbaycan Türkçesinde, Rusça ve İngilizce kaynaklar tercih edilmiştir. Farklı toplantılar ve görüşmelerde özellikle bölgesel enerji güvenliğini içeren konularda farklı uzmanların medyaya yansımayan görüşleri de dikkate alınmış, fakat etik sayılmadığı için kaynak göstermeden verileri toplayarak analiz etmeye çalışılmıştır.

Örnek olay (case study) yukarıda bahsedildiği gibi, Güney Kafkasya bölgesinde enerji projelerinin devletlerin dış politikaya etkisini ele almaktadır. Çalışmanın Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından günümüze kadarki süreci takip etmesi önemli bir veri sunmaya yardımcı olmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

Devletler kendi enerji güvenliklerini sağlamak amaçlı farklı stratejiler geliştirmektedirler. Bunu başat aktörler belirli bölgelerdeki transit yollarını kontrollerine alarak yapabildikleri gibi; diğer devletler enerjiyi baskı aracı olarak kullanarak devletleri kendilerine bağımlı hale getirmektedir. Zaman-zaman ikili ilişkilerde sorun yaşayan devletler enerji boru hatları bağlamında enerji güvenliklerini sağlamak nedeniyle, ikili ilişkilerde var olan sorunlara göz yummak zorunda kalmaktadır. Öte yandan mevcut boru hatları, yine ikili ilişkilerdeki sorunlar nedeniyle önemini de kaybedebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında zengin enerji kaynaklarına sahip devletler, bunu uluslararası ilişkilerini geliştirmek ve ülkelerinde mevcut ekonomik ve sosyal sorunları çözmek için kullanmayı tercih etmişlerdir. Soğuk Savaş yıllarında ABD ve Sovyetler Birliği arasında rekabet Orta Doğu'nun enerji kaynakları üzerindeki kontrolü ele geçirme mücadelesine kadar uzanmıştır. Sovyetler Birliği, kendi ekonomisine olumsuz etki etmesine rağmen, Doğu Avrupa'daki sosyalist devletlere ucuz fiyatlardan petrol ihraç etmekteydi. Aynı zamanda, Sovyetler zengin enerji kaynaklarına sahip olmasına ve önemli ihracatçı devlet olmasına rağmen uzun süre dünya petrol piyasalarında petrol fiyatlarının düşük olması için politika yürütmüştü. Böyle bir politikanın izlenmesinin nedenlerinden biri olarak Sovyetler Birliği'nin o dönem müttefiki olmuş Mısır'ın Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır'ın Moskova'yı bu konuda ikna etmiş olabileceği gösterilmekteydi. Arap dünyasının lideri olmak politikası izleyen Cemal Abdülnasır, bölgedeki rakipleri olan Arap devletlerinin ve İran'ın petrol fiyatlarının ucuz olmasından dolayı sosyal gerginlikle karşılaşacağını tahmin etmekteydi. 1970'lerde Irak ve Libya gibi bir çok Arap ülkesinde rejim değişikliği çabaları da enerji kaynakları üzerinde kontrol elde etmek isteyen dış güçlerin müdahalelerinin bir politikasıydı.

Soğuk Savaş sonrasında ise küresel enerji rekabeti Hazar Denizi'nin kaynakları üzerinde yeni bir coğrafyaya kaymış oldu. Bugün de Hazar Havzası öncelikle ABD olmak üzere Batı ve Rusya arasında rekabet alanına dönüşmüş bir bölgedir.

Bu bölümde, tezin kavramsal ve metodolojik çerçevesi anlatılmaktadır. Enerji güvenliği kavramının tanımı verilmeye çalışılmakta; jeopolitik teoriler; realist, liberal ve inşacı olmak üzere uluslararası ilişkiler kuramlarının enerji güvenliği ve dış politika ilişkilerine yaklaşımının ne olduğuna değinilmektedir. Konuyla ilgili literatür taraması yapılarak dünyadaki örnekleri üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Örnekler, sadece bölgesel çerçevede değil; küresel olarak mevcut boru hatları üzerinden de verilmektedir. Örneğin; Çin-Pakistan Enerji Koridoru (CPEC) olarak bilinen proje enerji ve dış politika bağlamında değerlendirilmektedir. Ayrıca, Türkiye-Rusya ve Türkiye-İrak arasındaki enerji boru hatlarının ikili ilişkilere nasıl etki ettiği değerlendirilerek, barış ve kriz dönemlerindeki benzerlikler ve farklılıklar anlatılmaktadır.

Bölümün sonunda Hazar Denizi'nin Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra belirlenemeyen hukuki statüsünün günümüze kadarki tarihsel süreci ele alınarak; Kafkasya bölgesinin güvenliğinde olumsuz etki bıraktığı ifade edilmektedir. Günümüzde hukuki statünün belirlenmesi için gerçekleşmekte olan girişimler anlatılarak, sürecin olumlu tamamlanmasıyla bölgeye ve bundan sonra gerçekleştirilecek enerji projelerine de olumlu yansıtacağına vurgu yapılmaktadır.

1.1 Enerji ve Dış Politika Literatürü

Enerji ile ilgili kaygılar temel olarak 1970'li yıllardan, OPEC ülkelerinin ABD ve Avrupa'ya uygulamış oldukları enerji ambargosu ile ortaya çıkmıştır. O zamandan itibaren petrol ve doğal gaz tedariki üzerine yapılan araştırmalarla, enerji güvenliği konusu akademik literatüre girmiştir. Enerji güvenliği üç önemli kavram üzerinden şekillenmiştir: Enerjiye kolay erişilebilirlik, kullanılabilirlik ve uygun fiyatlar.²

² Daniel Yergin, Ensuring Energy Security, *Foreign Affairs*, 85(2), 2006, s. 69-82, http://www.un.org/ga/61/second/daniel_yergin_energysecurity.pdf; Christian Winzer, "Conceptualizing Energy Security", *Energy Policy*, Elsevier, Vol. 46(C), 2012, s. 36.

Daniel Yergin'e göre, bir devletin enerji güvenliği, enerjiye ihtiyacı olduğu sürece herhangi bir engel ve kesinti olmadan devam ettirilmesidir.³

Bununla beraber, enerji güvenliği alanında ve mevcut enerji güvenliğini teminat altına alma konusunda yeni kavramlar akademik literatüre özellikle son on yılda girmeye başladı. Bu açıdan bakıldığında bir çok çalışmada artık petrol üzerinde yoğunlaşan geleneksel bakış açısının yerine, doğal gaz ve diğer enerji kaynakları da artık enerji güvenliği kapsamında değerlendirilmeye başlanılmıştır. Diğer taraftan, enerji tedariki ve sevki hususunda terörizm, bazı enerji üreticisi ülkelerdeki istikrarsızlıklar, iklim değişikliği, fiyatların değişmesi gibi çağdaş dünyanın gerçeklikleri olarak önümüze çıkan konular da akademik literatürde kendi yerini almaya başladı.⁴ Enerjinin üretimi ile beraber, taşınması, yol güzergahında karşılaşılabilecek tehlikeler gerek siyasi boyutta, gerek de coğrafi boyutta akademisyenler tarafından araştırılmaktadır. Diğer taraftan enerji projelerinin ekonomik maliyeti, kar-zarar oranları da enerji güvenliği kapsamında ele alınmaktadır. Bir devletin ulusal çıkar olarak gördüğü enerjide dışa bağımlılığını azaltması ve vatandaşlarının güvenliğini sağlayabilmesi devletin enerji güvenliği açısından önemlidir.⁵

Yukarda değinildiği gibi, 1970'li yıllarda petrol krizinin sonuçları, endüstriyelleşmiş Batı dünyasının petrole karşı bağımlılığının boyutlarını ortaya çıkardığı zaman, Batı bilim dünyasında enerji jeopolitiği ile ilgili klasik çalışmalar yapılmaya başlanılmıştır. O dönemde bu grubun içinden çıkmış ve jeopolitik bir bakış açısından enerji konusu üzerine ilk sistematik çalışmalardan birini yapmış olan Melvin Conant gösterilebilir. Conant, Fern Gold'la birlikte enerji jeopolitiği literatürünün merkezinde yer alan, enerji jeopolitiği ile ilgili en önemli çalışmalardan biri olan

³ Daniel Yergin, Ensuring Energy Security, s.71

⁴ Bu konuda kapsamlı bilgiler için bakılabilir: Sovacool, B. K., 2011. *The Routledge Handbook of Energy Security*. New York: Routledge. Rodrigues, T. ve diğerleri., 2014. *Globalization and International Security: An Overview*. New York: NOVA Publishers. Sovacool, B. K., 2011. *The Routledge Handbook of Energy Security*. New York: Routledge.

⁵ Ionut Alin Cirdei , National Security and Collective Security from the Perspective of Ensuring Energy Security', Revista Academiei Fortelor Terestre, Volume 19, Issue 2, 145-151. 2014, s.146, http://www.armyacademy.ro/reviste/rev2_2014/CIRDEI.pdf.

*Enerjinin Jeopolitiği*⁶ çalışmasını yayınladı. Yazarların *Enerjinin Jeopolitiği* kitabında üzerinde durmuş oldukları en önemli konu “kaynaklara, özellikle enerji kaynaklarına erişimin uluslararası siyasetin birincil önceliği” olduğu vurgusunun yapılması olmuştur.⁷ Sanayileşmiş ekonomilerin ve toplumların temel gereksinimi olan bu kaynakların elde edilmesi imkanları artık geleneksel sömürge ilişkilerine ve salt askeri güce bağlı değildir. Bu kaynakların elde edilmesi, tedariki, taşınması coğrafi faktörlerle beraber, hükümetlerin farklı siyasi konjonktürde koşulların gerektirdiği şekilde politik karar alma mekanizmasına bağlıdır. Kaynakları kontrol eden ülkeler, kendi kaynaklarına güvenenler, transit ülkeler uluslararası ilişkilerin derin bir dönüşümünü sağlayacak kapasiteye sahiptir⁸ Uluslararası politikada yaşanan değişimler, yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve büyüyen ekonomiler enerji gereksinimini etkilediği gibi, enerji ve enerji güvenliği ile ilgili literatürde de paralel olarak çok doğal bir değişim yaratmıştır.

1996 yılında John Mitchell, Peter Beck ve Michael Grubb, Soğuk Savaş sonrasında küresel enerji politikasındaki yukarıda değinilen değişiklikleri tüm boyutları ile kapsamlı bir şekilde *Enerjinin Yeni Jeopolitiği*⁹ eserinde işlemişlerdir. Enerji jeopolitiğinde yeni durumun ortaya çıkması onlara göre bazı faktörlere bağlı olmuştur. Bunlar:

- Soğuk Savaşın kısıtlamaları kalktıktan sonra Orta Doğu ve Orta Asya gibi bölgelerde serbest ticaret şartlarının oluşması. ABD’nin eski SSCB coğrafyasına kolay bir şekilde girebilme imkanlarının artması;
- Uluslararası enerji ticaretinin Rusya ve diğer eski SSCB ülkelerinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının piyasaya sürülmesi ile yeni bir boyut kazanması ve
- Doğal gazın, dünyadaki teknolojik gelişmelerin artmasıyla önem kazanması ve enerji sektöründe pay sahibi olmasıdır.¹⁰

⁶ Melvin A. Conant, Fern Racine Gold, *The Geopolitics of Energy*, Westview Press, 1978.

⁷ a.e.

⁸ Conant, M. and Gold, F., 1978. *The Geopolitics of Energy*. Boulder, Colo.: Westview Press, s. 3.

⁹ Mitchell, J.; Beck, P. and Grubb, M., 1996. *The New Geopolitics of Energy*. London: The Royal Institute of International Affairs.

¹⁰ Mitchell, J.; Beck, P. and Grubb, M., 1996. *The New Geopolitics of Energy*. London: The Royal Institute of International Affairs, s. 2-3.

Enerji kaynaklarının uluslararası siyasetteki rolü birkaç klasik jeopolitik yaklaşımlarda da mevcuttur. Mahan'ın ve Mackinder'in jeopolitik analizlerinde enerji kaynaklarının bulunabilirliği ve taşınabilirliğine önem verilmiştir. Bugünkü jeopolitik çalışmalarda ise çok açıktır ki, enerji kaynakları, ona sahip olan ve transit ülkeler önemli yer tutmaktadır.

Petrol ve doğalgaz, küresel kaynaklar içinde ön plana çıktıktan sonra, özellikle 1990'lı yıllardan başlayarak artan enerji talebi karşısında önem kazanmaya devam etti. Diğer taraftan, Soğuk Savaşın sona ermesiyle küresel politikada olan sistemsel değişiklikler ile birlikte, devletler arası ilişkilerin yeni bir konseptte değerlendirilmesi de enerji kaynakları, onların kullanımı ve enerji güvenliği kavramına yeni bakış açısı getirmiştir.

Küresel enerji politikaları ve enerji güvenliği ile ilgili analizler 2000'li yıllardan itibaren artmağa başlamıştır. Enerjinin önemli bir öncelik olarak devlet politikası içinde değerlendirilmesinde, petrol fiyatlarının 2000'li yıllarda artışı ve uluslararası enerji piyasalarındaki değişimlerin de etkisi olmuştur.¹¹ Bu zamandan itibaren araştırmacılar enerji politikası ve güvenliği üzerine yaptıkları araştırmaları jeopolitik temeller üzerine oturtmaya başlamıştır ve jeopolitik perspektiften enerji analizlerine odaklanmıştır. Bununla beraber Philip Andrews Speed gibi sadece birkaç enerji araştırmacısı enerji jeopolitiği kavramını açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Speed'e göre enerji jeopolitiği, küresel enerji politikaları ve değişen enerji talebi bağlamında, ulusal güvenlik ve uluslararası politikanın incelenmesine katkıda bulunan bir kavramdır. Yazara göre, enerji jeopolitiğinin başlıca faktörleri, petrol ve doğal gaz üreticisi ülkelerde ulusal, bölgesel ve uluslararası konjonktürden kaynaklanan değişkenlik, ulusal petrol şirketlerinin yükselişi, kaynak milliyetçiliği, kaynakların tüketimi, ve yeni denizyolu güzergahlarının ortaya çıkması şeklinde sıralanabilir.¹² Petrol şirketlerinin büyümesi, yazarın da değindiği gibi, yeni dönemin trendleri arasındadır. Uluslararası ilişkilerde yaşanan çok boyutlu değişim, ulus devletlere ek olarak yeni aktörlerin ortaya çıkması, petrol şirketlerinin de önemli bir aktör olarak

¹¹ Hugh Dyer, Maria Julia Trombetta, "The Concept of Energy Security: Broadening, Deepening, Transforming", içinde Hugh Dyer, Maria Julia Trombetta (der.), *International Handbook of Energy Security*, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2013, s.3.

¹²Speed, Philip Andrews, *Energy Geopolitics*, 2016, <http://esi.nus.edu.sg/research/energygeopolitics>

jeopolitik rekabette yerini alması bu dönemin ayırt edici özelliklerinden biri olarak görülebilir.

Luke Kerr Oliveira ise enerji jeopolitiğini ekonomi, enerji rezervleri, arama teknolojileri, enerji altyapısı ve enerji kaynaklarının kullanım sürelerini etkileyen tüm jeopolitik ve stratejik unsurların toplamının analizi olarak tanımlıyor. Oliveira, enerji jeopolitiğinin değişkenlerini kavramsal olarak şu şekilde tanımlamaktadır:

- enerji kaynaklarının coğrafi konumu ve dağılımı;
- ihracat ve ithalat yapan ülkelerin, büyük enerji üretici ve taşıyıcılarının coğrafi konumu;
- ithalatçı ve ihracatçı devletler arasında enerji kaynakları bağlamında jeopolitik ve stratejik çatışmaların rolü;
- kendi enerji güvenliğini sağlamak için veya diğer ülkelerde enerji sektörünü etkilemek için devletler, devletler grubu, veya diğer güçler tarafından benimsenen stratejiler.

Oliveira'nın vurgulamış olduğu enerji kaynaklarının ve ithalatçı ve ihracatçı devletlerin coğrafi konumu ile benimsedikleri stratejiler çağdaş enerji çalışmalarında önemli yer tutmaktadır. İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin, aynı zamanda transit ülke hükümetlerinin dış politika tercihleri enerjinin taşınması, ülkelerin enerji güvenliğini etkilemekte, aynı zamanda ülkelerin enerji ile ilişkileri, enerji kaynaklarına sahip olması veya transit ülke olması da ülkelerin dış politika seçimleri üzerinde etkili olmaktadır.

Yeni enerji jeopolitiği kavramını geliştiren Michael Klare, devletleri *enerji fazlası* ve *enerji açığı* olmakla iki kategoride değerlendirmiştir.¹³ Klare, nükleer savaş başlığı, deniz gücü ve askeri personel sayısıyla belirlenen eski hiyerarşik düzenden farklı

¹³ Klare Michael, *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, New York: Metropolitan Books, 2008, ss. 14–31

olarak, yeni düzende devletler arasında hiyerarşinin devletlerin sahip olduğu enerji kaynaklarının miktarı ve enerji kaynaklarını elde edebilme gücüyle belirlendiğini ifade etmekteydi.¹⁴

Sovyetler Birliği'nin yerinde ortaya çıkan yeni bağımsız ülkelerin, özellikle Güney Kafkasya'da yerleşen enerji zengini Azerbaycan; Türkmenistan ve Kazakistan gibi Orta Asya cumhuriyetlerinin izleyeceği politikalar, Rusya'nın bölgede değişen etkisi ve bu gibi konular da ön plana çıkmaya başladı.

Soğuk Savaş sonrası dönemde zengin enerji kaynaklarına sahip Hazar Denizi bölgesi Orta Doğu enerji kaynaklarına alternatif olarak düşünülmüştür. Güney Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri coğrafi konumuna ve enerji kaynaklarına göre jeostratejik önem kazanmıştır. Bugün Avrasya Heartland'ının bir parçası olan Orta Asya bölgesinde, zengin enerji kaynaklarına sahip olması sebebiyle, yeni *Büyük Oyun* yaşanmakta; ABD, İngiltere ve diğer NATO ülkeleri, Rusya, Çin ve diğer Şanghay İşbirliği Teşkilatı üyesi devletlere karşı rakip olmaktadır.

Zbigniew Brzezinski, Hazar Havzasını ve Orta Asya'yı, enerji kaynaklarını kontrol etmek açısından kilit bölge olarak görmekte, bölgenin "jeopolitik olarak enerji kaynaklarına sahip olması ve sosyo-politik istikrarsızlığı" nedeniyle Avrasya Balkanları olarak tanımlamıştır.¹⁵

1.2 Tezin Kavramsal Çerçevesi

Tezin ilerleyen bölümlerinde analizler, uluslararası ilişkilerin realizm ve karşılıklı bağımlılık teorisi çerçevesinde yapılacaktır. Bu anlamda tezde öne çıkan bazı kavramları açıklamaya gerek duyulmaktadır. Tez, devletlerin öncelikli hedefi olarak genel anlamda güçlerini maksimize etmeye çalıştığı varsayımı üzerinden yapılandırılmaktadır. Dolayısıyla devletlerin güç elde etme tutkusunun bir parçası da ekonomik güç oluşturduğu gerçeği çerçevesinde enerji de devletlerin güvenlik politikalarının en önemli boyutlarından birini oluşturduğu kabul edilmektedir. .

¹⁴ a.e.

¹⁵ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, 1997.

Açıktır ki, enerji fizikten kimyaya, uluslararası ilişkilerden psikolojiye çok farklı bilim dalları tarafından farklı bağlamlarda kullanılmaktadır. Tezde ise, enerji kavramı başlıca olarak, petrol ve doğal gaz gibi fosil hidrokarbon kaynaklarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında enerji güvenliği, kavram olarak literatüre 19.yüzyılda 1865 yılında İngiltere'nin kömür ihracatı konusunda izlediği stratejide bir sorunun ortaya çıkmasıyla girmiştir.¹⁶ 20.yüzyılın başlarında petrolün geniş kullanılmaya başlanmasıyla enerji güvenliği de yeni bir şekilde literatürde yerini almıştır. Bu kavramın kullanılması da yine İngiltere ile ilişkili olmuştur. İngiltere'nin denizlerdeki hakimiyetini sürdürmek amaçlı olarak kömürden vazgeçerek petrol kullanımına ilişkin öneri dönemin Britanya Donanma Komutanı olmuş Churchill tarafından önerilmiştir.¹⁷

Enerji güvenliği kavramının uluslararası düzeyde kabul görmüş ortak bir tanımı bulunmasa da; akademik ve politik-ekonomik çerçevede bu kavramı tanımlayacak görüşler sunulmuştur. Bir çok çevrelerce kabul görmüş tanıma göre enerji güvenliği bir ülkenin vatandaşlarına devlet tarafından sürdürülebilir ve güvenilir yakıt ile enerji teminatının sağlanabilmesidir. Enerji güvenliği her bir ülke ve her coğrafya için farklılık gösterebilir.

Enerji jeopolitiği ve güvenliğinin bir başka boyutunu da enerji kaynaklarını taşıyan boru hatları ve güzergâhı belirlemektedir. Enerji kaynakları genel olarak karadan (kara üzerinden) ve denizden (denizin tabanından) olan boru hatlarıyla iki şekilde taşınabilmektedir. Bunun yanı sıra, tankerlerle sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) taşımacılığı da son dönemlerde artmaktadır.

1.3 Enerji ve Dış Politika İlişkisi

Klasik literatürde enerji güvenliği ve enerji jeopolitiği çalışmalarında yalnız baskın aktör olarak devletler ve devletlerin askeri yapılarına önem atfedilmiştir. Oysa, son dönem enerji politikaları analizinde bununla beraber başta ulusal ve küresel petrol şirketleri olmakla bir dizi diğer aktör de önem kazanmıştır.

¹⁶ Charles Homans, "Energy Independence: A Short History", *Foreign Policy*, January 2012, <http://foreignpolicy.com/2012/01/03/energy-independence-a-short-history/>.

¹⁷ Erik J. Dahl, "Naval Innovation From Coal to Oil", *Joint Force Quarterly*, Winter 2000-2001, s. 50-52, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a524799.pdf>.

20. yüzyıl birkaç açıdan önemli bir yüzyıl olsa da bu yüzyılda gelişen olayların temeli endüstri devrimine, ve ondan sonra gelişen siyasal süreçlere dayanmaktadır. Öncelikle Avrupa devletlerinde temeli atılan milliyetçilik, liberalizm ve sosyalizm gibi ideolojiler ve aynı zamanda ekonomik gelişmenin endüstri devrimi ile farklı bir ivme yakalaması uluslararası ilişkilerin yapısını köklü şekilde değiştirmiştir. Enerjinin politik olarak ön plana çıkması ekonomi merkezli olarak iki boyutta gerçekleşmiştir. Öncelikle, devletlerin uluslararası ilişkilerde güçlerini maksimize etmeye çalışmaları, ekonomik kaynakların devletlerin diğer devletlere karşı üstünlük sağlaması için askeri gücün artırılması için kullanılması 18. ve 19. yüzyıl uluslararası ilişkilerinin temel dinamikleri arasında sayılabilir. Bu anlamda, ekonomik gücün artırılması ve ekonomik üstünlük aynı zamanda askeri güç açısından da üstünlük anlamına geliyordu. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ortaya çıkmasında enerji faktörünün birincil derecede rolü olmasa da, özellikle İkinci Dünya Savaşının sonuçlarının belirlenmesinde enerji faktörü-petrolün kullanımı önemli ölçüde etkili olmuştur. İkinci olarak, “yurttaşlık” kavramının Fransız devriminden sonra önem kazanmasından sonra, devletlerin artan oranda toplumsal refahı ön planda tutmaya başladıkları görülmektedir. Devletler iç siyasette toplumsal refahın artırılması motivasyonu ile enerjiye önem vermeye başladıkları gibi; teknolojik gelişim ve üretim için de enerjiye ihtiyaç artmıştır. Enerji fenomeninin siyasallaşması ve politik önem kazanma süreci de böylelikle başlamıştır.

20. yüzyılın son iki on yılında enerji uluslararası siyasette, Körfez Savaşı istisna olmakla beraber, önemli ve doğrudan bir etken olarak algılanamamıştır. 1999 yılından itibaren petrol ve doğal gaz fiyatlarında artışın gözlemlenmesi ile bu algı değişmeye başlamıştır. Buna ilaveten, Çin ve Hindistan gibi gittikçe büyüyen ekonomilerin artan enerji ihtiyaçları, yeni binyılın başlarından itibaren enerjinin küresel siyasette yeniden önemli bir faktör olarak öne çıkmasına sebep olmuştur. Yalnız 2003 senesinden 2006’ya kadar enerji fiyatlarında iki kat artış gözlemlenmiştir. Enerjinin yeniden önem kazanması bağlamında, gerek stratejistler gerekse de dış politika uzmanları petrol siyaseti olarak tanımlanan, jeopolitik ve jeo-

ekonominin kesişme alanında, yeniden dikkatlerini enerji faktörüne vermeye başlamıştır.¹⁸

Dış politika ülkelerin kendi sınırları dışında devletin amaçları doğrultusunda yürüttükleri faaliyetlerinin tamamını kapsayan davranışlardır. Devletlerin dış politikasının araştırılması, özellikle 1950’li yıllardan itibaren, sosyal bilimlerde esen davranışçı fırtınayla, disiplin dahilinde önem kazanmaya başlamıştır. Dış politika analizleri, devletlerin sahip olduğu araçlar, amaçlar, jeopolitik mevki, denizlerle çevrelenmesi veya tamamen kara sınırlarla çevrelenmesi, doğal kaynakları, fiziksel, siyasal ve ekonomik çevre arasındaki farkları göz önünde bulundurarak daha gerçekçi bir analiz yapılacağını varsaymaktadır. Enerjinin dış politikada rolü yalnız ülkenin doğal kaynaklara sahip olup olmaması ile ilgili değil, aynı zamanda bu doğal kaynakların uluslararası pazarlara çıkarılması için izlenecek rotanın belirlenmesi, çevre ülkelerin konumu ve diğer faktörler açısından da önem arz etmektedir. Enerji dış politika aracı olarak özellikle zengin doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip ülkeler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Bu konuda örnek gösterilebilecek ülkelerin başında Rusya Federasyonu gelmektedir. Putin’in Rusya’da iktidara gelmesinden sonra izlediği dış politika stratejisindeki enerji boyutu enerji güvenliği ve dış politika ilişkisini en güzel bir şekilde anlatmaktadır. Putin’in kendisinin de ifade ettiği gibi, “enerji kaynakları ülkenin iç ve dış politikasının belirlenmesinde önemli bir rol almaktadır”.¹⁹ Örneğin farklı yıllarda Rusya, Gürcistan ve Ukrayna üzerinde baskı kurmak için bu ülkeye vermiş olduğu doğalgaz üzerinden güç gösterisi yapmıştır.

Diğer taraftan transit ülkeler için de bu konu önem arz etmektedir. Petrol ve doğalgaz boru hatlarının transit olarak geçtiği ülkeler de enerji güvenliği açısından ciddi jeopolitik önem kazanmaktadır. Enerji zengini ülkeler ve transit ülkelerin dünyada önemli jeopolitik konuma gelmeleri petrol ve doğalgaz kaynaklarının zaman içinde ülke ekonomileri için önemli konuma gelmesi ile doğru orantılı olarak gelişmiştir.

¹⁸ M. Haas, A. Tibold, V. Cillessen, “Geostrategy in the South Caucasus”, Clingendael Institute Publications, November 2006, s.10

¹⁹ Robert E. Ebel, *The Geopolitics of Russian Energy, Looking Back, Looking Forward*, A Report of the Center For Strategic and International Studies, 2009, s.16, <https://www.csis.org/analysis/geopolitics-russian-energy>.

Doğalgaz ve petrol kaynaklarının önemi istatistiksel verilerde de açıkça ortaya çıkmıştır. Yıllık küresel enerji istatistiksel verilerine sahip *Enerdata*'ya göre, son yıllarda tüm enerji üretiminin %32'si ham petrol, %21'i doğal gaz üretimi olmuştur.²⁰ Dünyada sınırlı rezervine rağmen, halen en fazla üretilen enerji kaynağı olarak ham petrolün, önümüzdeki yıllarda da önemini koruyacağı tahmin edilmektedir. Yine aynı kaynağın doğal gazla ilgili raporuna göre, ham petrol üretiminde Suudi Arabistan, ABD, Rusya ve Kanada ilk dört sırada gelirken, doğalgaz üretiminde ilk dört sırayı ABD, Çin, Rusya ve İran oluşturmaktadır.²¹ Petrol ve doğal gaz üretici ülkelerin farklı jeopolitik amaçlar peşinde olması uluslararası siyaseti de şekillendirmiştir. Rusya'nın gerek doğal gaz, gerekse de petrol üretiminde dünyada ilk sıralarda yer alması uluslararası siyasette jeostratejik dengeye etki etmektedir ve enerjiye gereksinim duyan ülkelerin, özellikle kendilerini Rusya karşıtı bir pozisyonda konumlandıran AB ülkelerini Moskova'ya bağımlı duruma getirmekte ve böylelikle güç dengesinin oluşmasında önemli bir etken olmaktadır.

Batı ülkelerinin Rusya'ya alternatif enerji tedarikçileri ve enerji hatları ile ilgilenmesi ise zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar Denizi havzası ülkelerini jeopolitik açıdan önemli konuma getirmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Batı ülkelerinin bölge ile ilgilenmesinin önemli nedenlerinden biri bölgede bulunan zengin enerji kaynakları olmuştur. Hazar Denizi Bölgesi'nin Azerbaycan'a ait bölümünden enerji rezervlerinin işlenmesi, üretimi ve taşınması üzerine ciddi müzakereler yaşanmış ve 1994 yılında Azerbaycan ve Batılı enerji şirketlerinin *Asrın Anlaşması*'nin imzalanması ile sonuçlanmıştır. Diğer taraftan Batılı güçler Hazar Havzası'nda İran ve Rusya istisna olmakla, diğer ülkeler ile de enerji konusunda anlaşma sağlamaya çalışmıştır. Ama bu konuda istenen sonuç alınamamıştır. Ortak projelerin üretilmemesinin en önemli nedenlerinden biri Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün çözüme kavuşturulamaması ve bölge ülkeleri arasında ciddi anlaşmazlıkların ortaya çıkması olmuştur. Özellikle, Azerbaycan ve

²⁰ Global Energy Statistical Yearbook 2017, <https://yearbook.enerdata.net/crude-oil/world-production-statistics.html>, Çevrimiçi erişim: 20 Ekim 2017

²¹ Global Energy Statistical Yearbook 2017, <https://yearbook.enerdata.net/natural-gas/gas-consumption-data.html>, Çevrimiçi erişim: 20 Ekim 2017

Türkmenistan arasında Hazar'ın rezervlerinin hangi ülkenin sınırları dahilinde olduğu konusunda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. 2018'in Temmuz ayında gerçekleşmiş Astana Zirvesinde önemli kararlar alınmışsa da çözümünü bekleyen daha çok sorunun olduğu kesindir.

1.3.1 Çin-Pakistan Enerji Koridoru (CPEC)

21. yüzyılda enerji ve dış politika ilişkileri bağlamında bölgesel çatışmalar ve işbirliği dinamikleri konusuna değinirken verilecek somut örneklerin başında enerji koridoru projesi olarak bilinen CPEC gelmektedir. Asya'nın önemli iki bölgesel gücü olan Çin ve Pakistan arasında CPEC projesi, Çin'in *Tek Kuşak Tek Yol* projesinin bir parçasını oluşturmaktadır. Çin'in enerji tüketiminde son dönemlerdeki artış CPEC projesini de önemli kılmaktadır. Pakistan için ise bu proje bölgenin ekonomi merkezi olması açısından değerlidir. Pakistan, jeopolitik konumuna göre enerji kaynaklarına sahip ve dünya piyasalarına çıkarmak istediğinde olan İran gibi bir devletle ve enerji tüketiminde dışa bağımlı olan Çin ve Hindistan gibi devletlerin arasındadır. Bu projeyle Çin'in Kaşgar kenti ve Pakistan'ın Gwadar limanı birleştirilerek; elektrik ve ulaşım gibi enerji alanında da yeni bir dönem başlatılmış oldu. Gwadar limanı Çin için de stratejik anlam taşımaktadır. Böyle ki, liman üzerinden Pekin hükümeti okyanuslara çıkış elde etmekte; aynı zamanda Orta Doğu bölgesinden ithal edeceği enerji kaynaklarının maliyetinin düşmesini sağlamaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde CPEC projesi bölgesel işbirliğinin gelişmesi için önemlidir. Bu proje Çin ve Pakistan'la birlikte, Hindistan, İran ve Afganistan'ın da bölgesel işbirliği için önem taşımaktadır. Fakat bölgenin, bölge devletlerinin ve sorunların çetrefilliği bu konuda ümitli olmaya esas vermemektedir. Özellikle, Pakistan ve Hindistan arasında tarihi ve kültürel çatışma sorunları ve Pekin ve Hindistan arasındaki her an patlak verebilecek krizlere rağmen karşılıklı bağımlılıkla bu projenin gerçekleşmesi ihtimali zor da olsa mevcuttur. Bunun nedeni ise bölgenin hassas yapısı olduğu gibi, bu devletlerin de sorunları çözmedeki pragmatik

yaklaşımından ziyade duygusal tepkilerinden kaynaklanabilir. Her şeye rağmen bu işbirliği tam anlamıyla gerçekleşirse günümüzde bahsi edilen devletler arasındaki sıcak ve soğuk çatışmalar daha kolay çözüme kavuşturulabilir.

1.3.2 Rusya-Türkiye İşbirliği ve Enerji Projeleri

Enerji alanında işbirliğinin ve krizlerin ikili ilişkilerde nasıl bir yol izlediğini anlamının bir yolu da Moskova-Ankara ilişkilerini ele almaktan geçmektedir. Karadeniz Havzasının iki bölgesel gücünün ulusal güvenliğinin korunması Orta Asya, Kafkaslar, Karadeniz ve Orta Doğu gibi sorunları olan bölge devletlerinin güvenliği açısından da önemlidir.²² Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonraki dönemde Türkiye ve Rusya'nın enerji projeleri odaklı ilişkileri zaman-zaman kriz süreci yaşamış olsa da, genel değerlendirme yapıldığında her iki devletin çıkarlarına olumlu etkisinden dolayı enerji projeleri devam ettirilmiştir. Enerji tüketimi ihtiyacının sağlanmasında %95'lik oranla dışa bağımlı olan Türkiye'nin Rusya ile 2015 yılının Kasım ayında yaşadığı uçak krizi sonrasında gelişmeler bir ülkenin enerji bağımlılığında karşılaşılabileceği tehdidin ciddiyetini ortaya koymuştur. Tükettiği enerji kaynaklarını büyük oranda Rusya'dan ithal eden Türkiye'nin doğal gaz ithalatının yaklaşık yüzde 55'i, Rusya'dan gerçekleşmektedir. Yıllık olarak ithal edilen yaklaşık 30 milyar metreküp doğal gazın 20 milyarlık kısmı devlet şirketi BOTAŞ tarafından; 10 milyar metreküplük kısmı ise özel enerji şirketleri tarafından ithal edilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Doğu-Batı enerji koridorundaki coğrafi konumu da Rus enerji kaynaklarının bu ülke üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasının önemini artırmaktadır. Böylelikle Türkiye enerji piyasası, Rusya için önemli pazarlardan sayılmaktadır.

Yaşanan gelişmeler Türkiye'nin kendi enerji güvenliğini sağlaması için çeşitlendirme politikasına önem vermesi gerektiğini kanıtlamıştır. Tarihsel süreçte

²² Elnur İsmayıl, "Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerjinin rolü", *TYB Akademi* dergisi, Yıl 6, Sayı 17, Mayıs 2016, s.187.

incelendiğinde; Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerji alanında Mavi Akım, Güney Akım ve Türk Akımı gibi boru hatları projeleri ve Akkuyu nükleer santrali örneğinde nükleer enerji alanındaki işbirliği öne çıkmaktadır. Uçak krizi ile iki ülke arasında gerçekleşmesi düşünülen enerji projeleri farklı boyutlarda etkilenmiş; ikili ilişkilere ve bölgesel enerji güvenliğine olumsuz etki etmiştir.

İki ülke ilişkilerinde ilk doğalgaz anlaşması 18 Eylül 1984 tarihinde Ankara ve Moskova arasında yapılmış; Şubat 1986'da ise hükümetler arasındaki anlaşmaya dayanarak iki ülke devlet enerji şirketleri *Soyuzgaseksport* (Sovyetler Birliği) ve *BOTAŞ* (Türkiye) 1987-2011 yıllarını kapsayacak doğalgaz alımı ile ilgili anlaşma imzaladılar. 25 yıl için imzalanan anlaşmada Türkiye'nin Rusya'dan yıllık 6 milyar metreküp doğalgaz alımı konusunda taraflar anlaşma sağladılar.²³ Türkiye'nin Rus doğalgazına bağımlılık süreci Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye Transbalkan doğalgaz boru hattı ile Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Haziran 1987'de gerçekleştirilmesiyle başlamıştır.^{24,25}

21. yüzyılda ise enerji alanında iki ülke ilişkilerinde en önemli gelişme 6 Ağustos 2009 tarihidir. Dönemin Rusya Başbakanı Putin'in Ankara ziyareti sırasında iki ülke arasında petrol, doğal gaz ve nükleer enerji alanlarında işbirliğini öngören protokoller imzalandı.²⁶ İkili görüşmeler sonrasında Türkiye Güney Akım projesinin kendi sınırlarından geçmesine onay verdiğini açıklamış; Güney Akım'a izin veren Türkiye, aynı zamanda Rusya'dan yan geçecek şekilde projelendirilen Avrupa'nın enerji güvenliği için de önemli olan Nabucco projesinin gerçekleşme ihtimalini zayıflatmıştır.²⁷

²³ “Gazprom Eksport Yabancı Ortağı Türkiye”, *Gazprom Eksport* resmi web-sitesi, www.gazpromexport.com/en/partners/turkey/ (Erişim tarihi: 11 Şubat 2016)

²⁴ Elnur İsmayıl, „Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerjinin rolü“, *TYB Akademi* dergisi, Yıl 6, Sayı 17, Mayıs 2016, s.189.

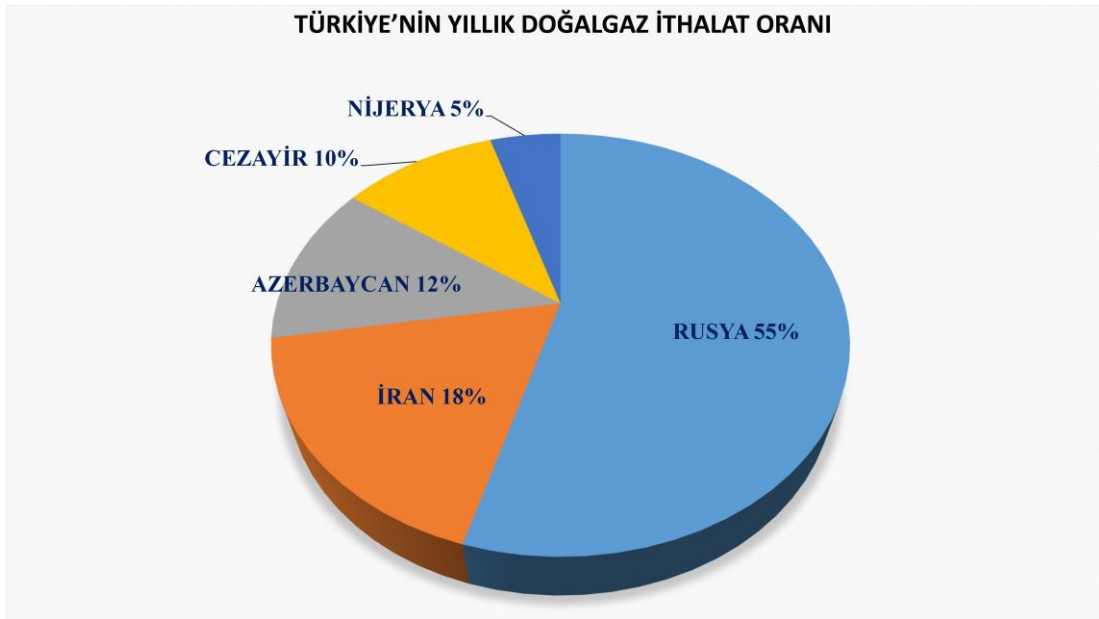
²⁵ 1998 yılında bu anlaşmaya ek olarak 2022 yılına kadar devam edecek ve bahsi geçen boru hattı ile ilave 8 milyar metreküp doğalgaz alımı konusunda taraflar anlaşmaya varmışlardır. 2003 yılına kadar bu boru hattı üzerinden Rusya'dan doğalgaz ithal edilmiştir. 2003 yılından ise *Gazeksport* ve *BOTAŞ* arasında imzalanmış 15 Aralık 1997 tarihli Mavi Akım boru hattı anlaşması ile Rusya'dan Türkiye'ye Karadeniz'in altından doğalgaz akışı gerçekleştirilmektedir.

²⁶ “Neftegazoviy obmen: RF i Turcia ustupili drug drugu” (Нефтегазовый обмен: РФ и Турция уступили друг другу), *RIANovosti*, 06 Ağustos 2009, <http://ria.ru/economy/20090806/179991677.html> (Erişim tarihi: 05 Şubat 2016)

²⁷ Elnur İsmayıl, „Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerjinin rolü“, s. 190.

Rus doğal gazının Avrupa'ya ulaştırılmasında Türkiye'nin önemli güzergahlardan biri olması, Kırım'ın Rusya tarafından işgali sonrasında önem kazandı. Batı yanlısı Ukrayna'nın Rusya'yı enerji projelerinde tehdit ettiğini neden gösteren Rusya, ulusal enerji çıkarlarının korunmasında coğrafi konumu nedeniyle Türkiye'nin Ukrayna'nın yerine geçebilecek tek güvenilir devlet olacağını beyan etti. Bu aynı zamanda Rusya'ya, kendisini devre dışı bırakacak Batılı devletlerin önerdiği Güney Enerji koridoru ile rekabeti sürdürebilme olasılığı kazandırmış oldu.²⁸ Rusya'daki bazı muhalif gruplar, Rus doğalgazının Avrupa pazarlarına Türkiye üzerinden çıkarılmasına karşı idiler. Bu güçler, Rusya kaynaklı enerji boru hatlarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasında en önemli amacın ABD'nin boru hatlarını kendi kontrolüne almak istemesi olduğunu vurgulamaktaydı. Bu tür görüşlere rağmen uçak krizine kadarki süreçte iki ülkenin enerji alanında ortak projelerle işbirliklerini geliştirme stratejisi izlediklerini görebiliriz. Uçak krizi sonrasında ise, Türkiye doğalgaz ithalatında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için alternatif kaynak bulma politikaları geliştirmeye çalıştı.

Tablo 1: Türkiye'nin Ülkelere Göre Yıllık Ortalama Doğalgaz İthalat Oranı (2010-2017)

²⁸ a.e, s. 191

Rusya ve Türkiye arasında Mavi Akım projesinin faaliyete geçmesi iki ülkenin ekonomik ve politik ilişkilerinde itici güç olmuştur. Soğuk Savaş yıllarından bölgesel güçler olarak birbirine rakip görülen ülkeler ortak enerji projeleriyle işbirliklerini pekiştirmiş; bununla yetinmeyerek Türkiye Rusya'nın en büyük enerji ortaklarından biri olmuştur. Mavi Akım projesine Rusya ve Türkiye perspektiflerinden baktığımızda farklı tablolarla karşılaşmaktayız. Mavi Akım, Türkiye için enerji ve ekonomik boyutu ön planda olan bir proje Rusya için ise küresel güç ve en önemlisi Avrasya jeopolitiğinde yeniden söz sahibi olma çabalarının bir parçası olmuştur.²⁹

21. yüzyıl başlarından uçak krizine kadarki süreçte ulusal politik çıkarları ters düşmelerine rağmen Rusya ile Türkiye ikili ekonomik ilişkilerini, enerji sektörü de dahil, başarıyla yürütmüşlerdir. Kasım 2015'te yaşanmış uçak krizinden sonra ilişkiler sert bir şekilde bozulmuş; ekonomik ilişkilere de olumsuz yansımıştır. Türkiye tarafından Ekim 2015'te, daha öncesinden üzerinde Moskova ve Ankara'nın mutabakat sağladıkları Mavi Akım'daki doğalgaz ihracatını yıllık 3 milyar metreküp artırılması teklifi Rusya tarafından reddetmiştir.³⁰

İki ülkenin son yıllarda geliştirdiği enerji projesinin başında Türk Akımı projesi gelmektedir. Aralık 2014'te dönemin Rusya Devlet Başkanı Putin'in Ankara'yı ziyareti iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinde yeni dönemi başlatmıştır. Türkiye ziyareti sırasında Putin, Türk Akımı projesini önermiştir.³¹ Türk Akımı projesi ile Rusya, Ukrayna üzerinden Avrupa'ya uzanan gaz boru hattına bir alternatif oluşturulmayı planlamaktaydı. Yeni projenin gündeme gelmesinin en önemli nedenlerinden olarak; ABD ve AB'nin Rusya'ya uyguladığı ekonomik-politik yaptırımlar ve Güney Akım hattının inşasına getirilen engellemeler olmuştur.³²

²⁹ a.g.e., s. 194

³⁰ "Rusya iki yıl önce üzerinde anlaşılan Mavi Akım kapasite artışını reddetti", *Hürriyet*, 9 Ekim 2015, www.hurriyet.com.tr/rusyadan-turkiyenin-talebine-ret-30270187 (Erişim tarihi: 04 Nisan 2018)

³¹ "Güney Akım'ın Alternatifi Türk Akımı", *Sputnik Türkiye*, 08 Şubat 2015, http://tr.sputniknews.com/trend/guney_akimin_alternatifi_turk_akimi/ (Erişim tarihi: 05 Nisan 2018)

³² Elnur İsmayıl, "Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerjinin rolü", s. 196.

Maliyetinin 12,5 milyar ABD Doları civarında olması planlanan proje, Eylül 2015'te Rus uçaklarının Türk sınırlarını ihlal etmesi ile Ankara-Moskova arasında ilişkilerin soğuklaşmasından olumsuz etkilendi. Rus Enerji şirketi Gazprom'dan yapılan açıklamada Türk Akımı projesinin inşasına öngörülen tarihte başlanmasının ve planlandığı gibi 2016 sonunda faaliyete geçmesinin mümkün görünmediği ifade edildi. Daha sonra, Rusya Türk Akımı ile taşınacak doğalgaz miktarının planlandığından iki defa azaltılarak 32 milyar metreküp olacağını beyan etti. Kremlin bu azalmaya neden olan en önemli etkenin Avrupa'ya ulaştırılacak Kuzey Akım-2 projesi kapsamında fazla doğalgaza ihtiyaç olacağı açıklamasını yaptı.

Krizin daha da derinleştiği süreçte ise Aralık 2015'te dönemin Rusya Enerji Bakanı Aleksandr Novak projenin iptali ile ilgili açıklama yaparak Moskova-Ankara ilişkilerinde en önemli projelerden birinin tamamlanmadan tarihe kavuştuğunu duyurdu.³³ Bunu müteakiben ise dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Akımı projesinin Türkiye'nin taleplerinin karşılanmaması üzerine Ankara tarafından rafa kaldırıldığını beyan etti.³⁴ Tüm bunlar aslında her iki devletin kriz döneminde birbirilerine güven duymadıklarını ortaya koymakta, enerji bağımlısı devlete baskı yapıldığını, onun da kısa bir sürede alternatif arayışlara girebildiğini göstermektedir. Krizden sonraki süreçte ise Türk Akımı projesi ile ilgili görüşmelerin iptal edilmeden sadece ertelenmiş olduğu; ve her iki ülkenin enerji çıkarlarına fayda sağlayan bir proje olduğu duyuruldu.

İki ülke arasındaki enerji işbirliğinin en önemli ve farklı bir boyutunu 2010 yılında anlaşmaya varılan Akkuyu Nükleer Enerji Santrali projesi³⁵ oluşturmaktadır. Ocak

³³ "Novak podtverdil priostanovku peregovorov po Tureckomu potoku" (Новак подтвердил приостановку переговоров по "Турецкому потоку"), *Interfaks*, 03 Aralık 2015, www.interfax.ru/business/483000 (Erişim tarihi: 10 Mart 2018)

³⁴ "Erdogan: Tureckiy potok bil otlojen ese do krizisa v odnoseniyah s RF" (Эрдоган: "Турецкий поток" был отложен еще до кризиса в отношениях с РФ), *RIANovosti*, 05 Aralık 2015, <http://ria.ru/world/20151205/1336512091.html> (Erişim tarihi: 10 Mart 2018)

³⁵ Maliyetinin 22 milyar dolar olması planlanan proje Rusya tarafından finanse edilecek; projeyi yürütme yetkisi Rusya devlet nükleer enerji şirketi Rosatom'da olacak. Projenin %51'lik kısmı proje ortaklarından Rusya'ya ait olmakta; %49'luk diğer kısım ise Türkiye'de çeşitli yatırımcılar tarafından satın alınabilecektir. İşletme süresinin 60 yıllık bir dönemi kapsayacak nükleer santralde her biri 1200 megavat gücü bulunan dört reaktör kurulması planlanmaktadır. Tam faaliyete geçtiğinde Türkiye'nin yıllık enerji ihtiyacının %10-12'sini karşılayacak. Nükleer santral inşasının 2022 yılında

2010'da Moskova-Ankara arasında Akkuyu nükleer santrali projesi konusunda görüşmeler başlamış; Türkiye'de hükümetler arası *Akkuyu Sahasında Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine dair İşbirliği Anlaşması* imzalanmıştır.³⁶ Nükleer işbirliğine ilişkin anlaşma dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından 06 Ekim 2010'da onaylanmıştır.³⁷

Uçak krizi ile başlayan süreç sadece Ankara-Moskova hattında değil; enerji projeleriyle birbirine bağımlı ülkeler arasındaki en önemli gerçeği ortaya çıkarmıştır. Ankara-Moskova arasında cereyan eden siyasi ilişkiler ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri etkileme kapasitesine sahiptir; kriz döneminde tarafların projelerin geleceğine ilişkin verdikleri tepkiler bunu kanıtlar niteliktedir.

1.3.3 Türkiye-İrak İlişkilerinde Boru Hatları

Orta Doğu'dan Türkiye'ye uzanan veya uzanması planlanan boru hatları dönemsel olarak jeopolitik ve bölgesel sorunlardan etkilendiği gibi, Türkiye'nin bölge devletleri ile ilişkilerinin düzeyinden de doğrudan etkilenmektedir. Türkiye'nin enerji güvenliğinde yeri olan; Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı³⁸ olarak da bilinen boru hattı, 1973 senesinde Türkiye ve Irak Hükümetleri arasında imzalanan Ham Petrol Boru Hattı anlaşması ile faaliyete geçmiştir. Türkiye ve bölge açısından değerlendirildiğinde hassas bir bölgede bulunan boru hattı Körfez krizi ile sorunlar yaşamış; Birleşmiş Milletler'in (BM) Bağdat hükümetine ambargo uygulamasıyla bu hat uzun bir dönem faaliyetini durdurmuş; daha sonra ambargo uygulaması

tamamlanması planlanmaktadır. Santralde ilk reaktörün 2022 yılında üretime başlayacak; proje ise tam kapasite ile 2025 yılında çalışacak.

³⁶ “Ankara dogovorilas s Moskvoy o pomoshi v sooruzhenii pervoy AES” (Анкара договорилась с Москвой о помощи в сооружении первой АЭС), *Izvestia*, 13 Ocak 2010, <http://izvestia.ru/news/464610> (Erişim tarihi: 12 Mart 2018)

³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyetinde Akkuyu Sahası'nda Bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine Ve İşletimine dair İşbirliğine İlişkin Milletlerarası Antlaşma, *Resmi Gazete*, Karar Sayısı 2010/918, 06 Ekim 2010, www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm

³⁸ Kerkük – Yumurtalık boru hattı, 1876 km'den oluşmakta olup, bu uzunluğun 1297 km'si Türkiye, 579 km'si ise Irak toprakları içerisinde yer almaktadır.

kaldırıldığında 1996 senesinde tekrar faaliyete geçmiştir. Fakat son yıllarda, Orta Doğu bölgesinde mevcut istikrarsızlık ve terör sorunu bu hattın tam faaliyetini olumsuz etkilemektedir. DEAŞ terör örgütünün Irak'ta ortaya çıktığı ilk dönemlerde güvenlikten kaynaklanan sorunlardan dolayı boru hattı faaliyetini yeniden durdurmuştur. Böyle bir gelişme Türkiye'nin enerji güvenliğini etkilemiştir.

İki ülke arasında mevcut olan doğal gaz boru hattı da zaman-zaman ikili ilişkilerdeki sorunlardan dolayı olumsuz etkilenmiştir. 1996 yılında, Saddam Hüseyin döneminde Irak'tan doğal gaz ithal etmeye başlayan Türkiye'nin, daha sonra iki ülke arasında doğal gaz koridoru oluşturulmasına ilişkin anlaşma imzaladığı bilinmektedir.³⁹ 2010'lu yılların başlarında özellikle Maliki'nin Irak'ta iktidarda olduğu yıllarda Ankara ve Bağdat arasındaki sorunlardan kaynaklanan nedenlerden dolayı enerji boru hatları olumsuz etkilenmiş; fakat daha sonra üst düzey ziyaretlerin gerçekleşmesiyle boru hatlarının faaliyeti normal düzeye dönmüştür.

Son dönemde Kuzey Irak'ta gerçekleşen bağımsızlık için referandum girişimleri de Türkiye'nin Kuzey Irak yönetimi ile ilişkilerini olumsuz etkilediği gibi, doğal gaz boru hattının faaliyetini de etkilemiştir.

Bölgede gerçekleştirilmesi planlanan bir başka boru hattı projesi de Mısır'dan Türkiye'ye uzanacak Arap Doğal Gaz Boru Hattı projesi olmuştur. 2004 yılında gündeme gelen boru hattı, Arap Baharı sürecinin başlamasıyla olumsuz etkilenmiştir. Hem Mısır'ın Sisi yönetimiyle hem de Esad Suriye'si ile ilişkilerin olumsuz gelişmesine bağımlı olarak, gerçekleştiğinde stratejik önemi olacak boru hattı faaliyet gösterememektedir. Günümüzde böyle bir boru hattının gerçekleşmesi Mısır, Suriye ve Türkiye'nin önemi ve enerji güvenliği için büyük gelişme olurdu; fakat yaşanan sorunlar ve Mısır ve Suriye'nin Ankara ile ilişkileri enerji çıkarlarını da olumsuz etkilemektedir.

³⁹ Cagaptay Soner ve Evans Tyler, "The Geopolitics of Natural Gas: Turkey's Energy Policy and the Future of Natural Gas", *Harvard University's Belfer Center and Rice University's Baker Institute Center for Energy Studies*, December 2013, s. 26, <https://www.bakerinstitute.org/media/files/Research/f1cb2090/CES-Pub-Geogas-Turkey5.pdf>.

1.4 Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Enerji Kavramı

Çağdaş siyasi konjonktür çok hızlı bir şekilde değişmektedir. Bu gerçek, objesi sosyal alan olan, siyaset bilimi, sosyoloji, uluslararası ilişkiler gibi disiplinlerin de dinamik bir yapıda olmasını tetiklemektedir. Yeni kavramlar ve kuramlar hızlı bir şekilde literatürde kendi yerini almaktadır. Bu anlamda uluslararası ilişkiler teorileri de isterse ontolojik ve epistemolojik anlamda, isterse de kendi yapıları açısından değişim geçirmiştir. Disiplinde farklı teorik bakış açılarının oluşması biraz da bu gerçekten kaynaklanmaktadır.

Jeopolitik teorilerde de enerji kavramı önemli yer almaktadır. Hem Mackinder'in *Kara Hakimiyeti Teorisi* hem de Spykman'ın *Kenar Kuşak Teorisi* dünya hakimiyeti konusu üzerinde durulmuştur. Bu teorilerde enerjiyle zengin ve stratejik enerji güzergâhlarının bulunduğu Avrasya coğrafyası özellikle vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, deniz ve havaya hükümlan olmak enerji ihtiyacını artıracığı için, enerji kaynaklarının kontrolü de önemlidir. Mackinder'in teorisine dayalı olarak yapılan yorumlarda da, bir devletin enerji politikası enerji jeopolitiği bağlamında anlatılmaktadır. Örneğin; enerji kaynaklarını taşıyan boru hatları üzerinde kimin kontrolü varsa, enerji kaynaklarını da o kontrol eder; enerji kaynaklarını kim kontrol ederse, kara hakimiyeti de ondadır.⁴⁰

Uluslararası gelişmelerin karmaşıklığı bir bölgenin güvenliğini tek bir uluslararası ilişkiler teorisiyle çözümlenmesi zorlaştırmaktadır. Bu anlamda çalışmanın teorik çerçevesinde uluslararası ilişkiler disiplininin birden fazla teorisinden faydalanılacaktır. Realizm teorisi Kafkasya bölgesinin güvenliğindeki sorunları açıklayabileceği gibi, karşılıklı bağımlılık yaklaşımı çerçevesinde özellikle enerji hatları projelerinin gündeme gelmesi ve gerçekleşmesi sırasındaki gelişmeler yorumlanabilecektir.

⁴⁰ Winrow Gareth, "Geopolitics and Energy Security in the Wider Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, 7(2), June 2007, s. 218, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683850701402060>.

1.4.1 Realist Kuram ve Enerji Kavramı

Realizm teorisi uluslararası ilişkiler çalışmalarına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Realist teorilerin temel çıkış noktası devletlerarası ilişkileri anlamak için objektif bakış açısının gelişmesi için devletlerarası güç ilişkilerinin incelenmesi gerektiğinin zorunluluğuna yaptığı vurgudur. Realizmin önemli düşünürlerinden Carr'a göre, uluslararası ilişkilerin gerçekçi kavranması için en önemli adım gücün doğasının analiz edilmesidir.⁴¹ H. Morgenthau da *Uluslararası Politika* eserinde güç olgusu üzerinde durmaktadır.⁴²

Realistlere göre güç ve güvenlik olgularını en önemli iki temel amaç olarak ele alan devletler devamlı kendi güçlerini artırma ve güvenliklerini sağlamlaştırma amacı doğrultusunda hareket etmektedir. Tüm devletlerin bu algı ile hareket etmesinden ortaya çıkan güç dağılımı güç dengesini ortaya koymaktadır ve realistler bu güç dengesinin uluslararası barışın tek garantisi olduğunu kabul etmektedir.

Bir devletin uluslararası güç dengesini değiştirecek şekilde kendi güç kapasitesini artırması, uluslararası sistemdeki istikrarı olumsuz etkilemekte ve bunun sonucunda da savaşlar ortaya çıkabilmektedir. Ülkelerin enerji kapasitelerini artırmaya çalışmaları, enerjinin ülkeler için son teknolojik gelişmelerin etkisiyle hayati öneme sahip olması, onu güç faktörünün önemli bir bileşeni yapmakta ve devletlerarası rekabete yeni bir biçim kazandırmaktadır.

Enerji kavramını dış politika ve jeopolitik araştırmalarında önemli kılan etken enerjinin güvenliğidir. Enerji güvenliği kavramı 1970'li yıllarda enerji kaynaklarının coğrafi dağılımı ve enerji tüketici ülkeleri arasındaki asimetrik dengenin oluşması ve petrol bağımlısı devletlerde yaşanan krizlerle uluslararası ilişkiler literatürüne girmiş; bu dönemden itibaren uluslararası ilişkiler teorisyenleri de enerji güvenliği ile ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır. Enerji kaynaklarının tüketicisi ve üreticisi olan bölgeler arasındaki dengesizlikten doğan sorunlara yaklaşım uluslararası ilişkilerde

⁴¹ Edward H. Carr, *The Twenty Years' Crisis: 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Palgrave Macmillan, 2001.

⁴² Morgenthau'nun çalışmalarında güç olgusu merkezi yere sahiptir. Bunun için bakılabilir: Morgenthau Hans, *Politics Among Nations: the Pursuit of Power and Peace*, University of Chicago Press.

daha çok dikkat çekmiş; ülkeler arasında çatışma nedenlerinden biri olarak görülmüştür.

Realist yaklaşımla anlatılmaya çalışılan enerji güvenliğinden önce *güvenlik* kavramının kendisinin neyi ihtiva ettiğinin bilinmesi gerektiğidir. Güvenlik mevcut bir tehdide karşılık mı, yoksa gerçek anlamda muhtemel bir tehdidi önlemek için izlenen stratejinin bir parçası olarak mı anlaşılmalıdır. Veya bir amaca ulaşmak için izlenen stratejiyi haklı göstermek için bir araç mıdır?

Realist kuram, devletleri uluslararası sistemde temel aktör olarak kabul ederek, enerji güvenliğinin sağlanmasının da devletlerin sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Doğal enerji kaynaklarına ulaşım ve onların kontrol edilmesi bir devletin ulusal güç ve ulusal çıkarının bir göstergesidir. İlişkileri eşit olarak gören karşılıklı bağımlılık yaklaşımını eleştiren realist kuram, ilişkilerin aslında bağımlı tarafın üstün tarafa göre zafiyetini ortaya koyduğu görüşünü savunmaktadır. Örneğin, realist kurama göre enerji bağımlısı bir devlet enerji ihracatçısı devletin izleyeceği politikalara karşı kırılgan bir durumdadır ki, bu da üretici ve tüketici ülkeler arasında ilişkileri asimetrik yapmaktadır. Diğer taraftan enerji ihracatçısı ülkeler de hidrokarbon kaynaklarını ithal eden devletler karşısında zaaf bir durumda olabilir. Özellikle, herhangi bir politik ve ekonomik sorunlardan dolayı enerji ithalatçısı bir ülke enerji ihracatçısı ülkeye karşı alternatif arayışlar içinde olduğunu göstermekle baskı uygulayabilir. Bu örnek günümüzde AB'nin Rusya'dan enerji ithal etmesindeki bağımlılığı alternatif enerji tedarikçileriyle görüşmelerinde uygulamaktadır. Aynı zamanda bir sonraki bölümde de anlatılacağı üzere son dönemlerde Gürcistan'ın Azerbaycan'la enerji ticareti ilişkilerinde de bu bağımlılık Tiflis'in Azerbaycan doğalgazı yerine Rus doğalgazına yönelebileceğine ilişkin izlediği politikayla Bakü'nün ihraç ettiği doğalgaz fiyatlarını düşürmesi gibi bir talepte bulunmasını buna örnek olarak gösterebiliriz.

Uluslararası ilişkilerin klasik realizm okulunun, uluslararası güvenlik kavramını yorumlamaya odaklandıkları bilinmektedir. Yapısal realizmin (Neorealism) kurucusu olan Kenneth Waltz, klasik realizmden farklı bir yaklaşımla uluslararası ilişkilerde

devletlerin güvenlik önlemlerini artırmasını uluslararası sistemin anarşik yapısıyla anlatmaya çalışmıştır.⁴³ Devletleri uluslararası sistemin temel aktörü olarak kabul eden realist kuramda OPEC gibi uluslararası örgütlerin etkisi kabul edilmemektedir. Fakat tarihe baktığımızda 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizinde değişen güç dengesi, ABD’nin petrol üreticisi konumunu doğrudan etkileyen uluslararası bir örgüt olan OPEC’in izlediği politikalarla değişmiştir.

Enerji güvenliğinin dış politika ilişkisi açısından değerlendirilmesi için uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılık teorisi olarak bilinen liberal yaklaşım, son yıllarda yerini enerji kaynakları milliyetçiliği⁴⁴ (*resource nationalism*) olarak ortaya çıkan realist yaklaşıma bırakmıştır. Enerjiyi stratejik olarak nitelendiren realist kuramda, devletlerin enerji kaynaklarını bir güç aracı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Kaynak milliyetçiliği anlayışına göre, enerji güvenliği devletlerin enerji üreticisi veya tüketicisi olmasına göre değişiklik göstererek amaç veya araç olarak kullanılabilir. Realist kurama göre, devletler enerji kaynaklarının hem ithali hem de ihracı politikalarında devletin çıkarı doğrultusunda enerji piyasalarında kontrolü elinde tutmalıdır. Enerji kaynakları zengin olan devletler bu kaynakları uluslararası sistemde kendi etkisini artırmak için kullanabileceği gibi; enerji zengini devletler üzerinde diğer güçler de etki kazanmak uğrunda mücadele verebilir. Türkiye’nin enerji kaynaklarına bağımlı bir ülke olduğunu dikkate alırsak, zaman-zaman Rusya ve İran’a karşı ithal ettiği enerji fiyatlarını düşürme talebinde bulunarak araç olarak kullanmaktadır. Veya enerjide dışa bağımlı olan bir çok devlet jeostratejik konuma sahip olduğundan dolayı da enerji pazarlarında kontrolü sağlayabilir. Böylece, enerji sorunu realist kuramda ekonomik sorun olarak değil; politikayla bağlantılı güvenlik sorunu olarak görülmektedir.⁴⁵

⁴³ Kenneth Neal Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publication, 1979; Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Alfa Yayınları, 2004.

⁴⁴ Kaynak milliyetçiliği kavramı, enerji kaynaklarına sahip olan devletlerin uluslararası sistemde daha fazla önem kazanması ve ulusal çıkarları doğrultusunda enerji politikalarını belirlemesidir.

⁴⁵ Kathleen J. Hancock ve Vlado Vivoda, “International Political Economy: A Field Born of the OPEC Crisis Return to Its Energy Roots”, *Energy Research and Social Science*, Volume 1, March 2014, s. 206.

Son yıllarda Rusya'nın yeniden bir güç olarak uluslararası sisteme geri dönüşünü sağlayan önemli etken şüphesiz sahip olduğu enerji kaynakları olmuştur. Enerji zengini Venezuela ve İran gibi devletler de küresel enerji oyunlarının kurallarını kendi ulusal çıkarları doğrultusunda zaman-zaman değiştirme girişimlerinde bulunmuşlardır. 21.yüzyıl başlarından itibaren Rusya izlediği enerji politikalarıyla uluslararası sistemde enerji süper gücü olarak kabul edilmeye başlandı. Eski Sovyet cumhuriyetlerinin bazılarında Rusya tarafından uygulanan enerji güvenliği tehditleri de realist kuram açısından değerlendirilebilir. Her ne kadar hedeflediği amacına ulaşmamışsa da, Putin iktidarı tarafından Gürcistan ve Ukrayna örneğinde olduğu gibi enerjiyi önemli bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır.

Devletlerin enerji kaynakları ve ulaşım güzergâhlarını kontrol etmeleri uğruna yürüttükleri rekabet ülkeler arasında çatışmalara neden olabilmektedir. Tezimizin ilerleyen bölümlerinde de anlatılacağı üzere kaynak milliyetçiliği günümüzde Kafkasya bölgesinde izlenen enerji politikalarını belirleyen en önemli kavramlardan biridir. Azerbaycan örneğinde olduğu gibi Hazar havzasından çıkarılan enerji kaynaklarını Rusya'yı devre dışı bırakarak taşımakta ilgili olan Bakü'nün izlediği enerji ihracatı politikaları hem güzergah anlamında hem de tüketici anlamında klasik realizm ve karşılıklı bağımlılık yaklaşımlarıyla da yorumlanabilir. Fakat realist kuramın da vurguladığı gibi bu taraflar arasında eşitliğin söz konusu olmadığını; zaman zaman üretici ve tüketicilerin diğeri karşısında güçlü taraf olduğunu ortaya koymaktadır.

Devletin kendi ulusal çıkarını koruması için güce önem vermesi gerektiğini savunan realist kuramda, enerji kaynaklarından elde ettiği maddi gelirin askeri gücü artırmaya yönlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁶ Tezin ana temasını oluşturan Kafkasya örneğinde olduğu gibi, Azerbaycan 2000'li yılların ortalarında petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki artıştan elde ettiği gelirin büyük bir kısmını Ermenistan karşısında askeri gücünü artırmaya odaklanmıştır.

⁴⁶ Samuel R. Schubert and Johannes Pollak, "Realism, Energy and International Conflict, Why The Struggle For Power is Still The Name Of Game", *The 2011 Annual Meeting of the American Political Science Association*, Seattle/ Washington, USA, September 1-4, 2011 s. 7.

Kısaca özetlersek, realist kuram enerji güvenliğini sistemin yapısı, güç, ulusal çıkar ve asimetrik bağımlılıkla anlatmaya çalışmaktadır. Buna rağmen her geçtiğimiz gün çetrefilli bir hal alan uluslararası sistemde yaşanan olayları tek bir kuram üzerinden yorumlamak sorunun net anlaşılmasını engellemiş olur. Realist kuram günümüzde her ne kadar farklı boyutlardaki çatışmalarla dolu olan Kafkasya bölgesinde yaşanan gelişmeleri anlatabilecek en iyi uluslararası ilişkiler teorisi olsa da, tezimizin konusu olan her sorunun cevabını da verememektedir.

1.4.2 Liberal Kuram ve Enerji Kavramı

Realist kuramın zıddı olarak bilinen uluslararası ilişkilerin Liberal kuramı, uluslararası ilişkileri sadece güç kavramı üzerinden yorumlamanın yanlış sonuçlara neden olabileceğini vurgulayarak, uluslararası sistemin işbirliği ve karşılıklı bağımlılıkla uluslararası örgütler, uluslararası normlar ve uluslararası hukuk tarafından değiştirilebileceği görüşünü savunmaktadır. Liberallere göre, devletler için maliyeti yüksek olan askeri güç kullanımı devletlerin en son başvurduğu bir araç olarak yorumlanabilir. Bu kurama göre, devletlerin sabit olmayan dış politika tercihleri bazı iç aktörler tarafından belirlenerek devletlerin davranışlarını da etkilemektedir.

Liberal kuram, insan hakları, özgürlük, hukuka saygı duyan devlet ve işbirliği gibi temel ilkelerle küresel sistemdeki olayları ve devletler arasındaki işbirliğini yorumlamaktadır. Liberal kurama göre, devletler uluslararası ilişkilerdeki en önemli aktör ve tek analiz edilmesi gereken birim değildir. Devletlerin yanı sıra uluslararası örgütler ve bireyler gibi aktörler de uluslararası sistemin bir parçasıdır. Özel enerji şirketleri ve tüketicileri liberal kurama göre enerji ilişkilerinin en önemli aktörleridir.

Devletlerin davranışlarını etkileyen bu aktörler aynı zamanda kendi çıkarlarını maksimize etmektedirler.⁴⁷

Liberal kuramının ilkeleri olarak yukarıda belirtilen insan hakları ve hukuka bağlı devletin yanı sıra serbest girişim ve işbirliği gibi kavramlar gösterilebilir. Devletin sınırlandırılması gerektiğini savunan, devletleri uluslararası ilişkilerin tek aktörü olarak görmeyen ve uluslararası ilişkilerin sadece güç ilişkileri üzerinden ele alınmaması gerektiğini vurgulayan liberal kuram, uluslararası sistemin işbirliği ve karşılıklılık ilkesine bağlı olarak uluslararası hukuk ve uluslararası normlar tarafından değiştirilebileceği görüşünü savunmaktadır.

Liberal kuramda enerji, uluslararası sistem ve devletler arasındaki ilişkilerde herhangi öncelik kazanmayarak tüm ekonomik pazar ürünleri ile eşit olarak algılanmaktadır. Liberal kurama göre, devlet uyguladığı enerji politikalarıyla enerji piyasalarının faaliyetine müdahale etmemelidir.⁴⁸ Yani, enerji ilişkileri devlet kontrolünde değil; serbest piyasanın etkileyici rolü üzerinden belirlenmelidir.

Karşılıklı bağımlılık, uluslararası ilişkilerde devletler ve toplumlar arasında bir çok etkileşim kanalının ortaya çıkardığı, herhangi bir hiyerarşi olmadan oluşan koşullar bütünü olarak bilinmektedir. Etkileşimin kaynağı toplumsal ve parasal konular olduğu gibi güvenlik sorunları da olabilir. Bunun yanı sıra, Joseph Nye ve Robert Keohane etkileşimlerin karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ele alınabilmesi için taraflar arasında maliyet unsurunun olması gerektiğini ifade etmektedirler.⁴⁹ Karşılıklı etkileşimle sadece fayda temeline dayalı bir sonuç düşünülmemeli; taraflar üzerinde maliyete yol açan bir sonuç içermelidir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinde

⁴⁷ Gökhan Koçer ve diğerleri, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Haydar Çakmak (ed.), Ankara, Platin Basın Yayın Dağıtım, 2007, s. 159.

⁴⁸ Kathleen J. Hancock ve Vlado Vivoda, "International Political Economy: A Field Born of the OPEC Crisis Return to Its Energy Roots", *Energy Research and Social Science*, Volume 1, March 2014, s. 209.

⁴⁹ Robert Keohane and Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, New York: Addison Wesley Longman, 2001, ss.8-9

olan devletler için söz konusu ilişki diğerine göre daha önemlidir. Yani ikili ilişkide olan bir devletin diğer devletle ilişkiye daha fazla ihtiyacı olduğunda, söz konusu devlet ihtiyaç duyduğu devletle pazarlık konusunda zayıf durumdadır. Bu ilişkinin sonlanmaması için de daha fazla ihtiyacı olan devlet dikkatli olacaktır. Tezimizin konusu olan enerji ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, büyük devletlerin Orta Doğu'nun enerji kaynaklarına olan ihtiyacı veya Avrupa devletlerinin Hazar Havzasının enerji kaynaklarına olan ihtiyacı örneğinde karşılıklı bağımlılık daha net bir şekilde anlaşılabilir.

Steve Chan, karşılıklı bağımlılık ilişkisinde olan taraflardan birinin diğeri üzerindeki pazarlık yapabilme gücünü diğer tarafın hassasiyeti ve etkilenme derecesi ile doğru orantılı olduğunu iddia etmektedir. Orta Doğu petrollerine ABD'nin, Avrupa devletlerinin ve Japonya'nın hassasiyetlerinin aynı olmasına rağmen; bölgedeki güvenlik sorunlarından etkilenme şekli farklıdır. Bu anlamda bölgenin enerji zengini ülkelerinin kendilerine daha fazla muhtaç olan ülke üzerinde pazarlık payı da yüksek olmaktadır. Nye ve Keohane, karşılıklı bağımlılığın temel nitelik ve koşullarını; - toplumlararası iletişim kanallarının artmış olması; -uluslararası konuların gündemine ilişkin öncelik sıralamasının olmaması; ve – askeri gücün giderek azalması olmak üzere yorumlamaktadırlar. Her ne kadar, ekonomik önceliklerin askeri gücün önüne geçtiği görüşü savunulsa da, günümüzde uluslararası ilişkilerde askeri güç kullanılarak sorunları çözme eyleminde artış Nye ve Keohane'nin yaklaşımının ancak bazı durumlarda geçerli olabileceğini düşündürmektedir.

Enerji güvenliği açısından karşılıklı bağımlılığın özellikleri arasında enerji güvenliğinin belirlenmesinde devletlerin tek belirleyici unsur olamaması bulunmaktadır. Enerji güvenliğinin sağlanmasında yalnızca devletlerin uyguladığı politikalar yeterli olamaz.

Ayrıca liberal kuramın önemli tezlerinden biri olan liberal demokrasiler arasındaki işbirliği geliştirmekte olan demokratik olmayan ya da yarı-demokratik ülkeler arasında kolaylıkla görülemeyeceği gibi, büyük demokratik ülkelerin onlara yaklaşımı da farklılık arz etmektedir. Sonuçta siyasi ve ekonomik sorunların çözümünde askeri

güç kullanımının etkisini kaybettiği iddiasını genel bir eğilim olarak ele almak mümkün gözükmemektedir.

Taraflar arasında çatışma ihtimali karşılıklı bağımlılık kavramını liberal görüşlerle açıklamayı imkansız yapmaktadır. Mevcut uluslararası ilişkilerdeki örneklerden yola çıkarsak; Rusya'nın Gürcistan ve ya Ukrayna'ya uygulamış olduğu enerji kaynakları üzerinden baskının liberal kuram tarafından açıklanması zordur. Yani devletler ve devlet dışı aktörler enerji güvenlikleri ile ilgili stratejilerini belirlerken farklı tercihler sonucu farklı sonuçlar doğabilir ki, liberal kuram bunları açıklayamamaktadır. Tek kriter işbirliğinden doğabilecek ortak kazanç değildir. Buna bir örnek olarak da Azerbaycan'ın kendi enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara Ermenistan üzerinden çıkarması maddi olarak daha karlı olsa da, Bakü Ermenistan'ın işgalci politikalarından dolayı herhangi bir şekilde enerji işbirliğini kabul etmemektedir.

1.4.3 İnşacı Kuram ve Enerji Kavramı

Uluslararası ilişkilerde inşacı kuram da enerji güvenliği kavramına farklı yaklaşmakta; bir ülkenin enerji güvenliğine oluşan tehditleri farklı yorumlamaktadır. İnşacı kuram enerji güvenliği kavramını kendine özgün bir şekilde yorumlamaktadır. İnşacı kurama göre, aktörlerin enerji ihracı veya ithali konusunda stratejileri ulusal kurumlardan etkilenmektedir. Yani, enerji güvenliğinin dış politikaya etkisi, sadece küresel enerji piyasasındaki enerji güçlerinin davranışlarıyla açıklanamaz. Enerji ihracatçısı devletlerin stratejileri, özel enerji şirketlerinin kararları önemli olduğu kadar sivil toplum örgütlerinin, insan hakları savunucularının, çevre ile ilgili örgütler gibi çıkar gruplarının görüşleri de önemlidir.⁵⁰

⁵⁰ Bahar Rumelili, „İnşacılık/Konstrüktivizm“, Evren Balta (der.), *Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, İstanbul: İletişim.

İnşacı kuramda enerji güvenliği ve dış politika etkileşimini en iyi anlatabilecek örnek olarak Avrupa Birliği'nin enerji politikaları gösterilebilir. AB'nin enerji tedarik etmesinde Norveç ve Rusya'ya yaklaşımı aynı olamaz. Ve ya, AB, ortak enerji pazarı oluşturmak istese de, birliğe üye devletlerin farklı dış politika tercihleri bunun kolay bir şekilde sağlanamamasına neden olmaktadır. Buna en iyi örnek olarak, Rusya'nın AB ülkelerine Kuzey Akım-2 boru hattı üzerinden ihraç etmek istediği doğal gaz politikalarında karşılaştığı sorunlardır. AB devletleri Rus doğal gazına bağımlı olsalar da, hem Rusya'dan oluşabilecek bir tehdit nedeniyle, hem de boru hattı güzergahında oluşabilecek çevresel sorunlardan dolayı projenin gerçekleşmesinde sorunlar yaşanmaktadır ve Avrupa Komisyonu, bu çıkar gruplarının taleplerini dikkate almaktadır. Fakat bu konuda dikkat edilmesi gereken en önemli konu, inşacı yaklaşımın haklılık payının demokratik yapıya sahip ve insan hak ve özgürlüklerine önem veren devlet ve coğrafyalarda etkili olabileceğidir.

İKİNCİ BÖLÜM

BATI DÜNYASI VE GÜNEY KAFKASYA

Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra eski Sovyet coğrafyasındaki değişimler beraberinde enerji güvenliği kavramına yeni bakış açısı getirdi. Hazar havzası bölgesel ve küresel güçlerin jeopolitik rekabet alanına dönüştü. Güney Kafkasya bölgesi, *Yeni Büyük Oyunun* (The New Great Game) bir parçası haline geldi. O döneme kadar Rusya'nın kontrolünde olan; bağımsızlıkla birlikte diğer bölgesel ve küresel güçlerin ilgisini çeken Güney Kafkasya devletleri Rusya dışındaki devletlerle ilişkilerini geliştirmeye başladılar. Daha çok Orta Doğu bölgesinin enerji kaynaklarına bağımlı olan ABD ve Avrupa Birliği gibi aktörler, Hazar havzasındaki enerji kaynaklarını hem kendi enerji güvenliklerini sağlamak amaçlı hem de Rusya'nın yeniden eski Sovyet ülkeleri üzerindeki baskılarını devam ettirememesi amacıyla kullanmaya çalıştılar. Bu bağlamda, 1990'lı yılların ortalarından itibaren Batılı devlet ve örgütlerinin parasal ve politik desteğiyle yeni enerji kaynaklarını taşıyacak boru hatları projeleri gündeme geldi. Bu projeler aynı zamanda Batılı devletlerin Güney Kafkasya ülkeleri üzerindeki ve böylelikle bölgedeki ekonomik-politik etkisini artırmış oldu. Diğer taraftan ise günümüze kadar devam eden süreçte gördüğümüz gibi Batı-Rusya rekabetini yeni bir formaya taşıdı.

Bu bölümde Güney Kafkasya devletlerinin (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) bağımsızlıklarından şimdiye kadarki dönemde dış politika ve güvenlik sorunları anlatılarak; bölgesel (Rusya, Türkiye, İran) ve küresel (ABD, AB) aktörlerin bölge devletleriyle ilişkilerindeki enerji faktörü üzerinde durulacaktır. 1990'lı yıllardan şimdiye kadarki dönem bakıldığında küresel ve bölgesel güçlerin Güney Kafkasya'ya yaklaşımındaki farklar olduğu gibi; bölge devletlerinin de bölgesel ve küresel güçlerle ilişkilerinde dönemsel farklılıklar vardır. Bu nedenle dönemsel olarak Güney Kafkasya devletlerinin dış politika ve güvenlik sorunları anlatılarak; ABD, AB, Rusya, İran ve Türkiye'nin bu devletlerle ilişkilerinde gelecek yıllardaki beklentilerinin ne olduğu ve ne kadar gerçekçi olduğu sorusuna cevap verilecektir.

Güney Kafkasya'nın her üç devletinin bölgedeki enerji projeleri ile ilişkisi farklı açılardan değerlendirilebilir. Azerbaycan, Hazar havzasında bulunması ve petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olmasından dolayı enerji projelerinin gerçekleşmesinde söz sahibi olduğu gibi; bölgenin çetrefilli yapısı nedeniyle diğer bölge devleti Gürcistan'ın konumu ve dış politikasının Batıya yönelik olmasından dolayı stratejik bir önem taşımaktadır. Kuzey-Güney Doğal Gaz Boru hattı ve Güney Kafkasya Boru Hattı'nın kavşağında bulunması da Gürcistan'ın önemini artırmaktadır. Gürcistan bu projelerden maddi olarak fayda kazandığı gibi, projelerin faaliyete geçmesiyle stratejik olarak kendisinin Kremlin'e uzun yıllardır devam eden enerji bağımlılığını azaltmış oldu. Bu da 2000'li yılların ortalarından Tiflis iktidarının bağımsız dış politika yürütmesi için en önemli etkenlerden biri olarak yorumlanabilir.

Güney Kafkasya bölgesinin bir diğer devleti Ermenistan, Azerbaycan'la yaşadığı çatışma sorunlarından dolayı bölgesel enerji projelerinde geride kalmaktadır. Rusya'ya bağımlı olan Ermenistan'ın Rusya ile direk sınırının olmaması nedeniyle Gürcistan'ın konumu Ermenistan için önem taşımaktadır. Moskova-Tiflis arasındaki politik ve ekonomik sorunlar Ermenistan'a da etki etmektedir. Böylece, Ermenistan, Rus doğalgazına olan bağımlılığını azaltmak amaçlı İran'dan doğal gaz alabilme ve boru hatları çekebilme girişimlerinin Rusya-Ermenistan ve Rusya-İran ilişkilerini nasıl etkilediği de bu bölümde anlatılmaktadır.

2.1 Jeopolitik Rekabette Güney Kafkasya

Hazar Havzasını Karadeniz'e ve Avrupa'ya açan ve jeopolitik öneme sahip bölgelerden olan Güney Kafkasya, çevresinde bulunan bölgesel güçlerin istikrarına da etki edebilecek kadar hassas bir coğrafyada bulunmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren aşamalı bir şekilde Kafkasya bölgesini işgal ederek kontrolüne geçiren Rusya, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra sadece Kuzey Kafkasya bölgesine hakim olmuş; Güney Kafkasya'da bulunan bağımsız devletler ise Moskova'dan bağımsız bir politika izlemeye çalışmışlardır. Bağımsızlık yıllarının ilk dönemleri yaşadıkları

etnik çatışmalar ve ayrılıkçı rejimlerle mücadeleleri bu devletlere mutluluk getirmemişse de; Hazar Havzasında bulunan Azerbaycan'a, sahip olduğu enerji kaynaklarını bağımsız bir şekilde dünya piyasalarına çıkarmak için fırsat tanımıştır. Enerji kaynaklarını taşımak için yeni boru hatlarına ihtiyaç duyan Azerbaycan 1990'lı yılların başından itibaren Batı ve Rusya arasında yeni bir rekabet bölgesine dönüşmüştür. Enerji kaynaklarını taşımak için yeni güzergahlara ihtiyaç duyan Azerbaycan'a bu amaçla yeni müttefikler gerekmekteydi. Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak isteyen Batılı devletler, bu amaçla destekledikleri Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının taşınabileceği Kremlin'in etkisinden uzak olabilecek Gürcistan gibi güzergahlara ihtiyaç duymaktaydı.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD, Hazar Havzasında Rusya'dan bağımsız enerji projelerine destek vermiş; NATO üzerinden Barış için Ortaklık projesini sürdürerek bölgedeki askeri varlığını artırmaya çalışmış; GUAM⁵¹ gibi bölgesel örgütler oluşturulmasına destek vererek Rusya'nın bölgedeki etkisini zayıflatmaya çalışmıştır. ABD ve AB önderliğinde Güney Kafkasya ülkelerinde etkisini artırmak isteyen Batı dünyası, Rusya'nın tepkisiyle karşılaşmış; Rusya Devlet Başkanı Putin'in bölgeyi çıkar alanları olarak görmesini beyan etmesi; bölge devletlerinde Batı yanlısı rejim değişiklikleri girişimleri ve NATO'ya üyelik konusunun gündeme gelmesi Moskova'nın daha mütecaviz bir politika izlemesi ile sonuçlanmıştır. Tüm bu rekabet ortamında bölge devletlerinin ve Avrupa'nın enerji güvenliği de önemini kaybetmemiş; bilakis bölge devletlerinin izledikleri dış politika stratejileri bu konuda bölgenin güvenliğinin şekillenmesinde en önemli etken olmuştur.

1990'lı yıllarda her üç Güney Kafkasya devleti Batı dünyasına entegrasyon sürecine destek vermiş; ABD ve AB önderliğindeki Batı ise bölgede ulaşım ve enerji projeleri üzerinden etkili olmaya çalışmıştır. 2000'li yıllar sürecinde ise AB bölgede Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı politikasıyla etkili olmak istediğini ortaya koymuş; fakat Putin'le yeni imaj kazanmış Rusya bu politikaları kendi çıkarına tehdit olarak görmüştür.

⁵¹ Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova

2008 yılı Ağustos ayında Rusya'nın bağımsızlığı döneminde ilk defa olarak bir dış ülkeye askeri müdahalesi bölgenin güvenliğinin yeniden yapılanması gerektiği algısı uyandırmıştır. Gürcistan'la yaşanmış beş günlük savaş sonrasında bölge devletlerinin dış politikalarındaki yaklaşımlar da etkilenmiş; Bakü, Erivan ve Tiflis hem Rusya hem de Batı dünyasıyla ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Gürcistan, Rusya ile ilişkilerini sonlandırarak Batıya entegrasyon sürecine hız vermiş; Bakü, Haydar Aliyev döneminden itibaren izlediği denge politikasını devam ettirmiş; fakat 2008 Ağustos savaşı sonrasında Rusya'nın hassasiyetlerini dikkate alarak Batı dünyasıyla ilişkilerinde mesafeyi korumaya çalışmıştır. Aslında Azerbaycan'ın bu yaklaşımı bağımsızlığından itibaren Batıyı Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımındaki iki yüzlü politikalarından dolayı bir tepki olarak da yorumlanabilir. Ermenistan ise Rusya'nın oluşturduğu Gümrük Birliği ve Avrasya Birliği gibi projelerine üye olmakla tarafını belirlemiş oldu.

Bu devletler içerisinde şüphesiz Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına sahip olması onu diğer bölge devletleri karşısında daha bağımsız politikalar izlemesine yardımcı olmuştur. Boris Yeltsin döneminden farklı olarak, Putin döneminde Rusya'nın Bakü iktidarıyla ilişkilerini stratejik işbirliği düzeyinde geliştirmesi de enerji kaynaklarının Avrupa pazarlarına çıkarılmasında Azerbaycan için engel oluşturmamıştır. Denge politikasının bir sonucu olarak, 1994 senesinde imzalanmış Asrın Anlaşması'yla, Azerbaycan Rusya'dan bağımsız enerji projeleri gerçekleştirme girişimlerinde bulunmuş ve hepsinde başarılı olmuştur.

2.2 Güney Kafkasya'da Güvenlik Sorunları

Kafkasya'da güvenlik sorunlarının bir bütün olarak ele alındığında etnik çatışmaların bunda önemli bir payı olduğu görülmektedir. İster Kafkasya'nın Rusya'nın sınırları içinde olan Kuzey Kafkasya'daki milliyetçilik girişimlerinin 1990'lı yıllardan günümüze kadar farklı şekillerde ortaya çıkması; isterse de bağımsızlıklarını ilan etmiş Güney Kafkasya devletlerinin yaşadıkları sorunlar Kremlin'in bölgeye olan

etkisinden kaynaklanmaktadır. Güney Kafkasya devletlerinin bağımsızlıklarını tanımak zorunda kalmış Yeltsin Rusya'sının, sonraki dönemlerde bölgede izlediği politikalar, Moskova'nın gerçekte bu cumhuriyetlerin bağımsız dış politikalarından hoşlanmadığını ortaya çıkarmıştır. Özellikle, bağımsızlıklarının ilk yıllarında iktidarlarında aşırı Rusya karşıtı milliyetçilere sahip Azerbaycan ve Gürcistan'ın Moskova tarafından ayrılıkçı rejimler sorunları ile "cezalandırılması" süreci⁵² bu ülkelerin toprak bütünlüğünün tehdit edilmesine neden olmuştur. Rusya, bölgede Sovyetler Birliği yıllarından mevcut olan askeri üsler vasıtasıyla da Güney Kafkasya için bir tehdit oluşturmıştır.⁵³

Güney Kafkasya'nın güvenliğini doğrudan etkileyen etnik çatışmalar, bölge devletlerinin diplomalarının bu sorunların çözümüne odaklanmasına neden olmuştur. Azerbaycan Ermenistan'a destek veren ve Dağlık Karabağ sorununun oluşmasında etkili olan Rusya'dan bağımsızlığını kanıtlamak için Batılı devletlerle işbirliğine önem vermiştir. 1990'lı yıllarda Azerbaycan'ın İran'la, Tahran'ın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımı ve Güney Azerbaycan'daki etnik Türklerin bağımsızlık girişimlerinden dolayı yaşadığı sorunlar Batının desteğini almasına neden olmuş; Azerbaycan Türkiye ile de stratejik işbirliğini geliştirmiştir. Azerbaycan için bağımsızlığının en önemli kanıtı sahip olduğu enerji kaynaklarının Batılı devletlere açılması olmuştur. İlerki bölümlerde Azerbaycan enerji kaynaklarının kullanılması için Batılı devletlerin 1990'lı yıllarda izlediği politikalara daha detaylı bir şekilde değinilecektir. 1990'lı yıllardan itibaren gerçekleşmiş enerji projeleri Rusya'ya bağımlılığı gerçek anlamda azaltmış; bölgesel projelerin gerçekleşmesi için Gürcistan'la işbirliği önem taşıdığı gibi, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünden kaynaklanan sorunlardan dolayı Azerbaycan, İran ve Türkmenistan'la sorunlar yaşamıştır.

⁵² Bağımsızlık kazandıktan sonra Azerbaycan, Ermenistan'ın işgaline uğramış ve bugün de çözülememiş, topraklarının %20'sinin kaybedilmesiyle sonuçlanan Dağlık Karabağ sorunu ortaya çıkmıştır. Gürcistan'da da aynı senaryolarla Güney Osetya ve Abhazya ayrılıkçıları tarafından Tiflis'ten bağımsızlık girişimleri sonucu bölge ile Tiflis arasında çatışma yaşanmış; uzun yıllar uluslararası arabuluculuk girişimleri sonuçlanmamış ve nihayetinde 2008 Ağustos tarihinde Rusya ile Gürcistan arasında savaş sonrası, bu bölgelerin Kremlin tarafından bağımsızlığı tanınmıştır.

⁵³ Azerbaycan, bağımsızlık kazandıktan sonraki ilk yıllarda Sovyet askeri üslerinin ülkeden çıkarılmasını başarmışsa da; Gürcistan buna ulaşmak için uzun bir süre mücadele vermiştir. Ermenistan ise bölgede Rus askeri üsleri bulunan tek ülkedir.

Gürcistan da Azerbaycan'la aynı kaderi paylaşmış; ayrılıkçı rejimler ülkenin güvenliğini etkileyen en büyük tehdit olmuş; Tiflis'in Batılı devletlerle ilişkileri Moskova'yı endişelendirmiş; 2003 yılına gelindiğinde Gül Devrimi ve Saakashvili ile başlayan Batı yanlısı rejim değişikliği süreci Tiflis'in Moskova ile ilişkilerini zaman-zaman kopma noktasına kadar getirmiş; Rusya kendisine enerji bağımlısı olan Gürcistan'a 2006 yılından itibaren doğal gaz kartını devreye sokmuş ve tehdit etmiştir. Gürcistan Moskova'ya olan enerji bağımlılığını aradan kaldırmak için Rusya'nın tüm enerji şirketlerini ülkesinden çıkarmış; ve Azerbaycan doğalgazı alacağını beyan etmiştir. Gürcistan'da yaşanan 2003 iktidar değişikliği ile başlayan Moskova-Tiflis arasındaki gerginlik 2008 yılı Ağustos savaşına neden olmuş ve sonrasında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler son bulmuştur. Bugün Gürcistan, Hazar Havzasından çıkarılan enerji kaynaklarının taşınmasında en önemli güzergah olmakla birlikte hem Bakü hem de Ankara için önemli müttefik devlet olmaktadır.

Ermenistan, Azerbaycan'a karşı izlediği işgalci politikalarını Rusya ve Batı dünyasındaki lobilerin desteğiyle sürdürebilmiş; Dağlık Karabağ sorununun çözülmemesi nedeniyle ilerleyen dönemlerde enerji zengini olan Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarını Avrupa piyasalarına çıkarmasıyla tüm projelerden tecrit edilmiştir. Moskova ve İran'ın ekonomik desteğiyle varlığını sürdürebilen Ermenistan'ın işgalci politikası bugün de bölgesel güvenliği etkileyen en önemli tehdit olarak kalmaktadır. Enerji konusunda Rusya'ya büyük oranda bağımlılığı devam eden Ermenistan, İran'la da zaman-zaman enerji işbirliğini geliştirmeye çalışmaktadır.

2.3 Güney Kafkasya'da Bölgesel Güvenlik ve Enerji Boru Hatları

Sovyetler Birliği'nin tarihin rafına kaldırılmasından hemen sonra 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan etmiş Güney Kafkasya'nın üç devleti – Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, üzerinden 25 seneden fazla bir zaman geçmesine rağmen halen daha çözülememiş toprak sorunları ve etnik çatışmalar gibi sorunlarla karşı karşıya kaldı. Belirtilen her iki sorun bu devletlerin güvenliğini ve dış politikasını

günümüzde de etkileyen en önemli etkenler olarak bilinmektedir. Sonraki dönemlerde bölgenin güvenliğini farklı motifli terör sorunları etkilese de, toprak çatışmaları üzerindeki anlaşmazlıklar devletlerin güvenlik ve dış politikalarının belirlenmesinde ve bölgedeki bir çok projenin gerçekleşmesini etkileyen nedenler olarak bilinmektedir.

Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreçte, Hazar Denizi havzası ve Güney Kafkasya bölgesi uluslararası güçlerin ilgi noktası haline gelmiştir. Güney Kafkasya bölgesi, bölgesel güçler olan İran, Rusya ve Türkiye ile çevrilidir ve Avrupa ile Asya'nın kavşağında yer almaktadır. Üç bölgesel güçle çevrili olması bölgenin Soğuk Savaş sonrası yeni bir jeopolitik rekabetin merkezlerinden birine çevrilmesine neden oldu. Bu güçlerle çevrenmesi bölgenin coğrafi kaderi olarak okunsa da, önemli jeostratejik konumu bölgesel güçler haricindeki küresel güç ve aktörleri de bölgeye yaklaştırdı.

Yukarda da değinildiği gibi, bu bölge dünyanın en eski ve potansiyel olarak en zengin petrol ve gaz rezervine sahip bölgelerinden biri olmaktadır. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda dış güçlerin bölgeye girmesini zorunlu kılan önemli bir faktör olarak bölgenin enerji rezervleri üzerindeki kontrolde söz sahibi olma isteği gösterilebilir.

1990'lı yıllar Rusya'nın Sovyetler Birliği döneminden mevcut olan gücünü koruyabilme girişimleri, yaşadığı ekonomik ve krizlerden dolayı küresel boyutta etkili olamamaktaydı. Eski Sovyet coğrafyası gibi yakın çevresinde yukarıda belirtilen ayrılıkçı rejimler üzerinden etkisini sürdürme çabaları, daha küresel olan ve Batının desteklediği bir çok projeyi önleyememesi ile sonuçlandı. Rusya her ne kadar Hazar Havzasından çıkarılan hidrokarbon kaynaklarının nakil güzergahlarını kendi kontrolünde tutmak için çaba harcarsa da, Batılı devletlerin enerji şirketleri tarafından 1990'lı yılların ortalarından Hazar Havzasında başlatılan enerji projelerini önleme girişimleri başarısız olmuştur. Batılı devletler Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergahı ile taşınabilecek enerji boru hatlarını devreye sokabilmişlerdir.

Hazar havzasında enerji kaynaklarının mevcut olmasından dolayı, Güney Kafkasya bölgesi ve özellikle Azerbaycan 19. yüzyıl sonlarından itibaren dikkat merkezinde

olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde istisnalar olsa bile, bölge devletlerinde mevcut enerji boru hatları daha çok Rusya Federasyonu sınırlarından geçmekle, bir nevi Moskova'ya bağımlılık sağlanmıştır. Bu kapsamda Sovyetler Birliği'nin tarihe kavuşması ile bölge devletleri enerji güvenliklerini sağlamak amaçlı Moskova'ya muhtaç duruma gelmişlerdir. Bu sorun daha çok Gürcistan örneğinde olduğu gibi ayrılıkçı rejimlerin Moskova tarafından tanınmasına ve desteklenmesine rağmen; Tiflis yönetiminin Rus doğal gazına bağımlılığını devam ettirmek zorunda kalmasında kendisini göstermiştir. 1990'lı yıllarda Tiflis alternatif boru hatları olmamasından dolayı Rusya'ya enerji bağımlılığını devam ettirmiş; 2000'li yılların başlarından Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının çekilmesi; Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) projesinin başlamasıyla bu bağımlılık da azalmaya başlamıştır. 2003 yılı Gürcistan'daki renkli devrim ile iktidara gelen Saakaşvili'nin Rusya'yla ilişkilerindeki sorunlar zaman zaman Rusya'nın enerjiyi Tiflis'e karşı baskı aracı olarak kullanmasına neden olmuş; Saakaşvili buna cevap olarak Rus doğal gazından imtina etmekle Azerbaycan doğal gazı tedarik etmesini sağlamıştır. Son yıllarda Rusya'nın Gürcü hükümeti üzerindeki baskıları Rus doğal gazının yeniden Gürcü enerji pazarında daha etkili olmasını; Tiflis yönetiminin Azerbaycan doğal gaz alımından imtina etmesini amaçlamaktadır. 2008 yılı Ağustos ayındaki 5 günlük Rus-Gürcü savaşı sonrasında, Güney Osetya'daki konumunu güçlendiren Rus askerleri zaman zaman Güney Osetya-Gürcistan sınırını oluşturan bölgeden Gürcistan toprakları içlerine ilerlemektedirler. Bu da, o bölgeden geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının önemli bir kısmının Rus kontrolüne geçmesi anlamına gelmektedir ki, ilerleyen dönemlerde, Rusya'nın Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinde bu boru hattı nedeniyle elini güçlendirebileceğini tahmin edebiliriz.

Bu bölümde bölgede mevcut olan boru hatlarının bugünkü durumu değerlendirilerek; tamamlanan ve devam eden, Bakü-Tiflis-Ceyhan; Bakü-Tiflis-Erzurum ve TANAP gibi projelerin günümüz itibarıyla ve geleceği ile ilgili senaryolar ortaya konulmaktadır. Bu projelerin gerçek amaçlarına ulaşılabilirliğinin karşısındaki engeller anlatılmaktadır. Değişen jeopolitik konjonktürde mevcut projelerin engellenebilir olasılığı ile ilgili de değerlendirme yapılmaktadır. Son 20 senede Güney Kafkasya bölgesini kapsayan bir çok enerji projeleri gerçekleştirilmiştir.

Fakat bölgesel sorunların çözüme kavuşmasıyla bölge devletlerinin enerji politikalarında ne tür değişiklikler beklenebilir sorusunun cevabı da verilmelidir. Özellikle, bu kapsamda Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesine olan olumlu beklentiler sonrasında Trans Hazar Koridorunun gerçekleşmesi, Rusya-Gürcistan ve Azerbaycan-Ermenistan arasında çatışmaların çözüme kavuşması ihtimali üzerinde gelecekle ilgili yeni boru hatları üzerinden senaryolar kurulabilir ve bu bölümde bu senaryolar üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır.

2.3.1 Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü

Hazar Denizi havzası tarihsel olarak çok önceden stratejik öneme sahip olmuştur. Bu havza üzerinden Rusya'nın I. Petro döneminde genişleme politikalarının uygulamaya geçirilmesinin ardından Hazar Denizi bölgedeki imparatorluklar için büyük önem arz etmeye başlamıştır. Safevi ve Osmanlı imparatorlukları, diğer yandan Çarlık Rusya'sının bölgedeki güç mücadeleleri, aslında Hazar Havzası üzerindeki rekabetin başlangıcı mahiyetini taşımaktadır. Safevi İmparatorluğu ve Çar Rusya arasında 1813 yılında imzalanan Gülistan Anlaşması ile Hazar üzerindeki rekabetin ilk ciddi işareti verilmiştir. Bunu takiben 1828 yılında imzalanan Türkmençay anlaşması ile Hazar Denizi üzerinde Çar Rusya'nın egemenliğinin kabullenildiği statüsü biraz daha belirginleşmiştir.

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin yıkılması beraberinde çözüme kavuşamayan etnik çatışmalar gibi Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili tartışmaları da getirdi. Sovyetler Birliği yıkılmasından önceki dönemde Hazar Denizi kıyısında Sovyetler Birliği ve İran bulunmaktaydı.⁵⁴ Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile Hazar Denizi bağımsızlıklarını ilan etmiş 4 eski Sovyet Birliği devleti⁵⁵ ve İran'la çevrelenmiş oldu. Böylelikle, eskiden olduğu gibi Hazar Denizi üzerinde iki değil; şimdi beş devlet egemenlik hakkı talep etmekteydi.

⁵⁴ Sovyetler Birliği ve İran arasında 26 Şubat 1921 ve 1940 yıllarında imzalanmış anlaşmalar 1992 yılına kadar Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü düzenleyen anlaşmalar olmuştur.

⁵⁵ Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan.

Hazar Denizi'nin sahip olduğu zengin doğalgaz ve petrol rezervleri hem karasal alanda, hem de denizin iç alanında toplanmıştır ve ortalama olarak 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon kubik feet doğal gaz şeklindedir. Kaynakların büyük bir çoğunluğu deniz kıyısından 100 mil mesafede yerleşmektedir. Bu doğal gaz ve petrol rezervlerinin büyük bir çoğunluğu şimdiki Kazakistan Cumhuriyeti'nin kıyılarında yerleşmektedir, en ufak kısım ise İran'ın payına düşmektedir.⁵⁶ İran'ın Hazar havzasının doğal gaz ve petrol kaynaklarından yeterli miktarda yararlanamaması ülkenin Hazar'ın bölünmesi sürecinde kıyıdaş ülkeler arasında ortak bir anlaşmaya varılamaması meselesinde uzlaşma karşıtı bir tutum sergilemesinin önemli bir nedenidir. İlerde de görüleceği üzere İran Hazar Denizi'nin tüm kaynaklarının tüm kıyıdaş ülkeler arasında ortak paylaşılması tezini savunuyor ki, bu da diğer ülkeler tarafından kabul edilemez bir tutum olarak görülmektedir. Zira bu durum İran istisna olmakla, diğer ülkeler için menfaat getirmemektedir.

İki kutuplu dünya düzeninin yıkılmasından sonraki dönemde Hazar Denizi'nin statüsü ve enerji kaynaklarının işletilmesi ile ilgili konuların uluslararası ilişkilerde gündemde olması, enerji güvenliği anlayışına küresel olarak yeni bir bakış açısından kaynaklanmaktaydı.⁵⁷

Özellikle denizi çevreleyen devletlerin hak iddiası denizin hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı konusunu da etkilemekteydi. Bunun nedeni olarak, Sovyetler Birliği yıkılana kadarki dönemde Hazar Denizi'nin sınırlarının çizilmesi ve denizin kıta sahanlığında mevcut olan öncelikli olarak enerji kaynaklarının paylaşımı konusu mevcut anlaşmalarla belirlenmemiştir. Sovyetler Birliği ve İran arasındaki sınır çizgisi resmi olmasa da Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki hat olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda da, Sovyetler Birliği Hazar'ın %86'sına sahip olurken, İran'ın %14'lük alan üzerinde egemenliği tanınmaktaydı.

⁵⁶ U.S Energy Information Administration, Link: <https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=CSR>

⁵⁷ Richard Sokolski, Tanya Charlick-Paley, NATO and Caspian Security: A Mission too Far?, RAND Corporation, 1999, ss. 69-80, www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1074/mr1074.chap6.pdf ; Mithat Çelikpala, "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı", *Uluslararası İlişkiler* 10 (40), 2014, s.79.

Hazar Denizi'nin beş devletle çevrelenmesi beraberinde denizin paylaşımı konusunu yeniden gündeme getirdi. Tezimizin ilerleyen bölümlerinde de anlatılacak olan bölgedeki devletlerarası çatışmaların bir bölümü Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenememesinden kaynaklanmaktaydı.

Uzun süren görüşmelerde Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletler denizin hukuki statüsüne ilişkin anlaşma sağlayamamasalar da, denizin hukuki paylaşımı konusunda ortak görüşte olan taraflar ikili anlaşmalar imzaladılar. Örneğin, ilk bu tür bir anlaşma Rusya ve Kazakistan arasında⁵⁸; ikinci anlaşma ise Azerbaycan ve Rusya Federasyonu arasında imzalandı.⁵⁹ Bu tür anlaşmalara karşı çıkan tek devlet, denizin eşit paylaşımında ısrar eden Tahran yönetimi idi ki, önceden %14'lük payını %20'ye çıkarmak istemekteydi.

Sorunun çözümüne ilişkin olarak kıyıdaş devletler Devlet Başkanları Zirve Toplantısı gerçekleştirmek kararı aldılar. İlk zirve toplantısı 23-24 Nisan 2002 tarihinde Türkmenistan başkenti Aşkabat'ta gerçekleşti. O dönem, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Hazar denizinde doğalgaz yataklarının paylaşımından kaynaklanan görüş ayrılıklarından dolayı bir sonuca varılamadı. İkinci zirve için Tahran'da gerçekleştirilmesi öngörülen ve tarih olarak 2003 senesi belirtilse de, tarafların hukuki statüyle ilgili farklı görüşlerde olmaları bu toplantının dört sene sonraya, 16 Ekim 2007 tarihine kadar ertelenmesine neden oldu. Tahran Zirvesi'nde kabul edilen Ortak Bildiri metninde tezin son bölümünde de üzerinde durulacak olan senaryo ve öngörülerle ilgili önemli bir gelişme yaşandı. Ortak Bildiri metninde Hazar coğrafyasındaki jeopolitik ve milli değişiklerin ve kıyıdaş ülkeler arasındaki uzlaşmaların dikkate alındığı ifade edilmekteydi.⁶⁰ Ayrıca, Bildiri metninin

⁵⁸ 6 Temmuz 1998'de Kazakistan ve Rusya Federasyonu arasında Moskova toplantısında Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ile ilgili ilk anlaşma imzalandı.

⁵⁹ 23-24 Nisan 2002 tarihinde Türkmenistan başkenti Aşkabat'ta Hazar Zirve Toplantısı çerçevesinde Azerbaycan ve Rusya denizin sınırlarına ilişkin anlaşma imzaladı.

⁶⁰ "Caspian Sea Leaders Sign Declaration", *Tehran Times*, 16 Ekim 2007, <http://www.tehrantimes.com/news/155078/Caspian-Sea-leaders-sign-declaration>; Richard Weitz, "Second Caspian Summit Fails To Resolve Contentious Issues", *CACI Analyst*, 31 Ekim 2007,

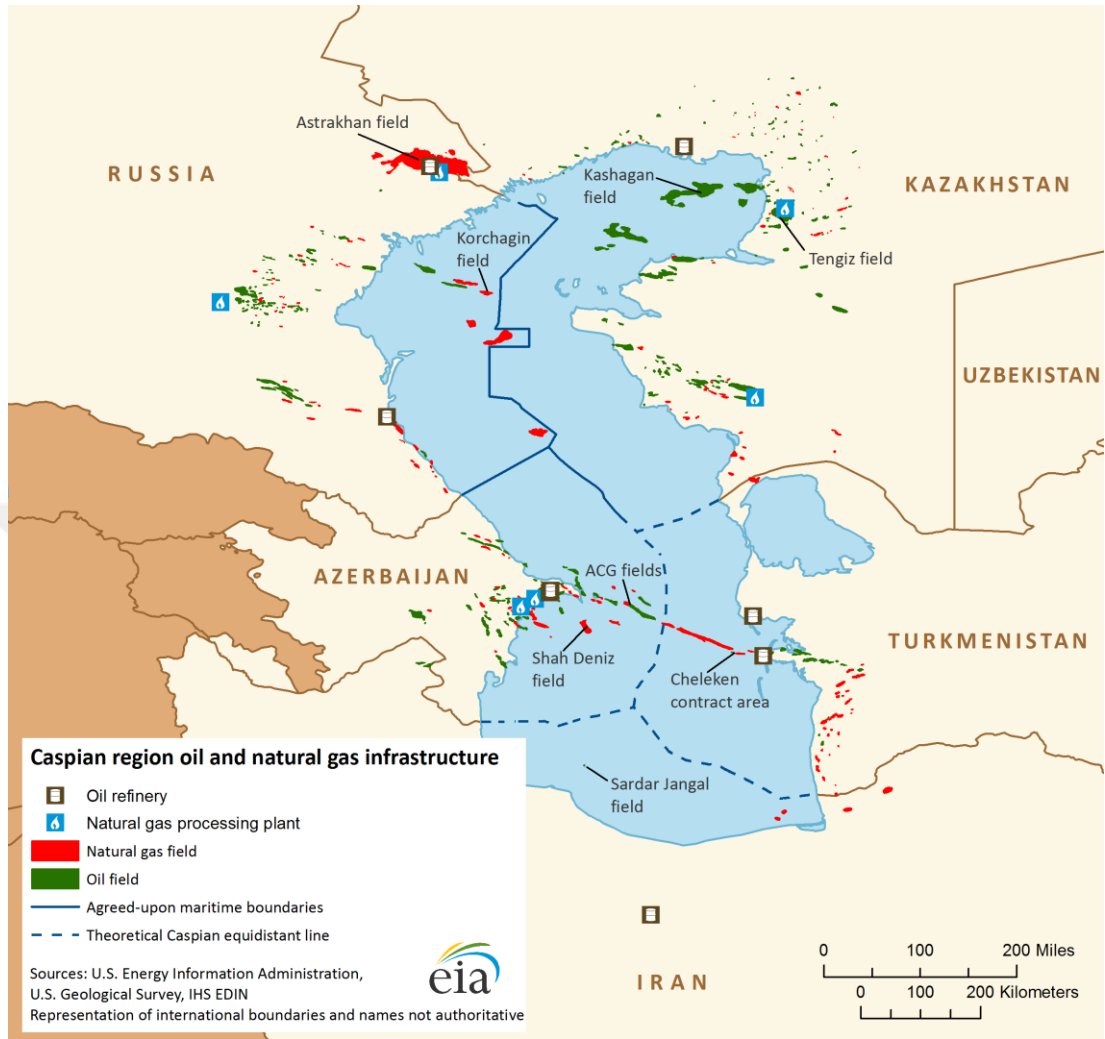
9.maddesinde *Hazar denizinin dibinden yararlanılması amacıyla denizin dibinin paylaşılması konusunda tarafların egemenlik haklarına ve birbirilerinin çıkarlarına saygı gösterileceği* belirtilmekteydi.⁶¹ Bu madde, yukarıda bahsi geçen Azerbaycan ve Kazakistan arasında Hazar Denizi'nin paylaşımı konusunda imzaladıkları ikili anlaşmaya diğer tarafların da saygı gösterdiği anlamına gelmekteydi. Bu aynı zamanda sonraki süreçte ortaya çıkacak olan Trans Hazar enerji projelerinin önündeki engelleri ortadan kaldırabilecek bir gelişme olarak da yorumlanabilir.⁶²

Geçen süreç ve yürütülen diplomasinin içeriğine bakarak, Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenememesinin hukuki anlamda değil; politik olarak tarafların uzlaşamamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Özellikle 2007 tarihli Tahran zirve toplantısının Ortak Bildiri metninde Hazar Denizi'nin askeri amaçlar için kullanılmamasına ilişkin maddelerin yer alması da bu görüşü kanıtlayabilir niteliktedir. Uzun bir dönem Hazar'ın Azerbaycan'a ait enerji kaynaklarının işletilmesi projelerinden Tahran'ın tecrit edilmesi ve Batı ile İran arasında ilişkilerin gerginleşmesi Tahran'ı endişelendiren konuların başında gelmekteydi. Bu nedenle Hazar Denizi'nin askeri amaçlar için kullanılmaması gerektiği konusu en çok İran ve Rusya'yı ilgilendirmekteydi. Azerbaycan'ın enerji projelerinde hem Rusya'nın hem de İran'ın tehditlerine rağmen başarılı politikalar izlemesi, ileriki dönemlerde ABD veya NATO'nun Hazar'ın Azerbaycan'a ait bölgesinde askeri üs kurabileceği tehlikesini de ortaya çıkarmıştı. Özellikle bu konuların 2003 yılında Gürcistan'da Gül Devrimi sonrasında ve Rusya'nın Gürcistan enerji pazarından çıkarılmasından sonra yeniden gündeme geldiğine de dikkat yetirmek gerekmektedir.

<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/11504-analytical-articles-cacianalyst-2007-10-31-art-11504.html>; Mousavi Seyyed Rasoul, "The Future of the Caspian Sea after Tehran Summit", The Iranian Journal of International Affairs, Vol. XXI, No.1-2: .27-42, Winter-Spring 2008-09, www.ensani.ir/storage/Files/20120325151028-1032-2.pdf.

⁶¹ "Caspian Sea Leaders Sign Declaration", *Tehran Times*

⁶² Araz Aslanlı, "Hazar Enerji İşbirliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi", *Bilig*, Güz 2017, Sayı 83, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2095-published.pdf>, s.29

Harita 1 : Hazar Denizi'nde petrol ve doğal gaz sahaları

Kaynak: The U.S Energy Information Administration

Hazar Denizi hukuki statüsünün belirlenmesi ile ilgili üçüncü Devlet Başkanları Zirvesi Bakü'de 2010 yılında gerçekleşti.⁶³ Denizin hukuki statüsünden ziyade, bölgesel güvenlik konuları zirve görüşmesinin sonucunu belirledi. Bunun nedeni ise, 2008 Gürcü-Rus Savaşının çıkardığı bölgesel güvenlik sorunlarından kaynaklanmaktaydı. O döneme kadar, Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan Hazar

⁶³ “В Баку состоялся саммит глав государств прикаспийских стран”, *AZER Tac*, 19 Kasım 2010, https://azertag.az/ru/xeber/V_Baku_sostoyalsya_sammit_glav_gosudarstv_prikaspiiskih_stran-735590; “Заявление глав прикаспийских стран по итогам саммита в Баку”, *1News*, 19 Kasım 2010, www.1news.az/news/zayavlenie-glav-prikaspiyskih-stran-po-itogam-sammitta-v-baku-polnyy-tekst; Ajdar Kurtov, “Каспийский саммит: баланс достижений и потерь”, *Rossiyskiy Institut Strategicheskikh Issledovaniy*, 22 Kasım 2010, <https://riss.ru/smi/824/>.

Denizi'nin milli sektörlere bölünmesi ile ilgili üçlü anlaşma imzalamışlardı.⁶⁴ Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, bu tecrübenin Hazar Denizi'nin nihai statüsünün belirlenmesinde de dikkate alınabileceğine vurgu yaptı.⁶⁵

29 Eylül 2014 tarihinde Rusya'nın Astrahan kentinde dördüncü Devlet Başkanları Zirvesi gerçekleşti.⁶⁶ Ortak Bildiri metninde kıyıdaş devletlere 15 millik egemenlik hakkı tanındığı gibi; denizin kıyısından 25 millik bölgede biyoloji kaynaklardan istifade edilmesi hakkı da verildi. Astrahan toplantısında bir sonraki zirvenin Kazakistan başkenti Astana'da gerçekleşmesi kararlaştırıldı. Tarih olarak 2016 yılı belirtildiyse de, tarafların görüşlerinde farklı yaklaşımlar olmasından dolayı daha iki sene uzatılarak 2018 yılı Temmuz ayı olarak kararlaştırıldı. Böylelikle yaklaşık 20 yılı aşkın bir süredir Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ile ilgili anlaşma imzalanmasıyla ilgili görüşmelerin sonuna gelinmiş oldu; ve belirtilen Astana toplantısında taraflar anlaşma sağlayabilirlerse bölgesel güvenlik konusunda önemli bir gelişme olarak değerlendirilmekteydi.

Bu toplantılarda dikkat çekilmesi gereken en önemli konu mutlaka Tahran'ın en başından ısrarla denizin ortak kullanılması gibi talebinden uzaklaşarak daha gerçekçi bir politika izlemesidir. Bu olumlu bir gelişme olsa da, nihai statünün kabul edilmesine rağmen, tezimizin önemli bölümünü oluşturan bölgesel enerji güvenliğinin Trans Hazar işbirliğini kapsayan kısmı ile ilgili sorunlara anlaşılır bir çözüm bulamamaktadır. Astana Zirve toplantısında anlaşma imzalanması ile Trans Hazar işbirliğinin gelişeceği tahmin edilse de, anlaşma imzalandıktan sonraki beyanatlarda projelerin gerçekleşmesi için Rusya ve İran gibi bölge devletlerin bu konuya ilişkin farklı yaklaşım içinde olduğunu görmekteyiz. Bunun için kıyıdaş

⁶⁴ “Россия, Казахстан и Азербайджан подписали соглашение о точке стыка линии разграничения сопредельных участков дна Каспия”, *RIA Novosti*, 14 Mayıs 2003, <https://ria.ru/economy/20030514/379333.html>; “Россия, Казахстан и Азербайджан поделили Каспийское море”, *RBC*, 14 Mayıs 2003, <https://www.rbc.ru/politics/14/05/2003/5703b56d9a7947783a5a4808>.

⁶⁵ “В Баку состоялся саммит глав государств прикаспийских стран”, *AZER Tac*, 19 Kasım 2010, https://azertag.az/ru/xeber/V_Baku_sostoyalsya_sammit_glav_gosudarstv_prikaspiiskih_stran-735590

⁶⁶ “Заявления глав государств – участников IV Каспийского саммита для прессы”, *Kremlin*, 29 Eylül 2014, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/46689>

devletlerin, özellikle de Rusya ve İran'ın Hazar'ın enerji kaynaklarının işletilmesinde diğer devletlerin işlerine müdahale etmemesi gerekmektedir. Bu ise günümüz uluslararası sistemin gerçekliklerinden çok uzaktır.

2.3.2 Aktau Zirve Toplantısı ve Hazar Denizi'nin Statüsü

Kazakistan'ın Aktau kentinde 12 Ağustos 2018 tarihinde gerçekleşen Hazar Zirve toplantısında yıllardır çözümü bulunamayan Hazar denizinin hukuki statüsünün belirlenmesi ile ilgili kıyıdaş devletler tarafından ortak belge kabul edildi. Yukarıda da değinildiği gibi bu sorun aslında bölge devletleri ile bölge dışı devletlerin stratejik konumu bulunan denize olan yaklaşımlarından kaynaklanmaktaydı. Özellikle Azerbaycan-Türkmenistan ve Azerbaycan-İran arasında denizin sınırlarının çizilmemesi ile ilgili mevcut sorunlar zaman-zaman diplomatik krize neden olacak boyuta kadar uzamıştı. Uluslararası sistemde istikrarın giderek azaldığı; güç faktörünün ön plana çıktığı bir dönemde Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili yıllardır mevcut sorunun çözüme kavuşması önemli bir gelişme sayılabilirdi. Aktau'da taraflar arasında bir anlaşma imzalanmasıyla gerçek anlamda denizin statüsü ile ilgili tüm sorunları çözeceğine inanmak ise sonradan görüldüğü üzere daha erken sayılabilir.

Azerbaycan, Rusya, İran, Kazakistan ve Türkmenistan cumhurbaşkanlarını bir araya getiren Aktau toplantısında, öncelikle Hazar Denizi'nin bir deniz mi yoksa bir göl mü sorusuna cevap bulunmaktaydı. Mevcut sorunların bir çoğunun temel noktası da bundan kaynaklanmaktaydı. Dünya okyanusuyla doğrudan bağlantısı olmamasından dolayı Hazar'la ilgili farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktaydı. Hazar'ın deniz olarak kabul göreceği takdirde 1982 yılı tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre; göl olarak kabul edilirse kıyıdaş beş devletin ortak kararına göre statüsünün belirlenmesi

gerekmekteydi. Göl olarak kabul edildiğinde eşit olarak ulusal sektörlere ve devletlerin ortak kullanımına bölünmesi gerekmekteydi.⁶⁷

Uzun yıllardır mevcut olan sorun, İran'ın Hazar'da egemenlik alanını %14'ten %20'ye çıkarma isteği olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde denizin %14'ü üzerinde egemen olan Tahran, bölgede 5 bağımsız devletin ortaya çıkmasını fırsat bilerek denizi eşit olarak %20 olarak paylaşma talebini ortaya atmıştı. Bu önerinin kabul edilmesi devletlerin deniz sınırlarının yeniden çizilmesini gerektirdiği için İran'dan başka hiç bir devlet sıcak yaklaşmamaktaydı. İran'ı böyle bir talebe iten önemli etkenlerden biri, denizin zengin enerji kaynaklarından daha fazla faydalanabilmek idi.⁶⁸

1990'lı yıllarda İran'ın bu talebi Rusya tarafından da kısa bir dönem desteklendi. Bunun en önemli nedeni Hazar'a BM Deniz Hukuku Sözleşmesi uygulanması durumunda bölge dışındaki güçlerin etkin olabileceği olasılığının Kremlin'i endişelenmesi idi. Sovyetler Birliği ve İran arasındaki anlaşmalarda olduğu gibi hem Rusya hem de İran bölge dışı devletlerin gemilerinin Hazar'a girişlerinin yasaklanmasından yana politika izlemekteydiler. Daha sonraki süreçte Rusya kendi yaklaşımını değiştirerek daha gerçekçi politikalar izledi.

Aktau toplantısında alınan önemli kararlar aşağıdakilerdir:

- Her kıyıdaş devlet, Hazar Denizi sahilinden 15 deniz mili mesafeye kadar olan bölgeler üzerinde egemen olacak.
- Her kıyıdaş devlet, belirtilen 15 deniz mili mesafeye 10 mil daha ekleyerek balıkçılık faaliyeti yapabilecek.
- Bunun dışındaki deniz mekanı ise devletlerin ortak kullanımına açık olarak, tarafsız bölge olarak kabul edilecektir.

⁶⁷ Elnur İsmayıl, "Hazar Denizi Anlaşması ve Değişen Jeopolitik Dengeler", 16 Ağustos 2018, http://www.bilgesam.org/incele/7836/-hazar-denizi-anlasmasi-ve-degisen-jeopolitik-dengeler/#.W7DK4C_5zEY

⁶⁸ Elnur İsmayıl, "Hazar Denizi Anlaşması ve Değişen Jeopolitik Dengeler", 16 Ağustos 2018, http://www.bilgesam.org/incele/7836/-hazar-denizi-anlasmasi-ve-degisen-jeopolitik-dengeler/#.W7DK4C_5zEY

-Hazar Denizi'nin dibindeki egemenlik hakları, karşı-karşıya ve yanyana olan kıyıdaş devletler arasında daha sonra belirlenebilecek.

Aktau kararları öncelikle Rusya'nın ve İran'ın başarısı olarak değerlendirilmelidir. Bu anlaşmayla Hazar'da bölge devletleri dışındaki aktörlerin askeri üs kurma girişimlerinin olabileceği endişesinden hem İran hem de Rusya kurtulmuş oldu. Anlaşmayla kıyıdaş devletler dışındaki üçüncü taraflara Hazar'da askeri olarak bulunma izni verilmemektedir. Anlaşmayla, Hazar'a kıyısı bulunan devletin deniz sahasının diğer kıyıdaş devlete saldırı için kullanılamaz olduğu da kararlaştırılmıştır. Özellikle İran bu karardan memnundur ki, kendisine yönelik bir tehdidin Azerbaycan'ın Hazar sahasından gelebileceğinden her zaman endişe duymaktadır. Bu karar ise böyle bir saldırı gerçekleştirilebileceği endişesini de ortadan kaldırmaktadır.

Tezimizin konusu olması nedeniyle Aktau Anlaşması'nın bölgedeki mevcut ve potansiyel enerji projelerini nasıl etkileyeceği sorusuna değinmek gerekmektedir. Her kesin denizin hukuki statüsünün bölgedeki enerji kaynaklarının ve enerji boru hatları projeleri konusunun daha kolay çözülebileceğini iddia etmesine rağmen; bölgedeki enerji projeleri üzerinde Batı-Rusya anlaşmazlıkları yeni bir boyuta taşınabilir. Aktau Anlaşma metninin 14.maddesinde denizin altıyla çekilmesi planlanan boru hatları projelerinin sadece ilgili devletlerin onayını gerektirdiği belirtilmektedir. Buna rağmen, Trans Hazar projesinin bir parçası olması ihtimal edilen Türkmenistan'dan doğal gaz boru hattının çekilmesi denizin statüsünün belirlenmesine yeniden Rusya ve İran engeline takılabilir. Özellikle, anlaşmanın 24.maddesine göre denizde gerçekleşecek projelerde çevre ve ekoloji sorunların olduğu kanıtlanırsa, bu tür projenin gerçekleşmesi diğer kıyıdaş devletler tarafından engellenebilecektir.

Bunun yanı sıra, Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki enerji zengini bölgelerde tarafların paylaşmadığı petrol ve doğal gaz yatakları sonraki ikili görüşmelerde dikkate alınacaktır. Bu da ilk olarak Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'ın deniz sınırlarında bulunan bölgeleri kapsamaktadır ki, çözümü herkesin beklediği kadar

kolay gözükmemektedir. Henüz belli bir istikrar kazanmamış uluslararası sistemde herhangi bir belirsizlik bölgedeki sorunların ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Bölgesel rekabet ve bölge dışındaki aktörlerin Hazar'ın enerji kaynaklarına ilgisinin artmasından dolayı, Hazar Denizi'nin güvenli bir bölgeden güvensiz bir bölgeye dönüşmesi ihtimali de vardır.

Aktau'da tüm kıyıdaş devletlerin kazandığı gözlemlenmektedir. Azerbaycan'ın enerji projeleri devam etmektedir; Trans Hazar projesinde Türkmenistan'ın karşılaştığı sorunlar şimdilik ortadan kalkmış gibi gözükmemektedir ve Hazar'da yabancı askeri güç endişesi artık yoktur. Fakat, Batı-Rusya rekabeti, Tahran rejimine yönelik baskıların artması, Batılı devletlerin Rusya enerji bağımlılığından kurtulması için girişimleri Rusya'yı devre dışı bırakan enerji projelerinin güvenliğini de olumsuz etkileyecektir. Ayrıca, bölgede Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunun çözülmemiş olması; Rusya ve Gürcistan arasındaki sorunların farklı boyutlarda ortaya çıkması Hazar Havzası güvenliğini olumsuz etkileyecek gelişmeler içinde sayılabilir. Hazar Havzasında gerçek güvenlik için belirtilen tüm sorunların çözümlenmesi ve bölgesel güçlerin de diğer kıyıdaş devletlere baskı politikası uygulamaması gerekmektedir.⁶⁹

2.3.3 Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı (BTC)

Azerbaycan dünyadaki en eski petrol üreticilerinden biri olarak tanınmaktadır. Dünyadaki ilk petrol kuyuları 1847'de Bakü'de kazılmıştır. 1910'da Azerbaycan 11.5 milyon ton petrol üretimi ile dünyanın en fazla petrol üreten ülke konumuna gelmiştir. Azerbaycan'ın yaklaşık 7 milyar varil ham petrol ve 1.37 trilyon metreküp doğalgaz rezervi var. Petrol rezervleri, Azerbaycan'da toplam petrol üretiminin yüzde 80'inden fazlasını oluşturduğu tahmin edilen Hazar Denizi'nde ve özellikle Azeri-Çirak-Güneşli (AÇG) sahasında bulunmaktadır. Bu sahada petrol üretimi sekiz ülkeyi temsilen ve dünyanın büyük petrol şirketleri ile Yüzyılın Anlaşması olarak 20

⁶⁹ Elnur İsmayıl, "Hazar Denizi Anlaşması ve Değişen Jeopolitik Dengeler", 16 Ağustos 2018, http://www.bilgesam.org/incele/7836/-hazar-denizi-anlasmasi-ve-degisen-jeopolitik-dengeler/#.W7DK4C_5zEY

Eylül 1994 tarihinde faaliyete geçti. Bu anlaşmanın Azerbaycan'ın korunması ve geliştirilmesi bakımından olağanüstü önem taşıdığı düşünülmektedir.

Bağımsızlıktan sonra, 1992-1997 yılları arasında Azerbaycan'da petrol üretimi keskin bir şekilde düşmüştür. Nitekim, 1997 verilerine göre petrol üretimi 9,1 milyon tona düşmüştür. 2000 yılına gelindiğinde üretim yıllık 14 milyon tona ulaşmıştır. 2005 yılında yılda 22.4 milyon ton olarak gerçekleşmiş ve 2008 yılına kadar neredeyse 44.3 milyon tona ulaşmıştır.

Azerbaycan, zengin petrol ve gaz kaynakları ile donatılmış ve sonraki dönemde petrol üretimi ile ilgili gerçek bir gelişme kaydetmiştir. 1991'de Azeri petrol üretimi 23.5 milyon (milyon) tona ulaşmış ve eski Sovyetler Birliği'ndeki toplam petrol üretiminin %71.4'ünü oluşturmuştur. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, eski teknolojilerin kullanılması, zayıf planlama ve mevcut kuyuların yeni sondaj ve rehabilitasyonuna olan yatırım eksikliği nedeniyle üretim, 1991-1997 yılları arasında belirgin bir şekilde düştü. 1994 yılında *Yüzyılın Anlaşması* yürürlüğe girdikten sonra, Azerbaycan hükümeti ile Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) arasında 29 adet "Üretim Paylaşımı Anlaşması" sözleşmesi imzalandı. Ülkenin petrol ve gaz gelirlerinin 2024 yılına kadar 200 milyar dolar olacağı varsayılmaktadır.⁷⁰

Bakü-Tiflis Ceyhan (BTC) boru hattı, Azeri-Çırac-Güneşli (ACG) sahasından ve Şah Deniz'den Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden bir güzergah kullanarak petrol taşıyor. Bu güzergah Hazar Denizi'ndeki Sangaçal terminalini Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan deniz terminaline bağlamaktadır. Buna ek olarak, Türkmenistan ham petrolü boru hattı vasıtasıyla taşınmaya devam etmektedir. Ekim 2013'ten itibaren, Kazakistan'dan BTC boru hattı vasıtasıyla Tengiz ham petrolünün belirli bir hacimde nakline tekrar başlanmıştır.

Haziran 2006 tarihinde faaliyete geçen boru hattı, BP tarafından işletilen Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı şirketi (BTC Co.) tarafından inşa edilmiştir. Toplam

⁷⁰Ciaretta, A., Nasirov Shahriyar, "Impact of Azerbaijan's Energy Policy on the Development of Oil Sector", International Association for Energy Economics, 4th Quarter, 2010, s. 43

uzunluğu 1768 km olan boru hattı Azerbaycan'da 443 km, Gürcistan'da 249 km ve Türkiye'de 1.076 km uzunluktadır. Boru hattının Azerbaycan ve Gürcistan bölümleri BP tarafından BTC A.Ş.'deki hissedarları adına işletilirken, Türkiye'deki bölüm BOTAŞ International Limited (BIL) tarafından işletilmektedir.

Boru hattının çapı, Azerbaycan ve Türkiye'de 42 inç; Gürcistan'da ise 46 inçtir. Boru hattı çapı, Ceyhan Deniz Terminali'ne yapılan son nakil hattı kesiti için 34 inç seviyesine inmektedir. BTC, 11 Ağustos 2014'te Türkiye'deki Ceyhan terminalinde 2 milyar varil petrol ihracını gerçekleştirmiştir. Boru hattında taşınan petrolün Azerbaycan'a ve transit ülkelerine belirli bir gelir sağlamasının yanında en önemli kazanımı bu ülkelerin jeopolitik konumunu küresel ölçekte artırmış olmasıdır.

2017 yılının ilk yarısında BTC'nin gelirleri 64 milyon dolar ve sermaye harcamaları 10 milyon ABD dolarını geçmiştir. 1,768 km'lik BTC boru hattı Haziran 2006'da Haziran 2017 sonuna kadar faaliyete geçtiğı zamandan itibaren 3,584 tankere yüklenen toplam 2,74 milyar varil (365 milyon tonun üzerinde) ham petrol taşımıştır ve bu hacimdeki petrol dünya pazarlarına gönderilmiştir. 2017 yılının ilk yarısında BTC, Ceyhan'daki 159 tankere yüklenen 125 milyon varil (yaklaşık 17 milyon ton) ham petrol ihraç etmiştir.⁷¹

BTC⁷² boru hattı şu anda başta ACG ham petrolü olmakla Azerbaycan petrolünü taşımaktadır. Buna ek olarak ham petrol, Türkmenistan ve Kazakistan'daki taşımalar da dahil olmak üzere, BTC aracılığıyla taşınmaya devam etmektedir.

2.3.4 Bakü-Tiflis-Erzurum Projesi (BTE)

Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP), Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz sahasından doğal gazı Azerbaycan'dan Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşıyan doğal gaz boru hattıdır. 692 km uzunluğundaki boru hattı Eylül 2006'da Azerbaycan'dan Gürcistan'a gazın taşınmasını yapmaya başlamıştır. Türkiye'ye ilk gaz ulaşımı Temmuz 2007'de

⁷¹ BP official website, Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline: Key Facts, Available online: https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html

⁷² BP'nin verilerine göre, projenin en büyük pay sahibi yaklaşık %30'luk bir oranla BP, %25'lik oranla SOCAR olarak belirlenmiştir. Chevron %8.9, Statoil %8.71, TPAO %6.53, ENİ %5, Total %5, İTOCHU %3.40, İnpex %2.50, CİECO %2.50, ONGC %2.36'lık bir % paya sahiptir.

başlamıştır. Boru hattı şimdi Şah Deniz'in (Şah Deniz 2'ci Etap) geliştirilme projesinin ikinci etabından ek gaz alacak şekilde genişletilmektedir. 2017'de tamamlanmasının ardından, boru hattı kapasitesi yılda 23 milyar metreküpe ulaşmıştır.

SCP; BP (%25.5), Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR, %10), Statoil (%25.5) ve Lukoil (%15) olmak üzere yedi ulusal ve uluslararası enerji şirketi ile kurulu bir konsorsiyum olan Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi'ne aittir. Türkiye ulusal petrol ve doğal gaz şirketi TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) %9 paya sahiptir.

SCP projesine Şubat 2003'te Şah Deniz 1. Etap'ın bir parçası olarak inşaat ve işletme için yatırım yapılmıştır. Projenin inşaatına 2004 yılında başlanılmış ve 2006 yılının son çeyreğinde yaklaşık 1 milyar dolarlık bir yatırımla tamamlanmıştır.

Boru hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattına paralel olarak çekilmiştir. SCP, Bakü'den yaklaşık 45 km uzaklıkta yer alan Sangaçal Terminali'nden başlamıştır ve Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı geçtikten sonra doğu Erzurum'da sona ermiştir. Gürcistan ve Türkiye'de yerleşen bölümlerinin uzunluğu sırasıyla 442 km ve 248 km'dir. Boru hattı rota boyunca ilerletilmiş ve 30 yıllık çalışma ömrü için tasarlanmıştır.

SCP projesinde, boru hattının yapımına ek olarak, iki kompresör istasyonu (biri Azerbaycan ve Gürcistan'da), bir ara istasyonu (temizlik ve denetim amaçlı) ve 11 adet küçük blok vana da dahil olmak üzere, bir dizi kurulum gerçekleştirilmiştir.

2000'li yıllarda Azerbaycan doğal gazını Avrupa'ya taşıyacak NABUCCO projesi Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında işbirliği için önemli görülmekteydi. Hem ABD hem de AB tarafından önerilen NABUCCO projesi ile Şah Deniz sahasındaki Faz 2 sahasından çıkarılması beklenen gazın Avrupa'ya ulaştırılması kararlaştırılmış; fakat Azerbaycan bu projede kararlı olmamıştır. Rusya ise Kuzey Akım projesini devre dışı bırakabilecek ve Avrupa'nın Rus doğal gazına bağımlılığını azaltabilecek bu projeye belirgin biçimde muhalefet etmiştir. Neticede gerek Rusya'nın muhalefeti gerekse Avrupa ekonomilerini olumsuz etkileyen küresel finansal krizin meydana

getirdiği şartlar NABUCCO projesinin gerçekleşmesini imkânsız kılmıştır.⁷³

Güney Gaz Koridoru (GGK), özellikle Rusya'ya enerji bağımlılığından uzaklaşmak için Batılı devletlerin önem verdiği bir proje olarak bilinmektedir. Hazar Denizi'nden Avrupa'ya direk olarak doğal gaz ihraç edecek ilk boru hattı olan GGK, Azerbaycan'a ait Şah Deniz sahasında mevcut olan 1,2 trilyon metreküp doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını öngörmektedir. Güney Kafkasya Boru Hattı, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve doğal gazı Türkiye sınırlarından Avrupa'ya taşıyacak Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP)'tan oluşan GGK, Avrupa için alternatif güzergahlar oluşturduğu gibi; Türkiye'nin önemli jeostratejik konumunda kendisinin enerji merkezi olmasına önemli katkı sağlamaktadır. Özellikle, Rusya'nın Ukrayna ile son yaşadığı kriz GGK'yı daha önemli yapmaktadır. Bu bölümde özellikle belirtilmesi gereken bir diğer nokta da Azerbaycan gibi, Türkmenistan'ın ve diğer enerji zengini devletlerin bu projeye dahi edilmesi bölgesel enerji güvenliği ve siyasi istikrar için önemlidir. ABD üst düzey yetkilileri, Avrupa devletlerinin Rusya doğal gazına bağımlılığını azaltmak için Güney Gaz Koridoru projesine öncelik verdiklerini devamlı olarak vurgulamaktadırlar. ABD, Rus doğal gazını Avrupa'ya götürecek Türk Akımı ve Kuzey Akımı-2 gibi projelerin gerçekleşmemesi için Avrupa devletlerine baskı yapmaktadır.

2.3.5 TANAP Projesi

12 Haziran 2018 tarihinde Eskişehir'de gerçekleşen uluslararası bir törenle açılmış Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), halihazırda üç trilyon metreküpten fazla doğalgaz rezervine sahip Azerbaycan'dan Türkiye ve Avrupa'ya gaz tedarik etmek için 1.850 km uzunluğunda olan bir boru hattı projesidir.

NABUCCO projesinin gerçekleştirilememesi ile Türkiye ve Azerbaycan ortaklığında TANAP ve TAP projeleri önerilmiş; 2012 yılında bu projeler konusunda anlaşma sağlanmıştır. 26 Haziran 2012 tarihinde imzalanan proje, Türkiye ve Azerbaycan için

⁷³ Atilla Sandıklı ve İsmayıl Elnur, *Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye*, Bilgesam Raporu, İstanbul, Nisan 2014, s.66.

çok önem taşımaktadır. Her iki ülkenin jeopolitik konumunun bu proje ile güçleneceği beklenmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2012 senesinde ekonomik gelişmelerin değerlendirildiği Bakanlar Kurulu toplantısında projeyi bağımsız Azerbaycan'ın gerçekleştirmiş olduğu en önemli iki projeden biri olarak nitelendirmiştir.⁷⁴ Projenin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın nitelendirdiği gibi, bölgesel jeopolitik dengeleri Azerbaycan ve diğer katılımcı ülkelerin lehine değişeceği açıktır.

Boru hattının inşasına Mart 2015 tarihinde başlanılmıştır. Proje ortakları arasında Güney Gaz Koridoru Kapalı Anonim Şirketi (SGC -% 58), BOTAŞ (% 30) ve BP (% 12) vardır. Dünyanın en uzun doğal gaz boru hatlarından biri olacağı beklenilmektedir. Öncelikle, 16 milyar metreküp Azerbaycan doğal gazının TANAP üzerinden sevk edilmesi beklenmektedir. Boru hattı ile, yılda 10 milyar metreküp (bcm), Avrupa devletlerine ise yılda 6 milyar metreküp gaz tedarik edilecek. Doğalgaz, Hazar Denizi'ndeki Azerbaycan'ın Şah Deniz II sahasından çıkarılacaktır. Boru hattının kapasitesi 2023 yılına kadar yılda 24 milyar metreküpe, 2026 yılına kadar ise yılda 31 milyar metreküplük bir nakil kapasitesine ulaşacak.

Türkiye'ye gaz naklinin tam olarak 2019'da başlaması planlanıyor. Boru hattı, genişletilmiş Güney Kafkasya Boru Hattı'na (BTE) bağlanacak; Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden Avrupa'ya gaz tedarik etmek üzere Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı'na (TAP) bağlanacaktır. 2020 yılının başında İtalya'ya ulaşması beklenilmektedir. Üç boru hattı birlikte Güney Gaz Koridorunu oluşturacaktır.

Bu proje Azerbaycan'a uluslararası ilişkiler, ekonomik ve diğer yönlerden pek çok avantaj sağlamaktadır. Öte yandan Avrasya jeopolitik alanında enerji, bölgesel süreçlerin katkısı için etkili olan dış politikayı efektif şekilde oluşturmak için olağanüstü derecede önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, TANAP'ın faaliyete geçmesiyle kuşkusuz, Azerbaycan'ın etrafındaki siyasi süreçleri etkileme ve bölgesel siyasete kendinden emin ve aktif bir şekilde katılma şansı bulacağı söylenebilir.

⁷⁴“President chairs Cabinet's meeting on results of 2012, objectives in 2013”, News Az, 15 Ocak 2013, <http://news.az/articles/official/75052>

Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi bağımsızlığı da tam anlamıyla sağlanacak ve Azerbaycan'ın küresel enerji güvenliğindeki rolü göz önüne alındığında, Azerbaycan'ın jeopolitik gelişmelere etki oranı artacak ve Azerbaycan'ın ortaya koyduğu politikalar küresel düzeyde desteklenecek ve daha fazla küresel ortak elde edecektir.

TANAP'ın bir diğer hayati önemi de, Rusya'ya bağımlı olmaksızın Azerbaycan kaynaklarının Avrupa pazarına teslim edilmesindeki rolü ile ilgilidir. Bu noktada, TANAP'ı Rusya'nın Güney Kafkasya politikası çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Rusya, daima SSCB'ye benzer yeni bir birlik kurmaya çalışmıştır. Boris Yeltsin'in 1995'te bu konuyla ilgili bildirisi Rus bakış açısını açıklığa kavuşturmak için bir örnek olarak gösterilebilir: *“Rus televizyon ve radyo yayınlarının yanı sıra, ilgili ülkelerde Rus yayınları da desteklenmelidir. İlgili ülkelerin ulusal personeli Rus yetkililer tarafından eğitilmelidir. Rusya, Sovyet sonrası ülkelerdeki ana eğitim merkezi olmalı ve bu akılda tutulmalıdır. Genç kuşaklar Rus dili ile eğitilmeli ve buna saygılı davranılmalıdır. Bu etken bölge ülkelerinin gelecekteki kontrolünde son derece önemli olacaktır”*.⁷⁵

Yukarıda belirtilen ifadeden anlaşılabacağı üzere, Rusya, eski Sovyet ülkelerin kontrolünü kaybetmek istemiyor ve bu devletlerdeki maksimum denetimi ayarlamaya çalışıyor. Bu bağlamda, bölgesel bir denetimi düzenleyen ve tekeli koruyan Sovyet sonrası ülkeler üzerinde baskı yapmak için Rusya, enerji kartını kullanmaya çalışmaktadır. 2000 yılında Vladimir Putin'in iktidara gelmesinin ardından Rusya'nın politikası ulusal çıkara dayalı bir strateji izlemektedir. Rusya, Avrupa'nın enerji bağımlılığı politikasına devam ettiği sürece Rusya'nın katılımı olmayan ve kendi boru hatlarına alternatif oluşturan herhangi bir projeye Moskova'nın itiraz etmesi doğal olarak kabul edilebilir. Elbette, ilk dönemlerde Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen TANAP projesi ile ilgili anlaşma imzalamak, hem Azerbaycan'ın siyasi bağımsızlığının göstergesi olduğu kadar, cesur bir adım olarak

⁷⁵ Z. Brzezinski, “Büyük Satranç Tahtası”, İnkılap, İstanbul, 2005, s.155

nitelendirilebilir. Rusya'nın endişesi, yalnız Azerbaycan'ın değil, diğer Orta Asya ülkelerinin de bu projeye dahil olmasıdır. Dolayısıyla Güney Kafkasya bölgesinde Rus enerji politikası büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Böylece, müteakip olaylar, Rusya'nın bu konuyla ilgili endişesinde oldukça haklı olduğunu göstermektedir. Yani, eski Türkiye Enerji Bakanı Taner Yıldız, TANAP hakkındaki görüşlerini, Türkmenistan'ın bu projeye katılımının tüm perspektiflerden çok önemli olduğunu belirtmiş ve Aşgabat'ta bulunan Türkmen ve Azerbaycan Enerji Bakanları ve AB Komiseri Guenther Oettinger ile yaptığı görüşmede bunun önemine değinmiştir. Oettinger, 3 Eylül 2012 tarihinde vermiş olduğu açıklamada⁷⁶ projeyi büyük bir memnuniyetle karşılamış ve övgüde bulunmuştur: *“Bununla beraber, doğrudan Azerbaycan ve Hazar bölgesindeki diğer ülkelere gaz almak için bir adım daha atmaktayız. Türkiye'nin doğusundan Avrupa'ya giden yolun tamamı ile ilgili nihai karar ne olursa olsun, Azerbaycan gazı Avrupa'ya gelecektir. Bu, Avrupa için arz güvenliğinin temin edilmesinde bir başarıdır.”*⁷⁷ Bu durumda, Türkmenistan'ın TANAP projesine katılımı ekonomik ve politik nedenlerden dolayı Rusya için istenmeyen bir olaydır. Ekonomik dezavantaj, Avrupa piyasasındaki Rus gazının pazar paylarının azalması olacak ve böylece Rusya için finansal bir kayıp olacaktır. Bu başarısızlığın yanı sıra siyasi bağlamda Rusya hem Avrupa ülkeleri hem de bölge ülkelerinde etkinliğini ve tekeli kaybedecektir. Azerbaycan, BTE (Bakü-Tiflis-Erzurum) boru hattındaki Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR, Avrupa'ya yapılacak enerji taşıma yolunun yaklaşık üçte ikisini kontrol edebilecektir.

Her durumda, Orta Asya ülkelerinin bu projeye katılıp katılmayacaklarından etkilenmeden TANAP, Azerbaycan'ın jeopolitik önemini artıracak ve siyasi ve ekonomik bağımsızlığını güçlendirecektir. Aynı zamanda, Azerbaycan'ın uluslararası örgütlerdeki konumunun güçlendirilmesine hizmet edecek ve örneğin Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili, veya herhangi başka bir konuyla ilgili olarak destek elde etmek bağlamında küresel ölçekte daha fazla ortak kazanma şansını getirecektir.

⁷⁶ “EU says energy talks in Ashgabat constructive”, *AzerNews*, https://www.azernews.az/oil_and_gas/43377.html, 05 Eylül 2012

⁷⁷ Kostis Geropoulos, “Azerbaijan, Turkey ink TANAP pipeline deals”, *NewEurope*, 29 Haziran 2012, <http://www.neweurope.eu/article/azerbaijan-turkey-ink-tanap-pipeline-deals>

Azerbaycan, işgal altındaki topraklarından Ermeni ordusunu geri çekme konusundaki duruşunu desteklemek için çok daha fazla ülke tarafından desteklenecektir.

Türkiye'nin ise jeopolitik öneminin artması bir enerji dağıtım merkezi haline gelmesi Avrupa Birliği'ne üyelik meselesi gibi meselelerini küresel arenada daha güçlü bir şekilde savunma şansını verecektir. TANAP'ın Türkiye için önemli hacimde doğal gaz ithal edebildiği bir anlaşmanın önemli boyutu olduğu gibi; ithal edilecek 6 milyar metreküp doğal gaz, özellikle 2020-2025 yıllarında sona ermesi beklenen Rusya ve İran ile olan gaz tedariki anlaşmalarının yenilenmesi durumunda Türkiye'nin elini güçlendirecektir. Ayrıca, alternatif boru hattı ile yeni bir doğal gaz girişi, altyapının güçlenmesine ve Türkiye'nin enerji güvenliğine katkı sunacaktır.

2.3.6 Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi (TAP)

Güney Gaz Koridoru'nun önemli bir parçasını TAP projesi oluşturmaktadır. 17 Mayıs 2016 tarihinde projeye taraf devletlerin üst düzey yetkililerinin katılımıyla, Yunanistan'ın Selanik kentinde temel atma töreni ile boru hattı inşasına başlandı. Rusya'ya olan bağımlılığı ortadan kaldırmak için bu projenin Avrupa devletleri için ekonomik olduğu kadar siyasi önemi de vardır. Projede, TAP'ın⁷⁸ TANAP'la Yunanistan'ın Kipoi köyünde birleşmesi öngörülmektedir. Güzergah olarak, TAP projesi Yunanistan ve Arnavutluk'tan geçmekle Adriyatik denizi kıyısından İtalya'ya kadar ulaşacaktır. Ekonomik olarak değerlendirildiğinde, AB için önemli bir proje olduğu kesindir ve özellikle boru hattı güzergah üzerinde bulunan Avrupa devletleri için de fayda sağlamaktadır. Öncelikle örnek olarak, son yıllarda ekonomik kriz yaşayan Yunanistan bütçesi için 50 senede yaklaşık olarak 18 milyar Euro bir katkı

⁷⁸ 13 Şubat 2008 tarihinde AXPO (İsviçre) ve Statoil (Norveç) şirketleri tarafından imzalanan TAP'a, 2010 senesinde E.ON (Almanya) şirketi dâhil edilmiştir. AXPO ve Statoil'in % 42,5, E.ON'un yüzde %15 oranlı hisseleriyle oluşturulmuş; 2019'da doğalgaz akışının başlaması planlanmaktadır. 870 km uzunluğundaki TAP'ın 550 km'si Yunanistan, 210 km'si Arnavutluk, 100 km'si Adriyatik Denizi ve 10 km'si İtalya'dan geçmesi planlanmaktadır.

sağlaması beklenilmektedir. İtalya için değerlendirilirse, TAP projesinden alacağı doğal gaz kaynakların çeşitliliği açısından önem taşımaktadır.⁷⁹

Genel olarak bakıldığında, TAP projesi Avrupa genelinde olduğu gibi özellikle Orta ve Güney Avrupa ülkeleri için enerji kaynaklarında çeşitlilik sağlayacak kapasitede bir projedir. Fakat, İtalya başta olmak üzere bir çok Avrupa ülkesinde TAP projesinin çevre sorunları oluşturacağı nedeniyle zaman zaman politik tartışmalara neden olmuştur. Özellikle boru hattı inşasına başlanıldığı andan itibaren, özellikle İtalya merkezli STK'lar ve örneğin, "Beş yıldız hareketi" ve "Comitato No TAP" örgütü gibi politik içerikli hareketler çevre sorununu gündeme getirerek halkı projenin gerçekleşmesine karşı örgütlemeye çalıştılar.

Bu tarz engeller zaman zaman Yunanistan hükümeti tarafından da gündeme getirilmekteydi. Özellikle, Atina hükümetinin baskı uygulama nedeni olarak, proje kapsamında alacağı doğal gazda indirim kazanması olarak yorumlanabilirdi.

2018 Haziran ayında İtalya'da kurulmuş olan yeni koalisyon hükümetin gündeminde duran sorunlardan biri olarak gündeme getirilmiş TAP'ın, ülkede çevreyi olumsuz etkilediği beyan edilmiştir. Ülkenin Çevre Bakanı Sergio Costa, çevre yanlısı olarak bilinmesi yanında düzen karşıtı 5 Yıldız Hareketi üyesidir. TAP projesine karşı çıkması ile gündeme gelen İtalya hükümetine tepkiler projede pay sahibi olan yabancı şirketlerden – BP, Snam (İtalya) ve Enagas (İspanya) de geldi. İtalyan koalisyon hükümetin bu projeye karşı çıkma nedeni olarak, ülkenin doğalgaz kapasitesinin fazla olması ve çekilecek boru hatlarının çevre tehlikesi oluşturacağı endişesi gösterilmektedir. Ayrıca, İtalya yenilenebilir enerjiye ağırlık vererek, 2050 yılına kadar fosil yakıt kullanılmasını minimize etmek istemektedir.

TAP projesi ile ilgili anlaşma imzalandıktan sonraki dönemde Bakü AB'nin bu sorunları çözmesi gerektiğini beyanetmiştir. Üst düzey yetkilileri tarafından bu engellerin ne olduğu net olarak ifade edilmese de, bölgedeki devletlerin ve TAP'ın

⁷⁹ İtalya, doğal gazı Kuzey Avrupa, Kuzey Afrika ve Rusya'dan ithal etmektedir. TAP projesinin faaliyete geçmesiyle de Azerbaycan doğal gazı dördüncü kaynak olacaktır.

gececeği ülkelerdeki bazı lobilerin böyle bir projeden rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktaydı. Örneğin, Rusya doğal gaz şirketi olan Gazprom Başkanı Aleksey Miller, projenin gerçekleşeceği tarihin önceden planlandığından daha sonraya, 2021 yılına kadar uzatılmasına istinaden, belki ileride daha sonraki tarihlere kadar da uzatılır şeklindeki yorumlarıyla bir nevi Rus doğal gazına alternatif olan Hazar petrolünün Avrupa piyasalarına çıkarılmasına olan endişesini göstermekteydi.

Projenin gerçekleştirileceği tarih olarak, ilk dönemlerde 2019 yılı başları şeklinde belirlenmişti. Fakat daha sonra petrol fiyatlarının düşüşünden de kaynaklanan nedenlerden dolayı boru hattı çekilmesinde aksaklıklar yaşandı ve Azerbaycan doğal gazının Avrupa'ya ulaştırılacağı tarih olarak 2020 senesi belirlendi. TAP projesinde boru hattı inşasına başlanılma tarihi olarak Mayıs 2016'nın belirlenmesi ile projenin tamamlanma tarihi olarak da 31 Aralık 2020 belirlendi.

2.3.7. Trans Hazar İşbirliği

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonraki süreçte, Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarının Orta Doğu kaynaklarına alternatif olarak Batı dünyası tarafından değerlendirilmesi, Hazar Denizi'nin batı ve doğu kıyısındaki Türk devletlerinin işbirliği konusunu gündeme getirdi. Bu işbirliğini destekleyen Batı dünyasının amacı, Hazar Denizi kıyısındaki eski Sovyet cumhuriyetlerinin Rusya karşısında ekonomik ve politik olarak güçlü olması; aynı zamanda bölgenin diğer güçleri olan Çin ve İran'ın da bölge devletleri üzerinde baskı uygulamaması şeklinde yorumlanabilir. Bu işbirliği için temel kaynak Hazar Havzasının enerji kaynakları düşünülmekteydi. Bugüne geldiğimizde Hazar'a kıyıdaş devletler arasında herhangi işbirliğinden bahsedilemez. Fakat ileriki dönemlerde ve özellikle TANAP projesinin faaliyete geçmesi ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi sonrasında işbirliği somut bir hal almış olacaktır. Bunun için en önemli adımın Azerbaycan gibi Kazakistan ve Türkmenistan'ın, uzun vadede ise Özbekistan'ın kendi doğal kaynaklarını Rusya ve Çin'den bağımsız olarak dünya piyasalarına çıkarabilmesinin gerçekleşmesi olacağı

ileri sürülmektedir. Bu devletlerin son dönemlerde bağımsız bir şekilde enerji politikaları izlediklerini söyleyebiliriz. Fakat bu türden çok kapsamlı bir işbirliği ihtimali şimdilik gerçek dışıdır.

Kazakistan'ın 1990'lı yılların ortalarından itibaren kendi enerji kaynaklarını Rusya'yı devre dışı bırakarak Hazar Denizi üzerinden Avrupa piyasalarına çıkarmak gibi bir girişimi başarılı bir şekilde devam ettiği için, yeni dönemde de Trans Hazar işbirliği projelerine katkısı olumlu olur. Örneğin, Kazakistan'ın Tengiz petrol yatağından çıkarılan petrolün bir kısmı tankerlerle Azerbaycan'a oradan ise Bakü-Supsa boru hattı vasıtasıyla Gürcistan üzerinden Avrupa piyasalarına taşınmaktadır. 1990'lı yılların sonunda Trans Hazar Petrol Boru Hattı projesi gündeme geldiği zaman, üst düzey açıklamalarında bunun için Kazakistan'dan taşınan petrol hacminin 10 milyon ton civarında olması gerektiği şeklinde açıklamada bulunulmuştu.⁸⁰ 29 Ekim 1998 tarihli Ankara Deklarasyonu'nu müteakiben, 1999 yılının Kasım ayında AGİT'in İstanbul Zirvesi Trans Hazar Boru Hattı projeleri için yeni bir dönem olarak belirtilebilir. Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan ve Türkmenistan yetkilileri arasında Trans Hazar projesi ile ilgili anlaşmalar imzalanmıştır. Sonraki süreçte ise, Kazakistan dahil bölgedeki diğer Türk cumhuriyetleri Çin ve İran'ın bölgedeki çıkarlarını dikkate almak zorunda kalmışlardır. Kazakistan'da Tengiz-Novorossiysk boru hattı üzerinden petrol taşınması; Kazakistan petrolünün Türkmenistan üzerinden İran'a ulaştırılması projesi ve Kazakistan'dan Çin'e boru hattı projesi, Kazakistan'ın BTC'ye katılma ihtimalini azaltmış oldu; fakat Kazakistan bunlara rağmen Trans Hazar Boru hattı projesi ile de işbirliğine açık olduğunu beyan etti. 2005 senesinden itibaren ise, Kazakistan izlediği somut politikalarla BTC üzerinden petrolünü Avrupa pazarlarına çıkarmayı devam ettirdi. Kazakistan'ın üst düzey yetkilisi tarafından önerilen BTC'nin Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan olarak

⁸⁰ 29 Ekim 1998 tarihinde dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı S. Demirel ve Başbakan Mesut Yılmaz, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov ve dönemin ABD Enerji Bakanı Richardson tarafından Ankara Deklarasyonu imzalandı. İlk kez Ankara deklarasyonu ile Trans Kafkasya ve Trans Hazar boru hatlarının yapısının çok önemli olduğu belirtilmiş; "Hazar-Akdeniz / Bakü-Tiflis-Ceyhan" boru hattı konusunda kesin bir karara varıldı.

isimlendirilmesi; ve sonrasında Kazak ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının görüşmelerinde de bu konu gündem olmuş; ve devletler arasında teknik detayların belirlenmesi için özel komisyon oluşturulmuştur. 2006 yılının Haziran ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Kazak petrolünün BTC üzerinden taşınmasını öngören anlaşma imzaladılar.⁸¹ Bu anlaşma imzalanmasının hemen ardından Nazarbayev, ülkesinin Rusya ve Çin'e uzanan boru hatlarının yanı sıra 3. boru hattına vurgu yaparak BTC'nin çok önemli bir proje olduğunu ifade etmişti. Sonraki süreçte her iki taraf Trans-Hazar projesinin gerçekleşmesi için memorandum ve anlaşmalar imzaladılar. Fakat Rusya'nın Aktau-Bakü petrol hattı olarak bilinen Trans Hazar boru hattına karşı çıkmasından dolayı bu proje şimdiye kadar gerçekleşmemiştir. Buna rağmen, Kazakistan petrolü Hazar Denizi'nin Kazakistan'a ait bölgesinden çıkarılarak tankerlerle Bakü'ye daha sonra ise Bakü-Supsa ve BTC hatları üzerinden Avrupa piyasalarına çıkmaktadır.

Diğer yönden bakıldığında Trans Hazar İşbirliğinin önemli boyutunu Türkmenistan enerji kaynaklarının Hazar Denizi üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılması oluşturmaktadır. Bu konuyla ilişkili olarak 2010 yılı Haziran ayında Türkmenistan petrolünün BTC üzerinden taşınması konusunda anlaşma imzalanmıştır. Türkmenistan sahip olduğu yaklaşık 17,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervleri ile de dünya sıralamasında İran, Rusya ve Katar'dan sonra dördüncü doğal gaz zengini bir ülkedir.⁸² Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi bağımsızlığının ilk yıllarında kendi doğal gazını taşıyabilmesi için Rusya üzerinden geçen boru hatlarına bağımlıydı. 2000'li yılların sonuna doğru Rusya ve Türkmenistan arasında mevcut olan kriz, Rusya'nın Aşkabat'a baskı yapmak amacıyla Orta Asya-Merkez boru hattının kendi topraklarından geçen kısmını kapatmasına neden olmuş ve Türkmenistan ekonomisini büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir. Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için boru hatlarını çeşitlendirmeye başlayarak, enerji kaynaklarının işletilmesinde daha bağımsız bir politika izlemiştir. Bu dönemde

⁸¹ Fazil Zeynalov, *The Oil and Gas Resources of Azerbaijan: A Country's Transformation into a regional energy hub*, Connaissances et Savoirs, 2016, s. 124; Azeri Press Agency (APA), 16 Haziran 2016

⁸² Yaklaşık 14 milyar metreküp doğal gaz bulunan Türkmenistan'a ait Galkınış (Güney Yolatan) yatağı, dünyada en büyük ikinci doğal gaz sahasıdır.

Türkmenistan-Çin ve Türkmenistan-İran arasında yeni boru hatları konusunda anlaşma imzalanmıştır. Türkmenistan bu dönemden itibaren, kendi doğal gazının Hazar Denizi üzerinden Avrupa'ya çıkarılmasında ilgili taraf olduğunu ortaya koymuştur.

Tezin önceki bölümlerinde de değinildiği üzere, Hazar Havzası bölgesinde çatışmaların önemli boyutunu Hazar Denizi'nin statüsünün belirsizliğinden kaynaklanan enerji yatakları sorunu oluşturmaktadır ki, Türkmenistan'la Azerbaycan arasında da 21. yüzyıl başlarında sıcak çatışmaya kadar gidebilecek sorunlar yaşandığını hatırlamak gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Bakü-Aşabat arasındaki enerji işbirliği bölgede barış için önemli bir gelişme sayılabilir. Belirtilen anlaşma imzalandıktan sonra da, zengin doğal gaz kaynaklarına sahip olan Türkmenistan'ın Azerbaycan'la işbirliği kurarak Trans Hazar Doğal Gaz boru hattı projesinin gerçekleşmesine destek vermiştir.

Bu işbirliği daha sonra Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan arasında farklı düzeylerde üçlü görüşmelerin gerçekleşmesine neden oldu. İlk üçlü zirve görüşmesi Mayıs 2014 tarihinde Bakü'de gerçekleşti ve Bakü Bildirisi kabul edildi. Bildiride enerji ağırlıklı olmak üzere çok boyutlu işbirliğine vurgu yapıldı ve Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına çıkarılması konusunda anlaşma sağlandı.⁸³ Burada dikkat edilmesi gereken bir başka konu, enerji işbirliğinin Afganistan-Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye arasındaki ulaşım koridoru oluşturulmasına doğru bir projenin gündeme gelmesini de tetiklemesidir.

Her ne kadar Türkmenistan, kendi doğal gazının Avrupa pazarlarına Trans Hazar Boru Hattı üzerinden Güney Gaz Koridoru ile birleşecek boru hattıyla taşınmasından yanadır; Moskova ve Tahran bölgede dengeleri değiştirebilecek bir projenin etkisini artırmaması için politika izlemektedir. Bunun en büyük nedeni şüphesiz bölgesel

⁸³ “Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı”, TC Dışişleri Bakanlığı, 25 Mayıs 2014, http://www.mfa.gov.tr/no_-163_-25-mayis-2014_-turkiye_-azerbaycan-ve-turkmenistan-disisleri-bakanlari-uclu-toplantisi-hk.tr.mfa

güçlerin bölgede hiç bir alanda kendilerine rakip kabul edememeleridir. Rusya'nın Avrasya Birliği projesi kapsamında kurmak istediği birlikte Türkmenistan'ı görmek istediğini ifade etmesi de; kurguladığı projede devletlerin enerji politikalarını Moskova'dan yönetebilmeyi amaçlamaktaydı. Fakat, Türkmenistan Rusya'nın birliğe üyelik önerisine sıcak bakmadığı için enerji politikasını da serbest bir şekilde devam ettirebildi. Türkmen doğal gazının taşınmasına bir diğer engel de Hazar Denizi'nin kıyıdaş devletler tarafından hukuki statüsünün belirlenememesi olmuştur. Tezin ilk bölümlerinde bahsedilen Hazar statüsü ile ilgili tarafların karar alması, Türkmenistan'ın önündeki son engeli de kaldırmış oldu. Fakat ilerleyen dönemlerde Rusya, izleyeceği müteceviz politikalarla kendi kaynaklarına rakip olabilecek boru hatlarına sabotaj uygulayarak engel olmaya devam edebileceği akla gelmektedir. Nitekim, Türkmenistan'ın da zaman zaman bu konuya ilişkin net tavır sergilemediğini de unutmamak gerekmektedir. Yukarıda bahsi edilen Mayıs 2014 tarihli Bakü toplantısında Azerbaycan, Türkmenistan ve Türkiye Dışişleri Bakanları toplantısında Türkmenistan yetkilileri doğal gaz ihracında kısa vadede Asya güzergahını uzun vadede ise Avrupa'yı tercih ettiklerini beyan etmişlerdi. Önemli olan, Türkmenistan'ın şimdiye kadar doğal gazının Avrupa'ya çıkmasına engel olan ve kendisinden kaynaklanan Hazar Denizi'ndeki ihtilaflı doğal gaz yatakları sorunlarını yeniden gündeme getirmemesidir.

2.3.8. Güney Gaz Koridoru ve Muhtemel Kaynaklar

Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak projesi olarak tarihe geçen TANAP'ın faaliyete geçmesiyle Güney Gaz Koridoru'nun (GGK) önemli bir bölümü tamamlanmış oldu. Avrupa güvenliği için ve Türkiye'nin jeopolitik konumu için önemli olan bu projenin uzun süreli devamlılığı adına Azerbaycan'a ait doğal gaza ilave olarak diğer enerji kaynaklarının bu projeye eklenmesi gündemde olan konulardan biridir. Bu anlamda daha önce de bahsedildiği gibi Türkmenistan ve İran enerji kaynakları önem taşımaktadır. Fakat bunların yanı sıra; Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının ve Kuzey

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) kontrolündeki doğal gazın GGK'yı güçlendirecek alternatifler olarak değerlendirildiği bilinmektedir.

İran, her ne kadar Türkmenistan'ın Hazar Denizi üzerinden Avrupa'ya doğal gazını ihraç etmesine sıcak yaklaşıyorsa da; kendisi zamanla kendi kaynaklarını Güney Gaz Koridoru üzerinden çıkara bileceğini beyan etmektedir. Fakat, Tahran'a yeniden Trump yönetiminin ekonomik yaptırım uygulama kararı bunu imkansız kılmaktadır.

Bir başka kaynak olarak, IKBY'nin kendi doğal gazını GGK üzerinden Avrupa'ya taşıyabileceği görüşülen konulardandır. 2014 yılında IKBY'den boru hattıyla Ceyhan'a kadar uzanan ve Ceyhan'da depolanan petrolün Avrupa pazarlarına çıktığı bilinmektedir. Petrolün yanı sıra, zengin doğal gaz kaynaklarının da Avrupa'ya çıkarılabilirliği gündemdedir. Fakat, bu konunun gerçekleşmesi bölgedeki politik sorunların çözülmesiyle ilişkilidir. Özellikle, Merkezi Irak hükümeti ile IKBY arasındaki anlaşmazlıklar bunu engelleyebilir. Son dönemlerde IKBY ve Türkiye arasında bölgedeki bağımsızlık referandumu girişimleri ile ilgili olarak yaşanan sorunlar, boru hattıyla doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasının çok kolay olmayacağını göstermektedir. IKBY'ye ait petrolün kendi onayı olmadan Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasına karşı olan Bağdat yönetiminin, doğal gaz kaynaklarının ihracını da engelleme yetkisine sahiptir. Bu anlamda Bağdat ve Ankara arasında da sorunlar yaşanmaktadır. Fakat, GGK'yi daha güvenilir kılabilmek için çeşitlilik artırmak amacıyla ileriki süreçte IKBY'nin enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya çıkarılması bölgesel barış için önemlidir.

GGK için alternatif enerji kaynakları konusunda son yıllarda yeni enerji sahalarının bulunduğu Doğu Akdeniz bölgesi de düşünülebilir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz doğal gazının Avrupa pazarlarına ulaştırılmasında önemli ve güvenilir bir güzergah olduğu taraflar arasında kabul edilir görüşlerdendir. Fakat burada da, Türkiye ile son yıllarda bölge devletleri arasında yaşanan politik krizler boru hattı çekilmesini engellediği gibi, güvenilirlik konusunda da endişeler oluşturmuştur. Özellikle, İsrail'in Filistin'le

yaşadığı sorunlardan dolayı Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri bozulduğu için şimdilik Türkiye üzerinden boru hattı projesinin kapalı kalmasına neden olmuştur.

2.4 Ermenistan'ın Bölgesel Enerji Projelerinde İştiraki

Güney Kafkasya bölgesinde enerji boru hatları projeleri tartışılırken genellikle Azerbaycan ve Gürcistan'ı kapsayan boru hatları anlatılmaktadır. Fakat tezimizin bu bölümünün ana konusu olan bölgedeki gelecek senaryolar anlatılırken, Ermenistan'ın da katılabileceği boru hatları projelerine değinmek gerekmektedir. İkinci bölümde Ermenistan'ın Rusya doğal gazına bağımlılığını azaltmak için alternatif enerji kaynakları arayışında Moskova'dan gelen tepkilere değinilmiştir. Azerbaycan ve Gürcistan'dan farklı olarak Ermenistan, sınırı olmamasına rağmen Rusya'ya olan enerji bağımlılığını ortadan kaldıramamaktadır. Muhtemelen uzun süre Ermenistan enerji politikaları bu şekilde devam edecektir. Fakat buna rağmen; Ermenistan'ın bölgedeki çatışmaların çözüme kavuşmasından sonra yeni projelere katılabilme olasılığı devam etmektedir. Hazar Denizi'nden çıkarılacak enerji kaynaklarının Gürcistan değil; Ermenistan üzerinden de taşınabilirliği uzun bir süredir görüşülen konulardan biridir ve Azerbaycan-Ermenistan Cumhurbaşkanları arasında Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin görüşmelerde zaman-zaman gündeme gelmektedir.

Ayrıca, 2000'li yıllara kadar Avrupa Birliği, Rusya-Ermenistan-İran arasında konsorsiyum oluşturmasını eleştirmiş olsa da Ermenistan ve İran arasında doğalgaz hattı için finansman sağladığı da bilinmektedir. AB'nin bu boru hattını desteklemesindeki en önemli nedeni Erivan üzerinde Rus etkisini azaltabilmektir. AB için böyle bir adım, Erivan'ın ülkedeki Metsamor nükleer santralinin kapatılması sözü karşılığında da atılmış olabilir. Metsamor nükleer santral bölgenin güvenliğini olumsuz etkilediği gibi ülkenin elektrik ihtiyacının %40'ını karşılamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ABD ve AB, Ermenistan'ın bölgedeki enerji projelerine dahil etmekten yana politika izleseler de, Azerbaycan'ın yaklaşımından dolayı şimdilik imkânsızdır.

Ermenistan'ı bölgesel projelere dahil etmek için İran'ın Batı dünyası ile ilişkileri de önem taşımaktadır. Batı dünyasının İran'a uyguladığı ekonomik yaptırımlar dönemlerinde bu tür projelerin gerçekleşmesi imkansız olduğu gibi; Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığı da gittikçe artmaktadır. İran'la P5+1 devletlerinin nükleer anlaşma imzalamasından sonra İran'ın bölgesel projelere dahil edilmesi ile ilgili öngörüler seslenmeye başlamıştı. Son dönemlerde ABD'de Trump'ın İran'la nükleer anlaşmadan çekilmesini açıklamasından sonra, öngörülen projelerin gerçekleşmesi de en azından şimdilik ertelenmiş oldu. Buna rağmen; İran'la Batılı devletler arasında nükleer anlaşma sürecinin devam ettirilmesi dikkate alınarak bölgedeki enerji projeleri ile ilgili senaryolar önerilebilir.

Ermenistan-İran arasında doğalgaz boru hattı hem bölgesel anlamda hem de Moskova-Tahran arasında Güney Kafkasya'da enerji projeleri üzerinde rekabetin mürekkep bir parçasını oluşturmaktadır. Rusya-Gürcistan arasında sorunlar da dikkate alınırsa, İran'ın ve Rusya'nın Ermenistan'ın enerji güvenliğinde rolünün işbirliğinden ziyade rekabet üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır. Buna örnek olarak, ikinci bölümde de anlatıldığı gibi, Erivan-Tahran arasında enerji boru hattı ile ilgili görüşmeler başlanıldığı ilk günden itibaren Rusya'nın Ermenistan'ın enerji politikalarına müdahalesi daha da aktifleşmiştir. Ermenistan'ın İran'dan doğal gaz olarak enerji güvenliğinde önemli bir adım atacağı gibi, kendisinin enerji kaynaklarının taşınmasında transit bir ülke statüsüne sahip olmasında da ısrarlıdır. Bu anlamda İran doğal gazının Ermenistan üzerinden Gürcistan-Karadeniz-Ukrayna'ya ve oradan Avrupa'ya kadar ulaşabilecek olması bölgesel bir proje olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak bakıldığında ise, Gürcistan'ın stratejik konumu da İran doğal gazının bu ülke üzerinden Avrupa pazarlarına çıkarılmasında önemlidir. İran kendi doğal gazını hem Azerbaycan hem de Ermenistan üzerinden geçirirse yine Gürcistan ve Karadeniz yolu üzerinden Avrupa'ya ulaştırılabilecektir ki, AB'nin Rusya'yı bypass eden boru hatlarına destek projesinin bir parçası olabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEY KAFKASYA'DA İSBİRLİĞİ VE REKABET

3.1 Azerbaycan Dış Politikası ve Enerji Faktörü

“Bağımsız Azerbaycan, Batı’nın enerji bakımından zengin Hazar Denizi havzasına ve Orta Asya’ya girişine hizmet edebilir. Bunun tersine, bağımlı Azerbaycan, Orta Asya’nın dış dünyaya kapanması, böylece de siyasi bakımdan Rusya’nın yeniden bütünleşme için yaptığı baskılara savunmasız kalması demektir”.
(Zbigniew Brzezinski)⁸⁴

Hazar Denizi’nin kıyısında bulunan ve Sovyetler Birliği’nin yıkılmasıyla 1991 senesinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, bulunduğu coğrafya itibariyle önemli jeostratejik konuma sahip bir ülkedir. Bağımsızlığını ilan etmesiyle tek Kafkasya ve Hazar Havzasının değil; tüm Avrasya’nın önemli bir devletine dönüşen Azerbaycan, jeostratejik konumuna ve sahip olduğu enerji kaynaklarına göre bölgesel ve küresel güçlerinin dikkatini çekmiştir. Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde Batılı araştırmacı ve politikacılar devamlı olarak Azerbaycan’ın önemine vurgu yapmaya çalışmışlardır. *Satranç Tahtası* kitabında, ABD’nin Carter dönemi eski Ulusal Güvenlik Danışmanlarından biri olan Zbigniew Brzezinski, Azerbaycan’ın zengin enerji kaynaklarına ve jeopolitik konumuna dikkat çekerek, bağımsızlığının korunması gerektiğini vurgulamakta ve Hazar’daki enerji kaynaklarının yeniden Moskova’nın kontrolüne geçebileceği tehlikesine vurgu yapmaktaydı.⁸⁵ Azerbaycan’ın jeostratejik konumunun aynı zamanda Batının Orta Asya ulaşımını sağlayan önemli bir coğrafya olduğu ifade edilmekte ve Rusya’yı bypass edecek enerji boru hatlarının Batı pazarlarına ulaşmasına olumlu katkı sağlayacağı belirtilmekteydi.⁸⁶

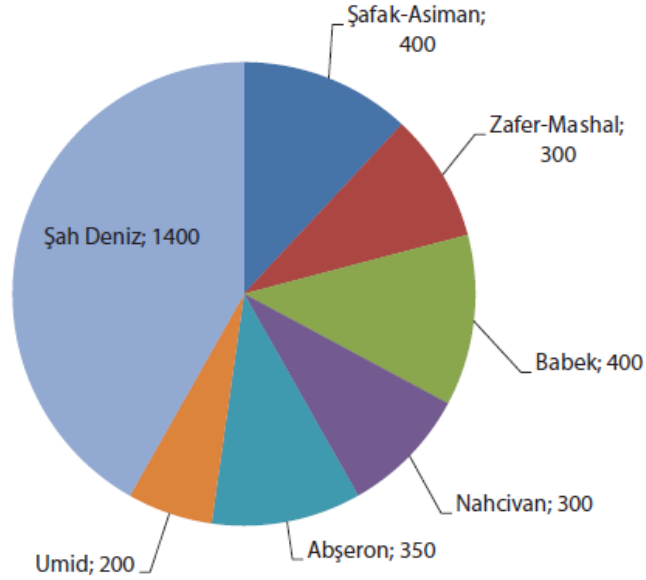
⁸⁴ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, 1997, s.47

⁸⁵ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*.

⁸⁶ a.e, s.47

1990'lı yıllarda Azerbaycan'da iktidarda olan Haydar Aliyev'in, zor bir coğrafyada bulunmasına rağmen dış politikada uyguladığı denge politikalarıyla Azerbaycan, bugünkü mevcut enerji projelerinin temelini atmıştır. 20 Eylül 1994 tarihli Asrın Anlaşması'nın imzalanması Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan işbirliğinin temelini oluşturmuş; Azerbaycan Avrupa'nın enerji güvenliğinde rol oynayacak önemli bir devlet olarak kabul görmüştür. Bugün Azerbaycan'ın taraf olduğu enerji projeleri her ne kadar Rusya ve İran gibi bölgedeki devletlerin ulusal çıkarlarına hizmet etmese de, oluşmuş diplomatik ilişkiler ne Moskova'ya ne de Tahran'a doğrudan bu projeleri eleştirme olasılığı tanımaktadır. Bugün, Azerbaycan'ın izlediği enerji politikası ve boru hatları projeleriyle tarihte ilk defa olarak Hazar Denizi, Karadeniz ve Akdeniz'le boru hatlarıyla birleşmektedir.

Azerbaycan Doğal Gaz Rezervleri (milyar metreküp)

Resim 2. Azerbaycan'ın Doğal Gaz Yatakları ve Rezervleri

Tezin bu bölümünde Azerbaycan'ın ABD, Rusya, Türkiye ve İran'la ilişkilerindeki enerji faktörü ve bölgenin güvenliğini etkileyen olaylar üzerinde değerlendirmeler yapılmaktadır.

3.1.1. ABD-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerinde Beyaz Saray'ın kendine özgü bir strateji izlediği görülmektedir. Güney Kafkasya'nın Rusya tarafından etki alanı olarak kabul edilmesine rağmen ABD, demokrasi ve insan hakları ilkelerine bağlı kalacakları güvencesini veren bölge ülkelerinin bağımsızlığını desteklemiş ve 1991'de bölge devletleri ile diplomatik ilişkilerini başlatmıştır. Hazar'ın hidrokarbon kaynakları bakımından yüksek bir potansiyele sahip olduğunun ortaya çıkması ise Güney Kafkasya bölgesinin ABD için öncelikli bir konuma dönüşmesine neden olmuştur.

Fakat, 1992 yılı Ekim ayında ABD'deki Ermeni lobisinin etkisiyle Dağlık Karabağ çatışmasının sorumlusu olarak gösterilen Azerbaycan'a, ABD Senatosu tarafından *Özgürlüğü Destekleme Kanunu*'na (Freedom Support Act) ekonomik ambargoyu içeren 907. ek madde uygulanmıştır. Bundan kaynaklanan nedenlerden dolayı Bakü, Hazar'ın enerji kaynaklarının işletilmesini öngören konsorsiyumda başkanlığın ABD'de olmasına karşı çıkarak, Britanya şirketi BP'nin başkanlığına sıcak bakmıştır. Böylelikle, bağımsızlıklarının ilk yıllarında bölgenin Rusya'nın arka bahçesi olarak görülmesi algısı ABD'nin bölgedeki aktif politikalarını engellemiş oldu.

Rus-Çeçen Savaşının Rusya'nın askeri ve ekonomik açıdan zayıfladığını ortaya koymasıyla; Eylül 1994 tarihinde Hazar'daki enerji kaynaklarının taşınmasını içeren Asrın Anlaşması imzalanmıştır. Böylelikle bundan sonraki süreçte ABD, bölgede daha etkin olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Dönemin ABD Birleşmiş Milletler Temsilcisi Albright, Rusya'nın yakın çevre politikasına tepki göstererek, Kafkasya'nın ABD'nin de ilgi alanına girdiğini net bir şekilde ifade etmiştir.⁸⁷ Aynı ifade, dönemin ABD Başkanı Clinton'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Berger tarafından da beyan edilmişti. Sandy Berger, Beyaz Saray'da Türkiye ve Çin'le birlikte Kafkasya'yı da ABD ulusal çıkarları için stratejik bir bölge olarak tanımladıklarını; ve ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'da varlığının genişletilmesinin

⁸⁷ Shirin Akiner, *The Caspian: Politics, Energy and Security*, London: Routledge, 2004, s. 149

dış politika stratejilerinin önemli bir parçası olarak gördüğünü beyan etmiştir.⁸⁸

1999 yılında İpek Yolu Stratejisi'ni geliştirmekle bölgeye ilgisini artıran ABD, Kongre'nin hazırladığı strateji belgesinde Güney Kafkasya ve Orta Asya devletlerine siyasi, askeri ve güvenlik konularında destek vermeyi, bölge ülkelerinde insan hakları ve demokrasinin gelişmesine katkı sağlamayı planladığını vurgulamıştır.⁸⁹ Bu hamle, bölgede ABD yanlısı rejimlerin kurulmasını amaçlayan uzun vadeli stratejinin bir parçası olarak ifade edilebilir.

Zaman zaman bölgede mevcut olan etnik çatışmaların çözümünde Rusya'nın üzerine düşen sorumluluğu ifade eden Beyaz Saray yönetimi, Hazar Havzasından enerji kaynaklarının çıkarılması ve taşınması konusunda Rusya etkisini minimize etmeyi amaçlayan politikalar yürüterek Azerbaycan'la işbirliğine önem vermiştir. Barack Obama Başkanlığı döneminde hazırlanmış ABD'nin Enerji Doktrini belgesinde ulusal çıkarlarını temin etmek amaçlı olarak, Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarına ulaşımın ABD için önemli olduğu ifade edilmişti. Zbigniew Brzezinski, Azerbaycan'ı ve Azerbaycan'ın katılımıyla gerçekleştirilen enerji boru hatlarının ABD'nin bölgedeki jeopolitik çıkarlarının merkezi olduğunu ifade etmekteydi.⁹⁰

ABD'nin Azerbaycan'la enerji alanında işbirliğini genişletmesi Rusya kadar İran'ı da endişelendiren bir konuya dönüşmüştür. 1990'lı yıllarda Moskova'nın ve Tahran'ın Azerbaycan için oluşturdukları tehlikeleri etkisizleştirmek amacıyla Azerbaycan yönetimi ABD'nin ve NATO'nun askeri varlığının topraklarında bulunmasına sıcak yaklaşım gösterdiğini farklı boyutlarda ortaya koymuştur. 2001 yılında ABD'de gerçekleşmiş terör olayları sonrasında, Beyaz Saray'ın Hazar bölgesine ilgisi artmış ve bu konu açık bir şekilde görüşülmüş; fakat somut bir sonuç sağlanamamıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının faaliyete

⁸⁸ Lena Jonson, "The New Geopolitical Situation in the Caspian region" in Ghufrin, Gennady ed., The Security of the Caspian Sea region (Oxford University Press, 2001), s.19, <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/books/SIPRI01Chufrin/SIPRI01Chufrin02.pdf>

⁸⁹ "Silk Road Strategy Act of 1999", The Senate of the United States, 106th Congress, 10 Mart 1999, Erişim: 16 Nisan 2018, <https://www.eso.org/gen-fac/pubs/astclim/espas/maidanak/silkroad.html>

⁹⁰ Brzezinski Zbigniew, The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, Washington: Basic Books, 1997, s.190

geçmesiyle, hattın güvenliğinin korunması amaçlı ABD'nin askeri üs kurma girişimleri üst düzey Beyaz Saray yetkililerinin Bakü ziyaretlerinde tartışılan konulardan olmuştur. Fakat ABD'nin bu hattın korunması kadar genel olarak Güney Kafkasya bölgesinde ve özellikle de Azerbaycan'da askeri gücünü artırarak İran ve Rusya'yı çevrelemek gibi amacı vardı. Bununla ilgili farklı senaryolar gündeme geldiyse de, sonraki dönemlerde özellikle 2000'li yıllarda Vladimir Putin'in Devlet başkanlığında Rusya'nın yeniden küresel aktör olarak etkisini artırması bu konuyu gündemden çıkarmıştır.

ABD'nin Hazar Havzası ve özellikle Kafkasya devletlerinin bağımsızlıklarına ve Rusya'ya olan her türlü bağımlılıklarının ortadan kaldırılması amaçlı enerji boru hatlarına verdiği destek Beyaz Saray için bölgede belli amaçlara hesaplanmaktadır. Bunların başında da bölgede enerji boru hatları faaliyete geçerse Batı dünyasının ve özellikle Avrupa'nın Rus enerji kaynaklarına bağımlılığı büyük oranda azalacaktır. İkinci olarak da bölge devletlerinin enerji boru hatları projeleri ile birbirileri ile ilişkilerini geliştirerek, İran'ın Batı karşıtı propagandalarının etkisinde kalmayacaktır.⁹¹

Obama'nın ABD Başkanlığı döneminde de Azerbaycan'la ilişkileri ve Hazar Havzası politikaları enerji kaynakları ve enerji projelerinin faaliyete geçmesi üzerine kurulmuştu. Fakat önceki ABD iktidarları ile kıyaslandığında, Obama'nın bölgeye verdiği önemin daha zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden birinin Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'ya müdahalelerinden sonraki dönemlerde daha agresif politikalar izleyerek, ABD'nin bölgeden uzaklaştırılmasına ilişkin stratejileri gösterilebilir. Beyaz Saray'da bölgeye ilişkin ve Rusya ile sorunlara pasif yaklaşımlar da bölgede ABD'nin etkisinin azalmasına neden oldu. Fakat, 1990'lı yıllardan itibaren temeli konulmuş olan enerji projelerinin günümüzde devam etmesi bölgedeki devletlerin de dış politika ve enerji politikalarında bağımsız bir çizgi izleyerek Batı dünyası ile iletişim içinde olmalarını tercih ettiklerini göstermektedir.

⁹¹ Rose S. Brownback's Bill is a Geopolitical Hoax, Executive Intelligence Review, 24 Aralık 1999, Vol. 26, No. 51, s. 32.

ABD’de Trump yönetimi faaliyete başladığı andan itibaren yeniden kendi çıkarlarını koruma adına Güney Kafkasya bölgesine de önem verdiği mesajını verse de, Rusya’nın bölgedeki çıkarlarını kabullenme stratejisi izlediğini düşündüren hamleler yapmaktadır. Her ne kadar, gerçekçi olmak gerekirse Trump bölgede Rusya’yla karşı karşıya gelmeyecekse de, enerji çıkarları için mücadele etmektedir. Avrupa devletlerinin Rusya doğal gazına bağımlılığını önlemek için ABD, Rusya’dan önerilen Kuzey Akım ve Türk Akımı gibi projelere önem vermediğini; Azerbaycan doğal gazını taşıyacak Güney Gaz Koridoru’na öncelik verdiğini beyan etmektedir.⁹²

3.1.2. Rusya-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü

Bazı devletler veya güçler Rusya’yı oyundan çıkarmak ve Rusya’nın çıkarlarına zarar vermek istiyor. Bölgedeki boru hatları savaşları bu oyunun bir parçasıdır.⁹³ (Boris Yeltsin)

1990’lı yılların başında Azerbaycan’ın bağımsızlık kazanmasından sonraki dönemde Hazar Denizi’nde sahip olduğu enerji kaynaklarının işletilmesi bölge dışındaki Batılı enerji şirketlerinin ve güçlerin bölgeye girişini hızlandırdı. Hazar Denizi’nin kaynaklarını taşıyacak boru hatları projelerinin gündeme gelmesiyle Kremlin ilk başlardan tepkisini ortaya koyarak, Rusya’yı devre dışı bırakacak herhangi bir boru hattı projesinin inşa edilmesine izin vermeyeceğini beyan etti. Özellikle, 1990’lı yılların başında gündeme gelen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı projesinin engellenmesi için girişimlerde bulunuldu. Eski Sovyet coğrafyası üzerinde etkisini sürdürmek için bu devletlerin Rusya’ya enerji üzerinden olan bağımlılıklarını artırma çabasını sürdürdü. Bakü ile Moskova arasında Ermenistan’a Dağlık Karabağ çatışmasındaki tavrından dolayı Kremlin’in daha fazla politik baskı yapma girişimleri bir anlam ifade etmemekteydi. Özellikle bunu Batılı enerji şirketlerinin bölgeye girişiyle enerji konusunda gündeme getirmenin etkili bir araç olmayacağını

⁹² „The Importance of Diversity in European Energy Security“, US State Department Spokesperson Heather Nauert’s Press Statement, Washington, June 29, 2018, <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2018/06/283643.htm>.

⁹³ Stephen Kinzer, “A New Big Power Race Starts on a Sea of Crude”, *The New York Times*, 24 January 1999, <http://www.nytimes.com/1999/01/24/weekinreview/the-world-a-new-big-power-race-starts-on-a-sea-of-crude.html> , Erişim: 20 Nisan 2018

Kremlin’de iyi anlamaktaydılar. Bu nedenle Rusya’dan Azerbaycan’a Sovyetler döneminde mevcut olan Bakü-Novorosiysk boru hattına paralel yeni bir kuzey boru hattı çekilmesi önerisinde bulunulmuştu.⁹⁴

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesinin gündeme gelmesi ve gerçekleşmesi sonrasında Rusya’nın Hazar Denizi’ndeki enerji kaynakları üzerindeki ekonomik ve politik çıkarları zayıflamış oldu. Fakat Rusya, Kuzey-Güney boru hattı projesini gündeme getirerek, Batının Güney Kafkasya üzerindeki etkisini zayıflatmak ve bölge devletlerini Rusya’ya yeniden ekonomik anlamda bağımlı yapmak istemekteydi. Aynı zamanda yeni projeyle Rusya, Güney Kafkasya üzerinden İran’a kadar boru hattı çekmek istemekteydi. Fakat, Batı dünyasının ekonomik ve politik desteğiyle BTC projesinin gerçekleşmesi, Azerbaycan ve Gürcistan için Rusya’ya olan bağımlılıklarını azaltabilme konusunda önemli bir adım oldu. Özellikle de Azerbaycan, Rusya topraklarından geçmeyen yeni bir boru hattı projesiyle Rusya’ya olan enerji bağımlılığını önemli boyutta azaltmış oldu. Batıyla enerji alanında işbirliğine giden Azerbaycan’ın ise, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Batının desteğini almak en önemli amaçlarından biri olarak bilinmekteydi.

Bölge devletlerinin ve Batılı güçlerin Rusya çıkarlarını göz ardı ederek yeni boru hatları projelerine önem vermeleri, Moskova’nın daha sert adımlar atmasına neden olmaktaydı. BTC’nin gerçekleşmesini önleyemeyen Rusya, Hazar Havzası’nda olan petrol yataklarının kullanılmasında Rus şirketlerine de pay verilmesi için Azerbaycan’a baskı yaptı. Kremlin’den Bakü’ye yapılmış talepte British Petroleum (BP) ve diğer Batılı şirketlerin Hazar Denizi’nde faaliyetine izin verilmemesi olduğu gibi; enerji anlaşmalarında Lukoil şirketine de %10’luk bir pay verilmesi istenmekteydi.⁹⁵

⁹⁴ Emil Souleimanov and Filip Cherny, “The Southern Caucasus Pipelines and the Caspian Oil Diplomacy: The Issue of transporting Caspian oil and natural gas to World markets”, *RIPS*, vol.11 (4), 2012, ss. 77-105

⁹⁵ Stephen Blank, *Energy and Security in the Transcaucasus*, Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, September 1994.

Rusya'nın 1990'lı yıllarda Batılı enerji şirketlerinin Hazar Havzasına girişini engelleme girişimleri de olmuştur. Örneğin, 1994 yılı Nisan ayında Rusya diplomatik teşebbüste bulunarak Londra'ya Hazar Denizi Havzasında herhangi bir faaliyetin engellenmesi konusunda bilgi beyanında bulunmuş; ve hiç bir enerji projesinin Rusya'nın onayı olmadan gerçekleşmesine izin vermeyeceğini beyan etmiştir. Rusya'nın mesajında hidrokarbon kaynaklarının kullanılmasında tüm Hazar devletlerinin onayını gerektirdiği, ve tek taraflı olarak kabul edilmiş eylemlerin yasal dayanağı olmayacağı belirtilmişti.⁹⁶ Rusya, bu mesajıyla öncelikle Azerbaycan ve Kazakistan'ın Batılı devletlerle işbirliği ile gerçekleştirmek istedikleri hidrokarbon projelerini hedef almıştı.⁹⁷

İlk dönemlerde Rusya'dan kaynaklanan baskılar, Moskova'nın eski Sovyet coğrafyası üzerindeki emperyalist çıkarlarını devam ettirmek istediğini ortaya koymaktaydı. BTC'nin faaliyete geçmesinin ardından Rusya, Kazakistan'ın Tengiz deniz limanından Novorosiysk'e yeni bir boru hattı çekilmesi önerisinde bulundu.⁹⁸ Fakat Kazakistan'ın BTC boru hattıyla yıllık 20 milyon ton petrol gönderme taahhüdünden dolayı Rusya'nın bu önerisi ciddi kabul görmedi.⁹⁹

2000 yılının Nisan ayında Rusya'da Hazar Denizi havzası ile ilgili gerçekleştirilmiş toplantıda¹⁰⁰, Putin, 1990'lı yılların sonundan Kremlin'in bölge ile ilgilenmemesi sonucunda Türkiye ve ABD gibi devletlerin etkisinin fazla olduğu konusunda fikir beyan etmiştir.¹⁰¹ Putin'in bu yaklaşımı yeni dönemde Rusya'nın bölgede daha etkin bir politika izleyeceğinin habercisiydi. Toplantı sonuçlarından biri olarak, Rusya'nın Hazar Havzası'nın hidrokarbon kaynaklarının kullanılmasında daha aktif politika

⁹⁶ John Lloyd and Steve LeVine, Russia Demands Veto Over Caspian Oil Deals, *Financial Times*, May 31, 1994, p. 2

⁹⁷ John Lloyd and Steve LeVine

⁹⁸ Kubicek, Paul, „Energy politics and geopolitical competition in the Caspian Basin“, *Journal of Eurasian Studies*, Volume 4, Issue 2, July 2013, ss.171-180

⁹⁹ Kubicek, Paul, Energy politics and geopolitical competition in the Caspian Basin

¹⁰⁰ Saivetz Carol, “Putin’s Caspian Policy”, *Harvard Caspian Studies Program*, October 2000

¹⁰¹ Gennady Chufin, “The Energy Dimension in Russian Global Strategy. Russia’s Caspian Energy Policy and Its Impact on the U.S.-Russian Relationship”, *James Baker Institute for Public Policy of Rice University*, 2004, s.3, www-local.bakerinstitute.org/publications/russias-caspian-energy-policy-and-its-impact-on-the-u-s-russian-relationship , Erişim: 16 Nisan 2018

izleyeceği mesajı verildi.¹⁰² Putin'in Hazar Havzasından sorumlu Özel Temsilcisi belirlendi ve Rusya'nın eski Enerji Bakanlarından olan Viktor Kalyujni bu göreve getirildi. Bu görev Rusya'nın bölge ile tüm politikalarının belirlenmesi ve koordine edilmesinden sorumlu olduğunu gösteriyordu.

Yıllar sonra Kalyujni'nin de itiraf ettiği gibi Putin'in talimatı, Hazar'dan çıkan tüm hidrokarbon kaynaklarının Rus boru hatları ile taşınmasını sağlamak üzerine olmuştur.¹⁰³

Rusya Devlet Başkanı Putin'in 2013 yılının Ağustos ayında Bakü ziyareti sırasında Rus petrol şirketlerinin, özellikle Rosneft şirketinin Azerbaycan enerji piyasasına girmesi konusunda ön anlaşmaya varıldığı duyuldu. Putin, Şahdeniz-2 ve Abşeron doğal gaz yataklarında pay sahiplerinden biri olmak istediğini beyan etti.¹⁰⁴

3.1.3. AB-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü

1990'lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya ile ilgili izlediği ekonomi ağırlıklı stratejilerinde en önemli boyutun enerji olduğu görülmektedir. Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmaya ve tedarik seçeneklerini çeşitlendirmeyi amaçlayan AB için Hazar Denizi Havzasındaki enerji kaynakları önem arz etmektedir. Bu nedenle 1990'lı yıllardan itibaren AB, Hazar havzasındaki enerji kaynaklarını Rusya dışındaki güzergâhlardan taşıyabilecek boru hattı projelerini desteklemiştir. Birliğe üye devletler Hazar Denizi havzasında yatırıma teşvik edilmiştir. Bu konuda Azerbaycan, enerji alanında Rusya'nın Sovyet sonrası coğrafyada etkisini azaltan önemli hamleler gerçekleştirmiştir.

2002 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilmiş raporunda Hazar'ın

¹⁰² Gennady Chufirin, "The Energy Dimension in Russian Global Strategy.

¹⁰³ Nichol, Jim, "Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implication for U.S. Interests", *CRS Issue Brief for Congress*, January 19, 2005

¹⁰⁴ "Rosneft Signs Deal with Socar during Putin's visit", *RFE/RL*, August 13, 2013, <http://www.rferl.org/content/azerbaijan-russia-energy-deal/25074620.html>

Avrupa kıtası için önemli bir bölge olduğu beyan edilmiş¹⁰⁵, bölgenin enerji kaynaklarının Rusya'yı devre dışı bırakan farklı güzergâhlardan dünya pazarlarına taşınması gerektiği ifade edilmiştir. Bu yaklaşım doğrultusunda, Güney Kafkasya'daki Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı projeleri AB tarafından desteklenmiş; Batılı şirketler bu projelerin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'la Enerji İşbirliği Anlaşması¹⁰⁶ imzalayan AB, Azerbaycan-Türkmenistan arasında inşa edilmesi planlanan Trans-Hazar boru hattı projesini de desteklemekte, Türkmen gazını temin etmeye çalışmaktadır.

Enerji güvenliğine önem veren AB'nin, Güney Kafkasya'daki ihtilaflara bakışı "bölgedeki çatışmaların çözüme kavuşturulması gerekmektedir" şeklindedir. Bu yaklaşım, Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının Rusya'yı devre dışı bırakarak ve güvenli biçimde Avrupa'ya taşınabilmesi için önemlidir. Bu nedenle AB tarafından Güney Kafkasya'daki çatışma taraflarına diyalog tavsiye edilmekte, bölgedeki sorunların barışçıl yöntemlerle çözümü teşvik edilmektedir. Doğu Ortaklığı stratejisi çerçevesinde bölge devletlerine bölgedeki sorunların toprak bütünlüğü esasına dayalı olarak çözülmesi gerektiği telkin edilmektedir.

3.1.4. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerde enerji boyutuna değinirken dünyada örneği bulunamayacak kadar önemli projeleri gerçekleştiren iki ülkeyi anlatmak gerekmektedir. Tezin yazıldığı süreçte Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı projesi olarak bilinen TANAP projesinin açıldığına şahitlik etmekteyiz.

¹⁰⁵ REPORT on the communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the European Union's relations with the South Caucasus, under the partnership and cooperation agreements (COM(1999) 272 – C5-0116/1999 – 1999/2119(COS)), Committee on Foreign Affairs, Human Rights, Common Security and Defence Policy, 28 Ocak 2002, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A5-2002-0028+0+DOC+XML+V0//EN&language=pl.

¹⁰⁶ Facts and Figures about EU-Azerbaijan Relations, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eap_summit_factsheet_azerbaijan_eng.pdf; *EU-Azerbaijan. Eastern Partnership: Supporting Reforms, Promoting Change*, <https://www.consilium.europa.eu/media/21862/eu-azerbaijan.pdf>.

Gerçekleşmesi ilk dönemlerde hayal olarak görünen ve Bakü-Ankara işbirliğinin ortak girişimleri ile gerçekleşen bu proje hem Türkiye hem Azerbaycan için sadece enerji güvenliği anlamında değil; bölgedeki iki ülkenin jeostratejik konumlarını güçlendiren proje olarak da önem taşımaktadır. Tezin son bölümünde TANAP projesi ile geniş analiz verildiği için bu bölümde Bakü-Ankara ilişkilerinde son 25 yıllık tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler anlatılmaktadır.

Türkiye'nin enerji merkezi olabilmek girişimlerinin Soğuk Savaşın bitiminden sonraki en büyük ve en stratejik boyutunu Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait havzasından çıkarılan enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına çıkarılması oluşturmaktaydı. Özellikle, Türkiye'nin jeopolitik konumu dikkate alındığında enerji güvenliği kavramı hem Türkiye için hem de bölgesel anlamda önem arz etmektedir. Daha yeni bağımsız olmuş Azerbaycan'ın stratejik öneme sahip bir boru hattı projesi inşası girişimleri o dönemlerde hayal olarak gözükse de, zaman geçtikçe ve proje gerçekleştikçe bir sonraki projeler için umut ışığı olmuştur. Asrın Anlaşması ile bölgesel anlamda büyük değişimlerin temelini atmış olan proje, bölgenin Azerbaycan ve Gürcistan gibi Batı yanlısı olarak bilinen devletlerinin dış politikalarının şekillenmesini hızlandırdığı gibi; ilk defa olarak Rusya'nın onayı olmayan ve bölge üzerinde Rus enerji tekelinin olumsuz etkilendiği bir gelişme olmuştur.

Türkiye'nin, bölgeye yönelik enerji stratejisini hem kendi enerji güvenliği hem de Hazar'daki enerji kaynaklarının Rusya dışındaki güzergâhlardan uluslararası pazarlara taşınması hedefi doğrultusunda geliştirdiği bilinmektedir. Petrol ve doğal gazda İran ve Rusya'ya olan bağımlılığını Güney Kafkasya üzerinden tedarik edeceği enerji kaynakları ile azaltabilmeyi amaçlamakta olan Türkiye Hazar havzasındaki rezervlerin Avrupa'ya ve dünya pazarlarına ihracatında önemli transit ülkesi olabilecektir.

Türkiye'nin bölgeyle ilgili enerji stratejisinde en önemli ülke konumunda Azerbaycan'dır. Azerbaycan, gerek kendi enerji kaynaklarının gerekse Kazakistan petrolünün ve Türkmenistan doğal gazının Türkiye'ye ve Avrupa'ya naklinde

Ankara açısından stratejik bir konumda yer almaktadır. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki enerji işbirliği Bakü-Supsa petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı (BTE), Trans Anadolu doğal gaz boru hattı (TANAP) üzerinden gerçekleşmektedir.

Türkiye-Azerbaycan arasında enerji işbirliğini anlatmak için uluslararası ilişkiler kuramları yeterli olmayabilir. Özellikle, iki ülkenin tarihsel ilişkileri dikkate alınırsa, Bakü-Ankara arasında işbirliğini herhangi bir çıkar veya karşılıklı bağımlılık ilişkisi üzerinden değerlendirmek doğru olmaz. İki ülkenin 1990'lı yıllardan itibaren izledikleri enerji stratejilerinde karşılıklı olarak enerji güvenliğinin sağlanması dikkate alınmıştır. Fakat, bu anlamda vurgulanması gereken, Türkiye'nin açılım politikası izlediği dönemde Azerbaycan tarafından enerji projeleri üzerine yapılmış açıklamalarla uluslararası ilişkiler kuramı üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Yukarıda belirtildiği gibi, 1990'lı yıllarda Batı enerji şirketlerinin Hazar Havzası bölgesine girmesiyle ve Gürcistan ve Türkiye güzergahlarını en güvenilir alternatif olarak belirlemeleri ile enerji projelerinin startı verildi. Bugün mevcut olan TANAP projesi haricinde tüm boru hatları projeleri Azerbaycan'da Haydar Aliyev dönemiyle ilişkilidir.

Hem Dağlık Karabağ'da devam eden savaştan ötürü hem de karşılaştığı bölgesel sorunlardan dolayı Azerbaycan'ın yaşadığı ekonomik ve politik krizleri çözmek amacıyla dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 20 Eylül 1994 tarihinde Üretim Paylaşım Anlaşması olarak da bilinen Asrın Anlaşması'nı imzaladı.¹⁰⁷ Anlaşmayla Hazar Denizi'nin Azeri, Çırak ve Güneşli isimli petrol yataklarının işletilmesi üzerine paylaşım yeniden belirlendi.

Bakü-Supsa petrol boru hattı, Azerbaycan petrolünün Türkiye'ye ve Avrupa'ya taşınmasına imkân tanıyan ilk nakil hattı olmuştur. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında 1996'da imzalanan anlaşmanın ardından Sovyetler Birliği

¹⁰⁷ Fariz Ismailzade, Russia's Energy Interests in Azerbaijan: A Comparative Study of the 1990s and the 2000s, London: GMB Publishing, 2016, s.9; "Oil and Gas Projects", <https://en.president.az/azerbaijan/contract>.

dönemindeki hatlara ek hatlar çekilmiş; ve hat 1999'da faaliyete geçirilmiştir. Bakü-Supsa boru hattı vasıtasıyla, Azerbaycan petrolü Gürcistan'ın Supsa limanına taşınmakta, Supsa limanından ise Türkiye ve Avrupa'ya nakledilmektedir.

Bakü-Supsa petrol boru hattından sonra Azerbaycan petrolünün Türkiye ve dünya pazarlarına taşınması amacıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi gündeme gelmiş; Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Trabzon'da projenin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmış; 1999 yılında ise İstanbul'da gerçekleşmiş AGİT zirvesinde her üç ülkenin Devlet Başkanları anlaşmayı imzalamıştır.

Haydar Aliyev'in izlediği enerji politikasında Türkiye'nin de Hazar Havzasından çıkarılan ve taşınan enerji kaynaklarında hisse sahibi olması önem arz etmekteydi. Bu nedenledir ki, 1990'lı yıllardan başlayan hemen-hemen tüm enerji kaynaklarının çıkarılması ve taşınmasında Türkiye'nin payı olmuştur. Örneğin; Türkiye, Azeri-Çiraklı-Güneşli projesinde %6,75'lik bir paya, Şahdeniz'de¹⁰⁸ %9'luk bir paya ve Alev projesinde %10'luk paya sahiptir.¹⁰⁹ İlaveten, Hazar Denizi'nden çıkarılan petrolü Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattında Türkiye'nin %6,53'lük, Şahdeniz yatağındaki doğalgazı Gürcistan-Türkiye sınırına taşıyan Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı'nda ise %9'luk hisseyle ortaklığı olmuştur.¹¹⁰ Şahdeniz yatağından çıkarılacak doğalgazın yıllık üretimi 8,6 milyar metreküp olarak belirlenmiş ve 15 yıl süresince Türkiye'ye 6,6 milyar metreküp doğalgaz satışı konusunda taraflar arasında anlaşma imzalanmıştır.¹¹¹

¹⁰⁸ Şahdeniz projesi, Hazar Denizi'nde bulunan Şahdeniz doğal gaz yatağındaki kaynakların araştırılması, geliştirilmesi ve üretimini öngören 4 Haziran 1996 tarihinde imzalanmış bir projedir. 30 yıllık bir süre tanınan ve 5 yıllık uzatılması öngörülen proje 17 Ekim 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Proje, British Petroleum (BP) tarafından yürütülmektedir.

¹⁰⁹ Yurtdışı Arama ve Üretim Faaliyetleri, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=29

¹¹⁰ a.g.k

¹¹¹ "Yurtdışı Arama ve Üretim Faaliyetleri", Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=29

3.1.5. İran-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü

1990'li yılların başında Azerbaycan'a ait Hazar havzasının enerji kaynaklarının çıkarılmasında etkili olan Batılı şirketler kadar, İran da kendi şirketiyle aktif rol almak istemekteydi. Eylül 2014 tarihinde imzalanmış Asrın Anlaşması'nda İran şirketine %5'lik pay verilse de; 1995 yılında Tahran yönetimiyle iyi ilişkiler içinde olmayan Beyaz Saray'ın baskısıyla, Hazar Denizi'nin hidrokarbon kaynaklarının işletilmesinde herhangi bir İranlı şirketin rol almaması gerektiği görüşü ön plana çıktı.¹¹² O dönem ekonomik sıkıntılar içinde olan Azerbaycan, enerji projelerinin işletilmesinde söz sahibi olan Batılı devletlerin talebini kabul etmek zorunda kaldı. İran Hazar'da işletilecek yataklarda rol alamayacağını anladığında Azerbaycan'ın Nahcivan özerk bölgesine verdiği elektrik enerjisini durdurdu. Böylelikle, Asrın Anlaşması'nın imzalanmasıyla Tahran ve Bakü arasındaki ilişkilerde soğukluk yaşandı. Bu dolayısıyla Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün yeniden belirlenmesi gerektiğine ilişkin bir talebin ortaya çıkmasına neden oldu.

İran'ın savunduğu; Hazar Denizi'ni onu çevreleyen tüm devletlerin ortak kullanılması gerektiği görüşü denizin hukuki statüsünün belirlenmesine uzun süre olumsuz etki ettiği gibi; özellikle enerji kaynaklarının Türkmenistan'dan Azerbaycan üzerinden geçmekle Avrupa piyasalarına çıkartılmasındaki sorunlar gibi tartışmalara neden oldu. Aynı zamanda 2000'li yılların başında Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Hazar Denizi'nde yaşanan krizler de bölgenin güvenliğini tehdit eden bir gelişme idi.

Tahran yönetiminin Azerbaycan'a karşı olumsuz tutumu, Bakü'nün Tahran yönetimine yeni bir öneri sürmesine neden oldu. Dönemin Cumhurbaşkanı olmuş Haydar Aliyev, Asrın Anlaşması'nda olmasa da Şahdeniz yatağının işletilmesinde İran şirketlerinin de yer almasına onay verdi. Tahran ilk olarak bu öneriyi kabul etmese de, görüşmelerin devam etmesi ve pragmatik bir kararla 1996 yılında bu

¹¹² Çağrı Erhan, Aysun Gürbüz, "Azerbaycan Enerji Politikası", *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* (ed.), Çağrı Erhan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s.316.

konuya ilişkin anlaşma imzalandı.¹¹³

Azerbaycan'ın kendi hidrokarbon kaynaklarının Batılı şirketlerle birlikte işletilmesi kararı Tahran'ın bölgesel politikalarını da olumsuz etkiledi. Tahran rejiminin endişesi aslında Batılı şirketlerin, özellikle de ABD'nin Hazar Denizi hidrokarbon kaynaklarının işletilmesi adı altında bölgede askeri olarak yerleşebilmesinden kaynaklanmaktaydı.

Genellikle İran'dan kaynaklanan nedenlerden dolayı Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenememesi ile birlikte, dönemin Tahran yönetimi de bölgedeki her türlü enerji projesini engellemeye çalışmaktaydı. Özellikle, Azerbaycan'ın gerçekleştirmek istediği projeler Tahran hükümetleri tarafından eleştirilmekteydi. Bu sorun zaman-zaman Bakü ve Tahran arasında krize neden olmaktaydı. 2001 yılının Temmuz ayında Azerbaycan denizin kendisine ait sahasında önceden kararlaştırılmış bir anlaşma çerçevesinde Amaco ve BP şirketlerine ait gemileriyle araştırma yaparken, İran savaş gemileri tarafından tehdit edilerek bölgeden çıkarılmış; Azerbaycan hava sahası İran uçakları tarafından ihlal edilmiştir. Tahran'dan yapılan açıklamada ise denizin statüsünün belirlenememesi, denizdeki hidrokarbon rezervlerin kullanılmamasını imkânsız kılmaktaydı.¹¹⁴

Sonraki süreçte, iki ülke arasında üst düzeyde ziyaretler gerçekleşse de zaman-zaman politik sorunlar ikili işbirliğinin gelişmesini engellemiştir. Azerbaycan, İran'ı Ermenistan'la ilişkilerinden dolayı eleştiriyorsa; Tahran Bakü'nün İsrail'le sıcak ilişkilerde olmasından endişelenmektedir.

İran'la imzalanmış P5+1 nükleer anlaşmasından sonra Bakü-Tahran arasındaki ilişkilerde enerji işbirliği de somut sonuçlara ulaşmasa da gündeme geldi. Şubat 2016 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in Tahran ziyaretinde *Hazar Denizi'nin iki ülkenin ortak zenginliği olduğu; Hazar'ın bundan sonraki süreçte güvenlik ve barış denizi olması gerektiği; enerji işbirliğinde ortak çalışmalar*

¹¹³ "Iran Opts Out Of Shah-Deniz," *OMRI Daily Digest*, 11 Aralık 1995; "Iran Finally Agrees to Stake in Shah-Deniz," *OMRI Daily Digest*, 13 Mayıs 1996.

¹¹⁴ Samir Mardanov, "Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri", *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* (Ed.), Çağrı Erhan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s.96.

yapılabileceği mesajları verildi.¹¹⁵

3.2. Gürcistan Dış Politikası ve Enerji Faktörü

Gürcistan'ın bağımsızlığı yıllarında karşılaştığı güvenlik sorunlarının başında ayrılıkçı bölgeler sorunu geliyorduydu, belli bir zaman geçtikten sonra Sovyetler Birliği döneminden itibaren altyapısı oluşturulmuş enerjide Rusya'ya bağımlılığın bir iktisadi ve siyasi bir krize dönüşmesi Tiflis iktidarlarının gündemini şekillendirmeye başladı. Ekonomik ve politik krizlerin yaşandığı bağımsızlık döneminde Gürcistan dış politikasının Batılı devletlerle işbirliği üzerine kurulması, ülkenin enerji güvenliği konusunu da olumsuz etkilemeye başladı. Yaklaşık olarak tüketilen doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynaklarının %90'ını ithal eden Gürcistan, az bir kısım enerji tedarikini kendi hidroelektrik santrallerinden ve biokütle enerjisi ile elde etmekteydi.

Bugün itibariyle jeopolitik konumuna göre Gürcistan'dan *Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı*¹¹⁶ ve *Kuzey-Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı*¹¹⁷ geçmektedir.¹¹⁸ Bu boru hatları tüm bölge devletleri için stratejik önem taşımaktadır.

1990'lı yıllarda Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ çatışmasından dolayı Ermenistan'ı bölgede yürütülecek projelerden uzak tutma girişimleri aslında Gürcistan için bir fırsata dönüştü. Yapılması halinde Hazar Havzası'ndan çıkarılan enerji kaynaklarının Ermenistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması mesafe ve finansal açıdan daha avantajlı olabileceği halde Gürcistan güzergahı tercih edildi. Günümüze kadar bölgede gerçekleşen ve yakın gelecekte de gerçekleşmesi planlanan tüm boru hattı projelerinin Gürcistan üzerinden yapılacağına şüphe yoktur. Bakü-

¹¹⁵ Prezident İlham Aliyev: "Azerbaycan və İran bölgədə sabitləşdirici rol oynayır", APA, 23 Subat 2016, http://apa.az/xarici_siyaset/prezident-ilham-eliyev-azerbaycan-ve-iran-bolgede-sabitlesdirici-rol-oyunayir.html.

¹¹⁶ Kuzey-Güney Boru Hattı, Rusya-Gürcistan sınırından Gürcistan-Ermenistan sınırına kadar uzanan bir hat olmakla 1960'lı yıllarda inşa edilmiştir. Bu hat günümüzde Rusya-Ermenistan arasında doğalgaz boru hattı olarak bilinmektedir.

¹¹⁷ Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı 2007 yılında faaliyete başlayan ve Hazar Denizi'nden Gürcistan-Türkiye sınırına kadar uzanan bir boru hattıdır.

¹¹⁸ Elnur İSMAYIL, "Enerji Güvenliğinde Gürcistan'ın Jeopolitik Önemi ve Rusya", Bilgesam Analiz/Kafkasya, No: 1268, 10 Aralık 2015, s.3

Tiflis arasındaki işbirliği bir taraftan Azerbaycan'ın kendi enerji kaynaklarını daha güvenilir bir bölge üzerinden Avrupa ve dünya enerji piyasalarına çıkarmasına avantaj sağlamaktadır; aynı zamanda Batı dünyası için de Rusya'ya mesafeli bir ülke olan Gürcistan güzergahı daha güvenilir olarak kabul edilmektedir.

Enerji kaynakları altyapısı ve güvencesi büyük oranda Rusya'dan gelen boru hatlarıyla temin edilmekte olan Gürcistan'ın dış politikasında enerji faktörü üç farklı dönemde anlatılabilir. İlk dönem Rusya'dan gelen ve Rus enerji şirketleri tarafından kontrol edilen boru hatlarının mevcut olduğu 1990'lı yılları kapsamaktadır. Bu dönemde her ne kadar Hazar Havzası'ndan çıkacak enerji kaynaklarının taşınması için önemli güzergah olarak düşünülse de, Gürcistan Rusya'ya olan ekonomik ve politik bağımlılığın yanı sıra enerji konusunda da bağımlılığını sürdürmekteydi.

Mihail Saakaşvili'nin Gürcistan'da Kızıl Gül devrimi sonrası iktidarda olduğu süre ikinci dönem olarak değerlendirilebilir. Dönemin Gürcü hükümetinin Rusya karşısı politikaları etkisini Rusya ile enerji projelerine de gösterdi. Rus enerji şirketlerinin Gürcistan enerji pazarlarına girişinin ve kontrolünün engellenmesi süreci Tiflis-Moskova ilişkilerindeki soğuk savaşla paralel olarak devam etti.

Gürcistan'ın enerji politikasında üçüncü dönem ise Saakaşvili'nin iktidardan gitmesi sonrasında yeni kurulmuş Gürcü hükümetinin Rusya'yla ilişkilerini geliştirmekle birlikte enerji kaynaklarının ithalinde Rus şirketlerine yeniden olanak tanımak girişimleri ve Bakü-Tiflis arasında bundan doğan görüş ayrılıklarını belirtmek gerekmektedir. Tiflis'te, Azerbaycan'dan alınan doğal gazın yanı sıra Rus ve İran'dan da doğal gaz alımı bir dönem Azerbaycan ve Gürcistan arasında soruna dönüştü. Gürcistan bu hamlesiyle, Rusya için stratejik ulaşım konumunu korumayı ve Tahran'ın 5+1 ülkeleriyle nükleer anlaşma imzalaması sonrasında yeniden enerji

kaynaklarını Avrupa ülkelerine ihraç edebileceği ihtimalinde güzergah olmayı amaçlamaktaydı.¹¹⁹

3.2.1. Rusya- Gürcistan İlişkilerinde Enerji Faktörü

Diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Gürcistan da enerjiye bağımlılık konusunda Rusya'ya bağımlı bir devlet olarak bağımsızlığını kazandı. 1990'lı yılların başında Gürcistan sadece Rusya'ya enerji anlamında bağımlı kalmadı; aynı zamanda kendi enerji piyasasının kontrolünü Rus enerji şirketlerine bıraktı. 1990'lı yılların ortalarından Gül Devrimi'ne kadarki dönemde Gürcistan'daki en büyük enerji tedarikçisi Rus şirketi İTERA¹²⁰ oldu. 1998 yılına gelindiğinde İTERA-Georgia şirketi tarafından Gürcistan'daki doğal gaz dağıtımıyla uğraşan şirketler kontrol altına alınmış; Gürcistan'ın Rus şirketine borcu karşısında dönemin Gürcü iktidarına Tiflis'te doğalgaz tedarikinden sorumlu olan tek şirket olmak istediği ve Gürcistan'dan geçen merkezi enerji boru hatlarını kontrol etmek önerilmişti. Bu politika dönemin Kremlin yönetiminin kendi çıkar alanları olarak gördüğü eski Sovyet cumhuriyetlerinde uygulamaya çalıştığı bir taktik olmuştur. Ekonomik sorunlarla boğuşan Gürcistan'ın kendi kamu kurumlarını Rus şirketlerine satmaktan başka çaresi kalmamıştır. Fakat, 2003 yılı Şubat ayına gelindiğinde dönemin Gürcü iktidarı Rus şirketinin başkent Tiflis'te tek doğal gaz dağıtımıcısı olmak ve ana boru hatlarının kontrolünü ele geçirmek talebini kabul etmemiştir. Aslında Gürcistan'ın bu politikası Rusya'ya karşı değil; Rusya'daki enerji şirketleri arasındaki rekabeti kendi lehine çevirebilme taktiği gibi yorumlanabilirdi. Dönemin Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze, 2002 yılından itibaren Rusya'nın bir diğer enerji şirketi olan Gazprom'la Rusya'dan doğal gaz alınması konusunda görüşmeler gerçekleştirmekteydi. Bu tarihten itibaren Rusya devlet şirketi olan Gazprom,

¹¹⁹ Elnur İSMAYIL, „Enerji Güvenliğinde Gürcistan'ın Jeopolitik Önemi ve Rusya”, Bilgesam Analiz/Kafkasya, No: 1268, 10 Aralık 2015, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-66-2015121011268.pdf>

¹²⁰ İTERA şirketi 1990'lı yıllarda eski Sovyet devletlerinde doğal gaz dağıtımıcısı olan özel enerji şirketi idi.

rakibini diğer ülkelerden çıkarma politikası yürütmekteydi. Şeverdnadze hükümeti ile Gazprom arasında görüşmeler sonucunda 2003 yılı Temmuz ayında 25 yılı kapsayan işbirliği anlaşması imzalandı.¹²¹ Anlaşma Rus şirketine büyük avantajlar sağlamaktaydı. Gazprom-Georgia şirketinin kurulması ve uzun yıllar İTERA'nın elde etmek istediği tüm önemli enerji boru hatlarının kontrolünü sağlamak konusunda bu şirkete yetki verilmişti. Gürcistan'la bu şirket arasında yaranabilecek herhangi bir sorunun çözümü için uluslararası mahkemeler yerine Rusya mahkemeleri yetkili olarak kabul edilmiştir. Bu anlaşmanın imzalanmasının ve Rusya'nın Gürcistan enerji pazarını kontrolüne almak niyetinin temelinde, Hazar Havzasından çıkarılacak petrol ve doğal gazın Gürcistan üzerinden Türkiye ve Avrupa pazarlarına çıkışına engel olunmak istenmesi dayanmaktaydı.

Döneme dikkat edersek, tüm bu olayların Şevardnadze rejiminin zayıflamasıyla Batı yanlısı Gürcü muhalefetinin aktifleşmesi dönemine denk geldiğini görmüş oluruz. Muhalefet, Rus şirketinin Gürcü doğal gaz piyasasını tekelleştirmesine karşı çıktığı gibi; Azerbaycan'dan Gürcistan'a ihraç edilecek ucuz fiyatlarla sunulan doğal gazın da tehlikeye girmesinden endişe etmekteydi. . Bu tehlike Beyaz Saray tarafından dikkatle takip edilmekteydi ve bu nedenle aynı dönemde ABD Başkanı George Bush'un Hazar Havzası Enerji Konularından sorumlu olan Özel Temsilcisi Stephan Mann'ı Gürcistan'a Şevardnadze iktidarı ile görüşmeye göndermişti.

Yukarıda da anlatıldığı üzere Gürcistan'ın enerji politikasının ikinci dönemi olarak da adlandırılabilir Saakaşvili'nin Gül Devrimi sonrası Rusya ile ilişkileri, Moskova-Tiflis arasındaki enerji işbirliğini de olumsuz etkiledi. Şeverdnadze döneminde Gazprom'la imzalanan anlaşma Gürcistan'ın ulusal çıkarlarına zarar veriyor gerekçesiyle Tiflis tarafından anlaşma şartlarının yeniden gözden geçirilmesi talep edilmiş; merkezi boru hatlarının 300 milyon dolar karşılığında Gazprom'un kontrolüne verilebileceği önerilse de Rusya tarafı bunu kabul etmemiştir. Ayrıca, Saakaşvili döneminde Güney Osetya'nın Gürcistan kontrolüne bırakılmasına karşılıklı olarak Gürcistan merkezi boru hatlarının Gazprom şirketine devredilmesi

¹²¹ "Agreement on strategic cooperation between Gazprom and the Government of Georgia came into force", 21 Temmuz 2003, www.gazprom.com/press/news/2003/july/article62487

önerilmiştir. 2005 yılı sonuna doğru Gazprom'la Tiflis yönetimi yeni anlaşma üzerinde çalışmalar yapsa da; 2006 yılı Ocak ayında Rusya'dan Gürcistan'a ihraç edilen doğal gazla ilgili sorun Moskova-Tiflis enerji ilişkilerini sıkıntıya soktu. Moskova'dan Saakaşvili iktidarının faaliyetlerini kısıtlama girişimlerine tepki olarak, dönemin Tiflis iktidarı Rus şirketlerinin Gürcistan'daki varlığını hedef aldı. Rusya, Gürcistan'a baskı amaçlı olarak ihraç ettiği doğal gaz fiyatında artışa gitmekle (1000 metreküp doğal gaz ihracı için 63 ABD Dolar'ından 110 Dolar'a) Tiflis iktidarını anlaşmaya zorlayacağını tahmin etmekteydi. 2007 yılına gelindiğinde ise Kremlin'den Saakaşvili hükümetinin Gazprom'la anlaşma imzalamayacağı takdirde fiyatları 230 ABD Dolar'a çıkarabileceği ve doğal gaz akışını durdurabileceği beyan edilmiştir.

Dönemin Saakaşvili iktidarı da hem kendi ulusal politikaları hem de ABD'nin desteğiyle Rusya'dan doğalgaz alımı ile ilgili anlaşmalardan vazgeçerek Gazprom'la görüşmeyi durdurmuştur. Azerbaycan'dan Avrupa'ya Gürcistan üzerinden uzanacak boru hatlarının faaliyete geçmesi de dönemin Saakaşvili iktidarını cesaretlendiren bir girişim olmuştur. Gürcistan, Rusya'yı ihraç ettiği doğal gazda fiyat artışına gitmesinden dolayı devre dışı bırakarak Azerbaycan'ı kendi enerji güvenliğinde en önemli devlet olarak belirledi.

30 Ekim 2003 tarihinde Gürcistan Uluslararası Petrol Şirketi ve Güney Kafkasya Boru Hattı şirketleri arasında anlaşma imzalanmış ve Gürcü iktidarı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) boru hattıyla akacak doğal gazın %5'nin Gürcistan hükümeti tarafından topraklarından geçiş ücreti olarak kullanma hakkı elde etmiştir. Rusya'nın artan baskılarını etkisizleştirmek amaçlı olarak da, belirtilen boru hattından ilaveten her 1000 metreküp için doğal gaz fiyatı 55 ABD Doları olan 500 milyon metreküp doğal gazın 20 yıllık bir süreyle kullanılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca olarak, Gürcistan'a Azerbaycan'dan 1000 metreküp için 250 ABD Doları değerinde sınırsız doğal gaz ihraç edilebileceği de belirlenmiştir. 2006 yılında Kuzey-Güney doğalgaz hattının Kuzey Osetya kısmında yaşanan patlayış sonucunda Rusya'dan doğal gaz alımında sorunlar yaşandı. Saakaşvili hükümeti Azerbaycan ve Türkiye ile

ülkesinden geçecek boru hattından daha fazla doğal gaz almak için görüşmeler yürütmüştür.

Azerbaycan, Gürcistan'la Rusya arasındaki doğal gaz krizinin yaşanmasıyla birlikte Gürcü enerji pazarına aktif bir şekilde girmiştir. Gürcistan'da, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın *SOCAR Energy Georgia* yan şirketi kurularak enerji pazarının önemli doğal gaz tedarikçisi ve dağıtıcısı olmuştur. Mart 2007 tarihinden itibaren Rusya'dan doğal gaz ithalini sonlandıran Gürcistan'a Azerbaycan, Hazar Denizi'ndeki Şahdeniz projesinden üretilen doğal gazı ihraç etmeye başlamıştır. 2012 yılı Kasım ayında SOCAR Energy Georgia şirketi başkent Tiflis dışında tüm Gürcistan'da doğal gaz dağıtıcısı olmuştur.

Batı yanlısı Saakaşvili'nin Gürcistan seçimlerini kaybederek yerini yeni hükümete bırakmasıyla Gürcistan'ın enerji politikalarının üçüncü dönemi de başlamış oldu. 2015 yılı Gürcistan'la Azerbaycan arasında doğal gaz fiyatının belirlenmesinde ve Azerbaycan şirketi SOCAR'ın Gürcistan'da faaliyetlerini kısıtlama girişimleri Bakü-Tiflis ilişkilerinde tartışma konularından biri oldu. 2015 yılı sonlarına doğru dönemin Gürcistan Başbakan Yardımcısı ve Enerji Bakanı olan Kahaber Kaladze'nin Rus şirketi Gazprom Başkanı Aleksey Miller'le görüşmeler gerçekleştirmesi¹²² Gürcü toplumunda Rusya'nın yeniden Gürcü enerji piyasasına dönüyor tartışmalarına neden oldu. Bu görüşmeler 2005 yılında Moskova-Tiflis arasında ekonomik ilişkilerde yaşanan sorunlardan sonra enerji alanında yeni bir süreci başlattı. Bu sürecin başlanmasıyla Gürcistan'da muhalifler, dönemin iktidarını Rusya ile enerji alanında işbirliğinde suçlu buldular. Batı yanlısı Saakaşvili'nin iktidardan gitmesine neden olan dönemin Başbakanlığını da yapan Bidzina İvanişvili Gazprom şirketinde %1 paya sahip olduğu iddia edilerek eleştirilmekteydi. Sonradan İvanişvili, Gürcü basınına verdiği demeçte ülkesinin ithal ettiği enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesinde Rus ve İranlı yetkililerle görüşmelerde bulunduğunu beyan etmiştir. Bunun yanı sıra, görüşmeler sadece Rus enerji şirketlerinin Gürcistan

¹²² Dönemin Gürcistan Başbakan Yardımcısı ve Enerji Bakanı Kahaber Kaladze ve Rus şirketi Gazprom Başkanı Aleksey Miller arasındaki ilk görüşme 25 Eylül 2015'te Brüksel'de; ikinci görüşme 26 Ekim 2015'te Milano'da ve üçüncü görüşme 8 Aralık 2015'te Lüksemburg'da gerçekleşti.

pazarına dönmesi ile sınırlı kalmamış; aynı zamanda Rusya'dan Ermenistan'a doğal gaz ihracatında Gürcistan güzergahının kullanılması ile ilgili gelişmeler yaşanmıştır.¹²³ Aslında, Rusya'dan Ermenistan'a direk ulaşım olmaması ve Gürcistan'la Rusya arasında yaşanan krizin de Gürcistan güzergahını kullanmakta oluşturduğu zorluklar, Azerbaycan'ın bir nevi işine gelmekteydi.

Enerji Bakanı Kaladze, ülkesinin doğal gaz tüketiminde 2012 senesinden 2015'e kadarki dönemde artış olduğu ve bu %27'lik bir artışı Azerbaycan'ın karşılayamayacağı nedeniyle ortaya attığını ifade etmiştir.¹²⁴ Fakat bunun sadece belirtilen bir neden olmadığı sonraki görüşmeler sürecinde ortaya çıkmıştır. Dönemin Gürcü hükümeti bir taraftan ülkeye en ucuz fiyatlarla doğal gaz ihraç eden Azerbaycan'la fiyat pazarlığı yapmaya çalışmış; diğer taraftan ise çok daha yüksek fiyat sunan Rus Gazprom şirketinin Gürcü enerji pazarına tekrar dönebilmesi için sıcak yaklaşmıştır.

Aslında bu yaklaşımın Rusya'nın Gürcistan üzerindeki baskının sonucu olduğu tahmin edilebilir. Rusya enerjiiyi araç olarak kullandığı gibi, Ağustos 2008 tarihli Gürcü-Rus savaşından sonra askeri gücünü de tehdit amaçlı olarak kullanmıştır. Özellikle, Gürcistan'ın kaybettiği Güney Osetya toprakları yakınlarından geçen enerji boru hatları güvenliği konusu yeniden gündeme gelmiştir. 2015 yılının Temmuz ayında, Güney Osetya'da bulunan Rus askerleri Gürcistan sınırları içine doğru 500 metrelik alanı işgal ederek, Bakü-Supsa enerji boru hattının bir kısmını kontrolüne geçirebilmiştir. Rusya'nın böyle bir adım atması bölge devletlerinin Kremlin'den bağımsız enerji politikaları izlemesine bir tepki olarak anlaşılabilir. Gürcistan'ın stratejik konumundan dolayı da bu istikamette atılabilecek en önemli adım Tiflis hükümetleri üzerinde baskı kurulabilmesidir.

Kuzey Güney Boru Hattı Ermenistan ve Rusya arasında doğal gaz akışı sağlayan bir hat olduğu için hem Moskova hem de Erivan için stratejik öneme sahip bir hat olmaktadır. Gürcistan'da yaşanan ekonomik kriz zamanı bahsi edilen boru hattının

¹²³ Elnur İsmayıl, "Enerji Güvenliğinde Gürcistan'ın Jeopolitik Önemi ve Rusya"

¹²⁴ a.g.e.

Gürcistan'dan geçen kısmının özelleştirilmesi konusu gündeme geldiğinde bir çok aktör kendi çıkarlarını korumak amaçlı bu özelleştirmeye ilgisini göstermiştir.

Özelleştirmeye ilk ilgi 2005 yılında Gazprom'dan gelmiş; fakat Gül Devrimi sonrasında Gürcistan'da artan ABD etkisi ve ABD'nin Gürcistan'la imzaladığı anlaşmayla Tiflis Rusya'ya boru hattının özelleştirmesine yeşil ışık yakmamıştır. 2010 senesinde boru hattının özelleştirmesi konusu yeniden gündeme geldiğinde ise; Azerbaycan tarafı bununla ilgili istekli olduğunu beyan etmiştir. Azerbaycan'ın Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Tiflis yönetimine özelleştirme için 500 milyon ABD Doları önermiştir.¹²⁵ Fakat yukarıda da belirtildiği gibi Ermenistan ve Rusya için stratejik öneme sahip olan boru hattının Erivan'la Dağlık Karabağ sorunundan dolayı çatışma içinde olduğu bir devlet tarafından özelleştirilmesi hem Rusya hem de Ermenistan tarafından eleştirilmiştir. Böylelikle, bu eleştiriler üzerine dönemin Tiflis hükümeti özelleştirmenin gündemde olmadığı açıklaması yaparak tartışmalara son koymuştur.

Gürcistan'ın stratejik konumu ve Rusya'dan Ermenistan'a kadar uzanan boru hattının Gürcistan topraklarından geçmesinden dolayı Gürcü hükümeti de Moskova'yla ilişkilerinde enerji kartını zaman zaman kendi çıkarı için kullanmaya çalışmaktadır. 2015 yılı sonları ve 2016 yılı başlarında Rusya, Ermenistan'a ihraç ettiği doğal gazın Gürcistan'dan geçen transit ücreti için önceki dönemlerde olduğu gibi %10'luk doğal gaz yerine, nakit para ödemek zorunda kalmıştı.

3.2.2. İran-Gürcistan İlişkilerinde Enerji Faktörü

Gürcistan-İran ilişkileri, Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 1992'de başlamıştır. İki ülke ticari ilişkilerini geliştirmeye öncelik vermiş ve ticari ilişkilerin temelini enerji alanındaki işbirliği oluşturmuştur. Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için girişimlerde bulunan Gürcistan, doğrudan sınırı bulunmamasına

¹²⁵ "Georgia says will not sell key gas pipeline", *Azernews*, 23 August 2010, https://www.azernews.az/oil_and_gas/23827.html

rağmen İran'ı alternatif olarak görmüştür. 2006 senesinde Tiflis-Tahran arasında İran doğalgazının Azerbaycan üzerinden taşınmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır.¹²⁶ Ocak 2006 tarihinde Kuzey-Güney Boru Hattı'nın Kuzey Osetya bölgesinde patlama nedeniyle Gürcistan'a doğal gaz akışının durdurulması nedeniyle, iki haftalık bir süreyle İran, Azerbaycan üzerinden Gürcistan'a doğal gaz ihraç etmiştir. Rus-Gürcü savaşı ve sonrasındaki süreçte ikili ilişkilerde İran Tiflis-Moskova arasındaki sorunda tarafsız kalacağını açıklayarak, Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin bağımsızlığını tanımamış ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu net bir şekilde ifade etmiştir.¹²⁷

Saakaşvili'nin iktidardan ayrılmasından sonraki dönemde yeni Gürcü yönetimleri Azerbaycan'la olan enerji bağımlılığını ortadan kaldırabilmek için Rusya ile işbirliğinin yanı sıra, İran'dan da doğal gaz ithal edilebileceğini beyan etmişlerdir. Fakat, Tiflis'in bu yaklaşımı ABD'yi de rahatsız etmiş; Beyaz Saray'dan yapılan açıklamada Tahran'la enerji alanında işbirliği yapılmasının İran'a uygulanan yaptırımlar devam ettiği sürece imkansız olduğu mesajı iletilmişti. Aslında yukarıda da belirtildiği gibi, Ocak 2006 tarihinde İran'dan Gürcistan'a kısa süreli bir doğal gaz ihracı eleştirilmese de, ABD'nin Gürcistan Büyükelçisi Tahran-Tiflis arasındaki enerji alanında uzun vadeli işbirliğinin kabul edilemez olduğu mesajını Saakaşvili iktidarına iletmiştir.

Bir ülkeye olan enerji bağımlılığını azaltmak için Gürcistan doğal gaz ithalatını çeşitlendirmek girişimlerinde bulunmaktadır. Direk sınır mevcut olmadığı için İran'dan doğal gaz ithali iki alternatif yolla- Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden Gürcistan'a ulaştırılabilir. Şimdiki dönemde böyle bir olasılıkta, Azerbaycan güzergahı daha güvenilir gözükmektedir.

¹²⁶ C.J. Chivers, "Georgia Signs Deal with Iran to Buy Natural Gas", *The New York Times*, 28 Ocak 2006, http://www.nytimes.com/2006/01/28/international/europe/28georgia.html?_r=0

¹²⁷ Housman A. Sadri and Omar Vera-Muniz, "Iranian Relations with the South Caucasus", in Thomas Juneau and Sam Razavi (eds.), *Iranian Foreign Policy Since 2001: Alone in the World*, Routledge, 2013.

3.3. Ermenistan Dış Politikası ve Enerji Faktörü

Azerbaycan ve Gürcistan'dan farklı olarak, bağımsızlık yılları Ermenistan'ın Rusya'ya olan politik ve ekonomik bağılılığının yanı sıra enerji bağımlılığını da artırdı. Batının desteğiyle yeni boru hattı projelerini faaliyete geçiren Azerbaycan ve Gürcistan'dan farklı olarak, Ermenistan için Rusya kontrolündeki boru hatları dışında alternatifler yoktu. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal politikası nedeniyle bölgesel projelerden tecrit edilmesi sonucunda, Rusya Erivan hükümeti üzerinde enerji politikalarıyla da etkisini artırmaya devam etti.

Rusya ve Ermenistan arasında direk sınırların mevcut olmamasından dolayı Rus doğal gazı Ermenistan'a Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Doğal gaz akışı 221 km uzunluktaki Kuzey-Güney Boru Hattı ile sağlanmaktadır. 1960'lı yıllardan mevcut olan hatla ilgili olarak, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Ermenistan'a doğal gaz sağlanması konusunda Rusya-Ermenistan-Gürcistan üçlü görüşmelerinde 1992 yılında anlaşma imzalanmıştır. Fakat, Tiflis ve Moskova arasında 2000'li yıllarda yaşanan krizler Ermenistan'a da olumsuz etkisini göstermiştir.

Coğrafi konumuna göre Ermenistan'ın doğal gaz alabilecek en önemli komşusu olan İran'ın Ermenistan enerji pazarına girebilmesi uzun bir süre altyapının yetersizliğinden daha sonra ise Kremlin'in olumsuz tavrından dolayı gerçekleşemedi. 2000'li yılların ortasında İran'dan doğal gaz boru hattı çekilse de, Rus şirketi Gazprom'un müdahalesiyle doğal gaz boru hattı üzerinde kontrolü sağlamaktadır.

Bu bölümde Ermenistan'ın doğal gaz tedarikinde en önemli iki devlet olan Rusya ve İran'la ilişkileri bağımsızlık yıllarından bugüne değin anlatılmaktadır. Ermenistan'ın zaman-zaman İran'dan doğal gaz alımına öncelik vereceğine ilişkin olarak Rusya'nın tepkisinin ne olduğuna ve böyle bir durumda nasıl bir politika izlediğine de değinilecektir.

3.3.1. Rusya- Ermenistan İlişkilerinde Enerji Faktörü

Hazar Havzası'ndan çıkan hidrokarbon kaynaklarının Gürcistan üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya ulaştırılmasını engelleyemeyen Kremlin Güney Kafkasya'nın Rusya'ya en bağımlı ülkesi olan Ermenistan'ı kendi kontrolünde tutabilme yolunda bazı girişimlerde bulundu. Öte yandan Ermenistan'ın da Rus doğalgazına bağımlılıktan kurtulmak için girişimleri oldu. Rusya'nın Gürcistan'la enerji krizi yaşadığı bir dönemde, 2006 yılının Ocak ayında Ermenistan, İranlı yetkililerle iki ülke arasında doğal gaz boru hattı konusunda anlaşma sağladı. Fakat Kremlin'in sert tepkisiyle karşılaşan dönemin Ermenistan iktidarı, Rusya'dan gelen baskı sonucu Tahran'la görüşmelerden vazgeçti. Bunu takiben de, Rusya doğal gaz şirketi olan Gazprom, 2006 yılının Nisan ayında Ermenistan'la 25 seneyi kapsayan enerji konusunda işbirliği anlaşması imzaladı.¹²⁸ Bu anlaşma aynı zamanda Rusya'ya Ermenistan'ın doğal gaz teçhizatının tek tedarikçisi olma hakkı da tanımaktaydı. Anlaşma, İran-Ermenistan arasında doğal gaz boru hattı çekilmesini engellemekle birlikte, hattın üzerinde tek sorumluluğun Gazprom şirketinde olduğunu beyan etmekteydi. Tahran-Erivan arasında daha önceden belirlenmiş anlaşmada boru hattının çapının 48 inç (1,20 sm) olduğu kararlaştırılsa da, Rusya hattın çapının 34 inç (70 sm) olduğu konusunda ısrar etti. Dönemin Gazprom Başkan Yardımcısı Aleksandr Ryazanov, Ermenistan'a eğer hattın inşasında Rusya yer almazsa, doğal gazın ulaşımının nereye kadar uzatılacağı belli olmayacak diye tehdit edercesine beyanda bulundu.¹²⁹

Bu yaklaşım, Rusya'nın 2000'li yıllarda enerjiyi baskı aracı olarak kullanmasına en güzel örneklerden biridir. Rusya'dan Ermenistan'ın alternatif doğal gaz kaynağı arama girişimlerine yüksek düzeyden tehditler gelmekteydi. Rusya'nın amacı aslında Ermenistan'ın transit bir ülkeye çevrilmesinin engellenmesiydi. 2001 yılı sonunda dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, Tahran'ı ziyaret etmiş ve İran'la

¹²⁸Minassian, Gaidz, Armenia, a Russian Outpost in the South Caucasus?, Russia/NIS Center, Paris, February, 2008, p.8

www.ifri.org/files/Russie/ifri_RNV_minassian_Armenie_Russie_ANG_fevr2008.pdf

¹²⁹ Minassian, Gaidz, Armenia, a Russian Outpost in the South Caucasus?,

doğalgaz boru hattı inşasına ilişkin memorandum imzalanmıştır.¹³⁰ Aynı ziyaret sırasında İran üzerinden Türkmenistan doğalgazının da Ermenistan tarafından ithal edilmesine ilişkin anlaşma imzalandı. Dönemin Rusya Başbakanı olmuş Mihail Kasyanov, Ermenistan'ın İran'la boru hattı projesi ile ve Türkmen doğalgazının ithal edilmesiyle ilgili Erivan-Aşkabat arasında anlaşmadan dolayı Rusya'yı aldattığını beyan etti. Tehdit olarak da Gazprom, Ermenistan'a sattığı doğalgaz fiyatlarını 1000 metreküp için 56 ABD Dolarından 110 ABD Dolarına kadar artırdı.¹³¹

2004 senesi Mart ayında dönemin Ermenistan Enerji Bakanı Movsisyan, Ermenistan-İran arasında doğalgaz boru hattının Gürcistan ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya çıkarılacağı ile ilgili beyanda bulundu. Rusya'nın tecrit edilerek enerji boru hatlarından uzak kalmasını Kremlin kendi çıkarlarına tehdit olarak algılamaya devam etti. Moskova'nın endişesini gidermek için, Koçaryan, İran'dan uzanan boru hattının sadece Ermenistan iç pazarının ihtiyaçlarını gidermek olduğunu beyan etti.

2000'li yılların ortalarında Rusya'da, İran'dan Ermenistan'a uzanan boru hattını Rusya'dan Ermenistan'a gönderilen doğalgaza alternatif olarak gördükleri gibi Rusya-Türkiye arasındaki Mavi Akım'a da rakip görmekteydiler. Gazprom şirketi, bu amaçla İran'dan Ermenistan'a uzanan hattın inşasında etkili olmak istediğini gerçekleştirebildi. Bu, Rusya'nın Ermenistan üzerinde etkisini artırdığı gibi; İran'ın Güney Kafkasya enerji pazarına girmesini de zorlaştırdı.

2013 yılında Gazprom ve Gazprom Armenia şirketleri 2014-2018 yıllarını kapsayan Rus doğalgazının Ermenistan'a ötürülmesi ile ilgili anlaşma imzaladılar.¹³² Bu anlaşmaya göre, belirtilen dönemde yıllık 2,5 milyar metreküp doğalgaz Ermenistan'a gönderilecektir.

¹³⁰ a.g.m.

¹³¹ Minassian, Gaidz, "Armenia, a Russian Outpost in the South Caucasus?", Russia/NIS Center, Paris, February, 2008, p.8

www.ifri.org/files/Russie/ifri_RNV_minassian_Armenie_Russie_ANG_fevr2008.pdf

¹³² "Газопровод из Ирана полностью покроет потребности Армении", *Sputnik*, 17 Ocak 2016, <https://ru.armeniasputnik.am/economy/20160127/1764250.html>

3.3.2. İran – Ermenistan İlişkilerinde Enerji Faktörü

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'ı ilk tanıyan devletlerden biri İran olmuştur. İlk günlerden itibaren Ermenistan'ı yalnız bırakmayacağını sinyallerini vermekle birlikte farklı alanlarda işbirliği yapmak istediğini her daim vurgulayan İran, Ermenistan ile ilişkilerini enerji odaklı ticaret olarak da yürütmektedir. 1995 yılında İran-Ermenistan arasında ekonomik ve siyasi işbirliği anlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasında ekonomik ve enerji işbirliğinin gelişmesine vesile olan en önemli etkenlerden biri Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesinin gündeme gelmesi olmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesine dahil edilmeyen İran ve Ermenistan, 147 km uzunluğundaki İran-Ermenistan Doğalgaz Boru Hattı'nı inşa etme kararına yönelmişlerdir. Ayrıca, 1994 senesinde Gürcistan'dan Ermenistan'a kadar Rus doğalgazını ihraç eden boru hatlarına devamlı olarak sabotajlar düzenlenmesi, Erivan'da enerji güvenliği için alternatif kaynaklar arayışına sokmuştur. 1995 yılından itibaren Erivan-Tahran arasında doğalgaz boru hattı inşası ile ilgili görüşmeler başladı. 2001 yılının Aralık ayında dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, Tahran'ı ziyaret etmiş ve İran'la doğalgaz boru hattı inşasına ilişkin memorandum imzalanmıştır.¹³³ Aynı ziyaret sırasında İran üzerinden Türkmenistan doğalgazının da Ermenistan tarafından ithal edilmesine ilişkin anlaşma imzalandı. Bu noktada somut olarak İran-Ermenistan doğalgaz boru hattını inşa etmenin ilk planları 15 Nisan 2002 yılında dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Armen Movsisyan tarafından açıklanmıştır.¹³⁴ 2002 yılındaki bu açıklamanın ardından boru hattı 20 Aralık 2006'da faaliyete geçmiş ve 19 Mart 2007 yılında dönemin İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejat ve dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan tarafından resmen başlatılmıştır.¹³⁵ Doğalgaz boru hattı 140 km uzunluğunda olup 100 kilometresi İran kesiminde Tebriz'den İran-Ermenistan sınırına kadar uzanmaktadır. Ermenistan bölümü ise, Mehri kentinde

¹³³ Mirzoyan Alla, *Armenia, The Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics*, Palgrave Macmillan, 2010, s.132.

¹³⁵ İran-Ermenistan doğalgaz boru hattının birinci etabı Mart 2007'de, ikinci ve üçüncü etabı ise Aralık 2008 tarihinde tamamlanmıştır. Anlaşmaya göre boru hattının çapı 70 santimetre ve maliyeti 220 milyon dolar olarak açıklanmıştır.

sona ermektedir. Boru hattının başlangıç kapasitesinin yıllık 1.1 milyar metreküp doğalgaz olduğu ve 2019 yılına kadar 2.3 metreküpe kadar yükseltileceği; 20 sene içinde toplam 36 milyar metreküp doğal gaz verileceği belirtilmiştir.¹³⁶ Yirmi yıl için imzalanmış bu anlaşmaya göre İran gazının her metreküpü için; Ermenistan'ın İran'a 3 kwh elektrik enerjisi tedarik etmesi gerekmektedir.

İran bu doğalgaz projesi ile hem Ermenistan pazarına girmeyi başarmış hem de Avrupa doğalgaz pazarına açılma hedefini ortaya koymayı başarabilmiştir. Nitekim Ermenistan, doğalgaz üretimi yapamayan enerji ithalatçısı statüsündeki ülkeler arasında yer almaktadır ve enerji altyapısını oluşturan Rusya ile bağlantısından sonra İran'ı bir çıkış noktası olarak görmektedir. Ermenistan enerji kaynaklarını güvence altına almak için enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi amaçlamıştır. Ermenistan için ilk seçenek olarak Ermenistan'ı Gürcistan üzerinden bağlayan Rus gaz boru hattı ve ikinci seçenek olarak da İran-Ermenistan boru hattı şeklinde görülmektedir.¹³⁷ İlk seçenekteki Rusya ile doğalgaz ilişkisinde Rus şirketlerinin, yüzde 80 gibi bir oranla Ermenistan enerji sektörünü kontrol ettiğini verilen rakamlarla ifade edilebilmektedir. Rusya doğalgaz şirketi Gazprom, İran ve Ermenistan'dan gelen doğalgaz boru hattını işletmektedir.

Ermenistan, Rusya'ya olan bağımlılığını azaltabileceğinden Ermenistan-İran doğalgaz boru hattı anlaşması hem Rusya için hem de Ermenistan için bir önem taşımaktadır. Rusya'nın ilk etapta bu durumu engellemek amacıyla bir takım girişimlerde bulunacağı beklenmiş olsa da Rusya bölgede ki nüfuzunu korumak amacıyla temkinli davranmış, ekonomik çıkarlarını arka planda tutarak bu projenin yanında yer alma taktiğine gitmiştir. Bunu yaparken, özellikle Güney Kafkasya ülkelerini birbirinden ayırmak ve bölgede Rusya'nın doğalgaz politikasını daha esnek kılma imkanını sağlamayı amaçlamıştır. Nitekim böyle bir stratejiye gitmiş olsa da Ermeni enerji pazarını kaybetmemek amacıyla bir takım yaptırımlardan da

¹³⁶ “Газопровод из Ирана полностью покроет потребности Армении”, *Sputnik*, 17 Ocak 2016, <https://ru.armeniasputnik.am/economy/20160127/1764250.html>

¹³⁷ Daily Sabah, ‘Iran Armenia make serious of trade, investment deals’ September 9, 2015. <https://www.dailysabah.com/business/2015/09/09/iran-armenia-make-series-of-trade-investment-deals>

kaçınmamıştır. Örneğin; İran ve Ermenistan, boru hattının çapını inşa etme aşamasında 1420 milimetre olması konusunda karar kılmışken Rusya, Ermenistan üzerinde baskı kurarak bu sayıyı 700 milimetreye indirerek önlem alınmıştır. 2011 yılında Ermenistan, Rusya ile bu yeni boru hattının Ermenistan toprakları üzerinde olan bölümünü ArmRosGas Şirketi aracılığıyla Gazprom'a hissesinin yüzde 68 oranını devretmiştir. Bu önlem ve devir işlemi ile birlikte İran Ermenistan pazarı ile sınırlanmış, İran gazının Ermenistan-İran boru hattı ile üçüncü ülkelere geçişi engellenmiştir.¹³⁸ Rusya, bu stratejisi ile İran gazının kendi pazarında nüfuz etmesi konusundaki isteksizliğini göstermektedir. İran ne kadar Ermenistan üzerinden Güney Kafkasya ve sonrasında Avrupa'ya gaz transit etmesi umudundan vazgeçmese de Rusya buna kendi çıkarlarına zıt olduğu için karşı çıkmaktadır.

7 Şubat 2016 tarihinde Ulusal İran Gaz İhracatı Şirketi Genel Müdürü Alireza Kameli, İran basınında yaptığı bir açıklamada İran'ın Ermenistan'a gönderdiği 1 milyon metreküp gazı 5 kat arttırmayı düşündüklerini beyan etmiştir. Aynı zamanda Ermenistan'ın İran'a yaptığı elektrik ihracatını arttıracak yeni bir enerji hattının planlarının geliştiğini de belirtmiştir. Gaz anlaşmasının daha geniş bir alanda gerçekleşeceği sinyalleri de verilmiştir. Bunun bir neticesi olarak da İran, Ermenistan, Gürcistan ve Rusya'nın dört ülkeyi birbirine bağlayacak bir enerji koridoru kurma konusunda bir koordinasyon grubu kurmaya karar verdikleri bir görüşme gerçekleştirmişlerdir.¹³⁹ Bunun üzerine Kameli, İran ve Gürcistan arasında İran gazının Gürcistan'a Ermenistan üzerinden gönderilmesi ile ilgili görüşmelerde bulunduğunu dile getirmiştir. Ermenistan'da, boru hattının kontrolünü elinde bulunduran Rusya'nın, İran gazının Gürcistan'a ihracatından faydalanacağını düşünmekte ve itiraz etmeyeceğini tahmin etmekteydi. Rusya'nın enerji pozisyonları göz önüne alındığında, Vardiyan, Ermenistan'ın İran gazının Avrupa'ya sevkiyatı için önemli bir transit olabileceği ihtimalini de küçümsemiştir. "Rusya buna karşı çıkacaktır. Gaz Rusya'nın politik cephanelerinde yani Avrupa ülkelerine baskı

¹³⁸ Vladimir Socor, 'Iran-Armenia gas pipeline: Far More Than Meets The Eye'.
<https://jamestown.org/program/iran-armenia-gas-pipeline-far-more-than-meets-the-eye/>

¹³⁹ Gayane Abrahamyan, 'Armenia-Iran Deal May Threaten Russia's Natural Gas Market', Euroasianet, oilprice.com.

uygulayan son silahtır ve Kremlin onu kaybetmek istemeyecektir” sözlerini kullanmıştır. İran ile Ermenistan arasında gaz ile yapılan anlaşmanın yanı sıra Tahran, doğalgaz ihracatını Erivan’a taşımaya hazırlandığını belirtmiştir. İran’ın Ermenistan’a gaz akışını hızlandırmak ve boru hatlarında yeterli kapasite oluşturmada hazır olduğunu fakat Ermeni tarafının daha fazla güç sağlayamayacağını dile getirmiştir. İran’ın doğalgaz ihracatını Ermenistan’a aktarma konusundaki görüşmelerde Ermenistan’ın özel ve devlet sektörlerinin İran’dan gaz almak için adım atabileceği vurgulanmakta ve ödeme yapıla bilirse Ermenistan’a doğalgaz tedarik etmeye hazır olunduğunun altı çizilmiştir.¹⁴⁰

Ermenistan’ın İran’dan ithal etmek istediği doğal gaz üzerinde Rusya’nın denetim yetkisini kaldırmak için 2016 yılında, Ermenistan Energaimpaks şirketi kurmak planını beyan etti.

Bu projenin yanı sıra, Ermenistan ve İran arasında zaman zaman demiryolu projesi de gündeme gelmektedir. 2008 senesinde dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan tarafından bu projenin gerçekleşeceği belirtilmişti ve gerçekleşeceği takdirde Ermenistan’ın İran ve Gürcistan arasında koridor olması planlanmıştı. Daha geniş boyutta düşünüldüğünde ise, bu demiryolu Körfez ve Karadeniz arasında bir koridor yaratacağından, Ermenistan’ın ekonomik ve politik gelişimi için önemli bir proje olarak görülebilir.

¹⁴⁰ Theiranproject, “Iran bent on boosting gas trade with Armeni: Official”, <https://theiranproject.com/blog/2018/01/20/iran-bent-boosting-gas-trade-armenia-official/>

SONUÇ

Enerji ve Dış Politika: Kafkasya Örneğinde Çatışma ve İşbirliği Dinamikleri konulu tezin en önemli amacı Güney Kafkasya örneğinde enerji ve dış politika ilişkisi ve bağlantısı kapsamında çatışma ve işbirliği dinamiklerinin mevcut durumunu ortaya koymak; bölgesel işbirliği ve çatışma dinamikleriyle var olan enerji kaynakları ve bunlarla ilgili projeler arasındaki ilişkileri çözümlemektir. Araştırma sorusu olarak zengin enerji kaynaklarının bölgedeki sorunların çözümüne nasıl bir etki oluşturduğudur. Bölgedeki çatışmalar mevcut enerji güvenliği için atılan adımlara rağmen çözilemiyorsa, nedeninin ne olduğu sorusuna cevap verilmeye çalışılmıştır.

Bunun için öncelikli olarak Soğuk Savaş sonrasında günümüze kadar Güney Kafkasya bölgesinde ortaya çıkan çatışmaların niteliği ve çözüm sağlanamamasının nedenleri üzerinde durularak çatışmaların mevcut durumları incelenmiştir. Bu anlamda, tezde enerji faktörü bahsi geçen bölge ve bölge dışı devletlerin güvenliği açısından değerlendirilmektedir. Tezde ayrıca bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler kadar bölge üzerinde etkili olan büyük güçler arasındaki rekabet de incelenmektedir. Büyük güçlerin, enerji kaynaklarını kontrol etmek için verdikleri mücadele, uluslararası sistem düzeyinde analiz edilmektedir.

Tezin, *Enerji ve Dış Politika İlişkisi* başlıklı birinci bölümünde bu kavramlar anlatılmaktadır. Türkiye-Rusya ve Türkiye-İrak arasındaki boru hatlarının ikili ilişkilere nasıl etki ettiği değerlendirilerek, kriz ve barış döneminde ikili işbirliğindeki benzerlikler ve farklılıklar anlatılmaktadır. Çin-Pakistan Enerji Koridoru (CPEC) olarak bilinen proje enerji ve dış politika bağlamında değerlendirilmekte ve bölgenin güvenliği için ikili ilişkilerdeki sorunları nasıl etkilediği anlatılmaktadır.

Güney Kafkasya bölgesinde güvenlik ve işbirliği konusuna değinirken ve enerji ve dış politika bağlantısı anlatılırken, bilinmesi gereken en önemli konulardan biri uzun bir süre boyunca çözüme kavuşmayan Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün

günümüzdeki boyutudur. Bu kapsamda Hazar Denizi'nin statüsünün 1990'lı yıllardan itibaren nasıl bir süreçten geçtiği ve 2018 yılında Hazar'a kıyıdaş devletlerin ortak bir mutabakata vararak bu sorunu nasıl çözdükleri tezde ele alınmıştır.

Tezin *Batı Dünyası ve Güney Kafkasya* başlıklı ikinci bölümünde Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından günümüze kadarki dönemde bölgedeki dış politika ve güvenlik sorunlarının ana çizgileri anlatılmıştır. Daha sonra ise bölgesel ve küresel güçlerin bölgeye yaklaşımları ele alınmıştır.

Güney Kafkasya'nın Batı dünyası için ne anlam ifade ettiği ve bölgenin dış güçlerin jeopolitik rekabetindeki konumu anlatılmaktadır. Güney Kafkasya devletlerinin 1991 tarihinden itibaren başlayan bağımsızlık yıllarının en önemli sorunu olarak çatışma ve ayrılıkçı rejimler olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, Hazar havzasındaki mevcut zengin enerji kaynaklarının mevcut olması da bölgeyi bölgesel ve küresel güçler için önemli kılmaktadır. Birbiriyle çatışan güçlerin bölge ve bölge devletleri üzerinde farklı amaç ve çıkarları olması, Güney Kafkasya devletlerinin güvenliğini ve dış politikalarının şekillenmesini de etkilemektedir. Bu anlamda; politik, askeri ve ekonomik birlikler üzerinden bölge devletleri farklı işbirliği dinamiklerini tercih etmekte; güvenliklerini etkileyebilecek olsa bile farklı ekonomik, politik ve askeri kurumlara entegre etmeyi amaçlamaktadırlar.

Güney Kafkasya bölgesinin enerji güvenliğini ilgilendiren önemli gelişmelerden biri olarak 12 Haziran 2018 tarihinde Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak işbirliği ile TANAP projesi faaliyete geçmesi gösterilebilir. 2018 yılı Temmuz ayında 20 yıldan fazladır devam eden Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin kıyıdaş devletler arasında anlaşma imzalandı. Denizin statüsünün belirlenmesi ile Trans Avrasya bölgesindeki işbirliği projelerinin de olumlu etkileneceği beklenmektedir. Özellikle, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) projesinin faaliyete geçmesiyle ulaşım alanında bölgesel işbirliğinin sağlam temellere dayandığı ispatlanmış oldu.

Güney Kafkasya'da İşbirliği ve Rekabet başlıklı son bölümde bölge devletlerinin bölgesel ve bölge dışı aktörlerle ilişkilerinin enerji boyutu anlatılmıştır. Özellikle,

enerji kaynaklarıyla zengin olan Azerbaycan'ın 1990'lı yıllardan itibaren hem Batı dünyası hem Rusya hem de Türkiye ve İran gibi komşu ülkeleriyle kurmuş olduğu ilişkilerinde enerji faktörü etkili olduğuna vurgu yapılmaktadır. 1990'lı ve 2000'li yıllar ilişkileri arasında benzerlikler ve farklılıklar tezin son bölümünde anlatılmaktadır.

Güney Kafkasya'nın enerji güvenliğini önemli kılan bir diğer etken, bölgenin enerji altyapısının askeri bir çatışmada hedef haline gelip gelmeyeceği konusudur. Gürcistan'daki Ağustos savaşı, bölgedeki transit enerji koridorunun işleyişi ile ilgili bazı riskleri ortaya koymuştur. Aynı zamanda, Avrupa ve küresel enerji güvenliği açısından hayati önem taşıyan bir bölge için daha geniş kapsamlı güvenlik garantilerinin gereğini Batılı devletler için ortaya çıkarmıştır. Gürcistan'daki savaşın gösterdiği gibi, bölgesel enerji altyapısı çatışmalar sırasında hedef haline gelebilecektir. Şöyle ki, bilinmektedir ki, Ağustos 2008 savaşında Gürcistan'daki Rus hedeflerinden biri, Hazar Denizi'nden Batı'ya petrol taşıyan bir boru hattı olmuştur.¹⁴¹

Rusya, TANAP'la ilgili tarafsız bir siyasi görünüm sergilemektedir ve olumsuz açıklama yapmaktan kaçınmaktadır. Rusya şirketi Gazprom, Batılı devletlerle enerji kaynakları ilişkilerinde kendi politikalarını yeniden dizayn etme çabası içindedir ve kendisine uygulanan ekonomik ve politik yaptırımların enerji alanını etkilememesini istemektedir. Bu nedenle, Moskova'dan TANAP ve ya Güney Gaz Koridoru'na ilişkin olumsuz bir tepki, Rusya'nın Kuzey Akım-2 projesini de olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, Kremlin'de Hazar Havzasından çıkan doğal gazın TANAP'la Avrupa piyasalarına çıkarılmasına itiraz etmeyerek ve rekabet etmek yerine, Kuzey Akım ve Türk Akımı gibi kendi projeleri üzerinden etkili olmağa çalışıyor. Türkiye ile Rusya arasında inşa edilmesi planlanan Türk Akımı boru hattı projesi de, Rusya'nın Batı'ya kendi politikalarıyla karşılık verme girişimi olarak değerlendirilebilir. Önümüzdeki süreçte TANAP üzerinden Avrupa'ya çıkarılan Azerbaycan doğal gazının, Rus enerji kaynaklarıyla belli noktalarda rekabete

¹⁴¹ Kakachia, K., "Challenges to the South Caucasus regional security aftermath of Russian-Georgian conflict: Hegemonic Stability or new partnership?", *Journal of Eurasian Studies*, 2011, s. 16

girebileceği tahmin edilebilir. Bu nedenle, Rus gazı Avrupa için hala önemlidir ve Rusya'nın izleyeceği olumlu ve olumsuz politikalar bölgedeki pazar dengelerini değiştirebilir.

Son dönemlerde gündemde olan Gürcistan'ın NATO'ya üyeliği konusu, Rusya için daha agresif politika izlemesine neden olacaktır. Bu tehlike sonucunda Rus askerlerinin Kuzey Osetya ve Abhazya'dan Gürcistan içlerine doğru daha geniş toprakları kontrolü altına almasına neden olabilir ki, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının bu topraklardan geçtiğini unutmamak gerekmektedir. Zaman-zaman Kuzey Osetya'nın Gürcistan'la sınırının Rus askerleri tarafından ihlal edildiği; sınırların Gürcistan içlerine doğru çekildiği ve boru hattının çok yakınlarında Rus askerlerinin olduğu bilinmektedir. Rusya'nın, baskı aracı olarak ileriki yıllarda belirtilen güzergahtan geçen boru hattına karşı sabotaj uygulayabileceğini unutmamak gerekiyor.

Güney Kafkasya'da enerji işbirliği projeleri anlatılırken önemli jeostratejik konumuna ve bölgesel bir güç olduğuna göre Türkiye'nin önemi vurgulanmalıdır. Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde istikrar ve barış için oynayabileceği rol çok önemlidir. Özellikle Ağustos 2008'de bölgede yaşanmış savaş sonrasında Türkiye'nin girişimleri ile başlatılmış olan Kafkasya İşbirliği ve İstikrar Paketi süreci önemini korumaktadır. Hazar Denizi'nde çıkarılan hidrokarbon rezervlerinin Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına taşınması hem bölge hem Türkiye hem de Avrupa'nın enerji güvenliği için önemlidir. Enerji güvenliğinde Rusya ve İran'a olan bağımlılığın azaltılması için de Hazar Havzasında çıkarılan kaynakların Türkiye'ye sorunsuz ulaştırılması Türkiye'nin öncelikli çıkarlarından birini oluşturmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan ve Gürcistan güzergahının başka dış güçlerin kontrolüne geçmemesi için de Türkiye dikkatli politika izlemek zorundadır. Bu güzergahın ileriki dönemlerde Hazar Havzasının diğer enerji zengini ülkeleri olan Kazakistan ve Türkmenistan'dan gelecek hidrokarbon kaynaklarını taşıyacak en önemli coğrafya olduğuna dikkat ettiğimizde, Ankara için önemi daha net anlaşılacaktır. GGK'ya İran ve Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının eklenmesiyle, bölgesel güvenlik sadece Güney Kafkasya'yı değil; Avrasya coğrafyasının önemli bir kısmını kapsayacaktır.

Bu noktada, Orta Doğu'da sorunların çözülmesi sonrasında, İKBY'den de doğal gaz akışı ile Türkiye'nin enerji güvenliği sağlanmış olacak ve bu da etkisini AB'nin Rusya'ya olan bağımsızlığını azaltmasına olanak sağlayacaktır.

Bölge sadece enerji kaynakları açısından değil; 28 milyon civarında bir nüfusa sahip olan bölgenin Türkiye ekonomisi için de önemli olduğunu dikkate almak gerekmektedir. Kafkasya ile ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye'ye ekonomik anlamda da Orta Asya ile ilişkilerinde de fırsatlar sağlayacaktır. Bu anlamda Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkilerini de stratejik müttefiklik düzeyinde devam ettirmesi gerekmektedir. Bölgede mevcut olan Rusya-İran-Ermenistan işbirliğine karşı Azerbaycan'ın yalnızlaştırılmaması önemlidir. Bunun için Azerbaycan'la birlikte Gürcistan'ın da Batı dünyasıyla işbirliğinin desteklenmesi gerekmektedir.

Bu anlamda bölge devletleri arasında barış ve istikrarın önemi net anlaşılmaktadır ve her türlü Rusya'dan bağımsız boru hattı projelerine destek verilmelidir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Türkiye'nin bölge devletlerinin bağımsızlığını desteklemesi gibi, Rusya gibi bir güçle de iyi ilişkiler içinde bulunması gerekmektedir. Kafkasya'da Türkiye'nin kendi çıkarlarından tavız vermemek kaydıyla Rusya ve İran'la uyumlu bir strateji izlemesi bölgenin güvenliğini de olumlu etkileyecektir. Bu bağlamda Türkiye'nin Rusya ile enerji projelerini geliştirmesi, Rusya'nın da Hazar Denizi'nden çıkarılan enerji kaynaklarının Türkiye'den Avrupa pazarlarına taşınmasına engel olmaması gibi de anlaşılabilir. Tarafların bir-birilerinin enerji politikalarına saygı göstermesinden dolayı Rusya'dan diğer devletlerin kendi kaynaklarını farklı güzergahlardan taşımaması gibi 1990'lı yıllardaki baskıyı yeniden gündeme getirmeyeceği tahmin edilebilir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken ve Güney Kafkasya ve Hazar Havzası bölgesinin yeniden ABD başta olmakla Batılı devletler tarafından Rusya ile rekabet alanına dönüşmemesinin gerektiğidir. Rusya'nın kendi çıkar alanı olarak ve kırmızı çizgilerinden biri olarak belirtmiş olduğu hassasiyetler dikkate alınmayacağı takdirde bölgedeki güvenlik sorunlarının yeni bir şekilde ortaya çıkabileceğini unutmamak gerekiyor.

KAYNAKÇA

- Akiner Shirin, *The Caspian Politics, Energy and Security*, London: Routledge, 2004.
- Anis H. Bajrektarevic, *The Caspian Basin: Legal, Political and Security Concerns, Pipeline Diplomacy and Implications for EU Energy Security*, ARTNeT Working Paper Series No. 149, 2015, Bangkok, ESCAP, <http://www.unescap.org/sites/default/files/AWP%20No.%20149.pdf>
- “Ankara dogovorilas s Moskvoy o pomoshi v soorujenii pervoy AES” (Ankara dogovorilas s Moskvoy o pomoshi v sooruzhenii pervoy AЭС), *Izvestia*, 13 Ocak 2010, <http://izvestia.ru/news/464610>.
- Arı Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Alfa Yayınları, 2004.
- Arıboğan, D. Ülke and Bilgin, Mert, “New Energy Order Politics Neopolitics: From Geopolitics to Energeopolitics”, *Uluslararası İlişkiler*, Volume 5, No 20 (Winter 2009), s. 109-132.
- Aslanlı Araz, “Hazar Enerji İşbirliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi”, *Bilig*, Güz 2017, Sayı 83, ss.27-51, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2095-published.pdf>.

Aydın Mustafa (ed.),

Non-traditional security threats and regional cooperation in the Southern Caucasus, Amsterdam: IOS Press, February 2011

Azeri Press Agency (APA), 16 Haziran 2016

2014 Annual report of Ministry of Industry and Energy of Azerbaijan - http://www.minenergy.gov.az/db/Hesabat/Ililik_Hesabat_2014.pdf

“В Баку состоялся саммит глав государств прикаспийских стран”, *AZER Tac*, 19 Kasım 2010, https://azertag.az/ru/xeber/V_Baku_sostoyalsya_sammit_glav_gosudarstv_prikaspiiskih_stran-735590

Bluth Ch,

US Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia: Politics, Energy and Security, I.B. Tauris, 2014.

Brzezinski Zbigniew,

The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, Basic Books, 1997.

Cagaptay Soner ve Evans Tyler,

“The Geopolitics of Natural Gas: Turkey’s Energy Policy and the Future of Natural Gas”, *Harvard University’s Belfer Center and Rice University’s Baker Institute Center for Energy Studies*, December 2013, s.26, www.bakerinstitute.org/media/files/Research/f1cb2090/CES-Pub-Geogas-Turkey5.pdf.

- Calder Kent E., *The New Continentalism: Energy and Twenty First Century Eurasian Geopolitics*, London: Yale University Press, 2012.
- Carr Edward H., *The Twenty Years' Crisis: 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Palgrave Macmillan, 2001.
- “Caspian Sea Leaders Sign Declaration”, *Tehran Times*, 17 Ekim 2007, <http://www.tehrantimes.com/news/155078/Caspian-Sea-leaders-sign-declaration>.
- Chufrin Gennady (ed.), *The Security of the Caspian Sea Region*, Oxford University Press, 2001.
- Cirdei Ionut Alin, “National Security and Collective Security from the Perspective of Ensuring Energy Security”, *Revista Academiei Fortelor Terestre*, Volume 19, Issue 2, 2014, s.145-151, http://www.armyacademy.ro/reviste/rev2_2014/CIRDEI.pdf.
- Cohen Ariel and
- Kevin DeCorla-Souza, “Eurasian Energy and Israel’s Choices”, The Begin-Sadat Center For Strategic Studies Bar-Ilan University, Mideast Security and Policy Studies, No. 88, February 2011, <https://besacenter.org/wp-content/uploads/2011/02/MSPS88.pdf>

Conant, Melvin A. ve

Fern Racine Gold,

The Geopolitics of Energy, Westview Press, 1978

“Construction of First Power Unit of Akkuyu Nuclear Power Plant to End in 2019”, *Anadolu Ajansı*, 20 Ekim 2012, www.aa.com.tr/en/news/92528--construction-of-first-power-unit-of-akkuyu-nuclear-power-plant-to-end-in-2019.

Crandall Maureen S.,

Energy, Economics, and Politics in the Caspian Region: Dreams and Realities, Westport, CT: Praeger Security International, 2006.

Çelikpala Mithat,

Enerji Güvenliği: NATO’nun Yeni Tehdit Algısı“, *Uluslararası İlişkiler* 10 (40), 2014, ss.75-99.

Dahl Erik J.,

Naval Innovation From Coal to Oil, *Joint Force Quarterly*, Winter 2000-2001, www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a524799.pdf.

Dyer Hugh, Maria Julia Trombetta, “The Concept of Energy Security: Broadening, Deepening, Transforming”, içinde Hugh Dyer, Maria Julia Trombetta (der.), *International Handbook of Energy Security*, UK: Edward Elgar Publishing Limited, ss.3-16. 2013.

Ebel Robert E.,

The Geopolitics of Russian Energy, Looking Back, Looking Forward, A Report of the Center For Strategic and International Studies, 2009, s.16, <https://www.csis.org/analysis/geopolitics-russian-energy>.

“Energy Supply Security Emergency Response of IEA Countries 2014”, *International Energy Agency*, 22 Ekim 2014,

www.iea.org/media/freepublications/security/EnergySupplySecurity2014_PART1.pdf.

“Erdogan: Turecskiy potok bil otlojen ese do krizisa v otnoseniyax s RF” (Эрдоган:

"Турецкий поток" был отложен еще до кризиса в отношениях с РФ), *RIANovosti*, 05 Aralik 2015,

<http://ria.ru/world/20151205/1336512091.html>

(Erişim tarihi: 10 Mart 2018)

Erhan Çağrı ve Aysun G rb z,

“Azerbaycan Enerji Politikası”, *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde*

Azerbaycan (ed.), Çağrı Erhan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.

“EU says energy talks in Ashgabat constructive”, *AzerNews*,

https://www.azernews.az/oil_and_gas/43377.html, 05 Eylül 2012.

Flegel Tina,

Foreign Actor’s Influence on Azerbaijan’s Energy Policy, Springer, 2015.

“Gazprom Eksport Yabancı Ortağı Türkiye”, *Gazprom Eksport* resmi web-sitesi, www.gazpromexport.com/en/partners/turkey/

Geropoulos Kostis, “Azerbaijan, Turkey ink TANAP pipeline deals”, *NewEurope*, 29 Haziran 2012, <http://www.neweurope.eu/article/azerbaijan-turkey-ink-tanap-pipeline-deals>

“Газопровод из Ирана полностью покрывает потребности Армении”, *Sputnik*, 17 Ocak 2016.

Global Energy Statistical Yearbook 2017, <https://yearbook.enerdata.net/crude-oil/world-production-statistics.html>.

Haas M., Tibold A., and

Cillessen V., “Geostrategy in the South Caucasus”, Clingendael Institute publications, November 2006.

Hancock, Kathleen. J. ve

Vlado Vivoda, “International Political Economy: A Field Born of the OPEC Crisis Return to Its Energy Roots”, *Energy Research and Social Science*, Volume 1, March 2014, ss. 206-216.

Homans Charles, ,, “Energy Independence: A Short History”, *Foreign Policy*, January 2012, <http://foreignpolicy.com/2012/01/03/energy-independence-a-short-history/>.

Hüseynov Vagif, *Каспийская нефть. Экономика и геополитика*, Moskova: Olma-Press, 2002.

"Iran Opts Out Of Shah-Deniz," OMRI Daily Digest, 11 Aralık 1995.

"Iran Finally Agrees to Stake in Shah-Deniz,"
OMRI Daily Digest, 13 Mayıs 1996.

İsmayıl Elnur, ,,

Enerji Güvenliğinde Gürcistan'ın Jeopolitik
Önemi ve Rusya", Bilgesam Analiz/Kafkasya,
No: 1268, 10 Aralık 2015,
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-66-2015121011268.pdf>

İsmayıl Elnur ve Bayram Aliyev, Türkiye-Rusya ilişkilerinde Enerjinin Rolü“, *TYB Akademi* dergisi, Yıl 6 Sayı 17, Mayıs 2016.

İsmayıl Elnur ve

Türkan Budak,

“Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası”, *Bilge Strateji*, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, ss.29-49,
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/43426>.

İsmayıl Elnur ve

Türkan Budak,

“Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası”, Bilgesam Analiz/Enerji, No:1189, Şubat 2015,
www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150216401189_2.Pdf.

İsmayıl Elnur, 21. Yüzyılda Rusya Dış ve Güvenlik Politikaları Küresel ve Bölgesel Yansımaları, Bilgesam Raporu, İstanbul, Ekim 2017.

- Ismailzade Fariz, *Russia's Energy Interests in Azerbaijan*, London: GMB Publishing, 2006.
- Johnson Corey and Matthew Derrick, "A splintered heartland: Russia, Europe, and the geopolitics of networked energy infrastructure," *Geopolitics*, 2012, 17 (3): 482–501, www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14650045.2011.595439.
- Jonson Lena, "The new geopolitical situation in the Caspian region", in Ghufrin, Gennady ed., *The security of the Caspian Sea region*, Oxford University Press, 2001.
- Kakachia, K., K., "Challenges to the South Caucasus regional security aftermath of Russian-Georgian conflict: Hegemonic Stability or new partnership?", *Journal of Eurasian Studies*, 2011.
- Kaliyeva Dinara, *The Geopolitical Situation in the Caspian Region*, UNISCI Discussion Papers, Enero de 2004.
- Kalyuzhnova Yelena, Amy Myers Jaffe and Dov Lynch (eds.), *Energy in the Caspian Region: Present and Future*, Palgrave: London, 2002.
- Kalicki Jan, David Goldwyn (eds.), *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy*, Woodrow Wilson Center Press, Washington, 2005.

- Kalyuzhnova Yelena, *Energy in the Caspian Sea Region: Present and Future*, New York: Palgrave, 2002.
- Kanet Roger E. and Matthew Sussex (ed.), *Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy Confrontation and Consolidation*, London: Palgrave MacMillan, 2015.
- Karagiannis Emmanuel, *Energy and Security in the Caucasus*, London: Routledge, 2002.
- Kaplan Robert, “The Geopolitics of Energy”, *Forbes*, April 2004, www.forbes.com/sites/stratfor/2014/04/04/the-geopolitics-of-energy/.
- Kjaernet Heidi, “The energy dimension of Azerbaijani–Russian Relations: Maneuvering for Nagorno-Karabakh”, *Russian Analytical Digest*, 56/09, <http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD-56-2-5.pdf>
- Klare Michael, *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, New York: Metropolitan Books, 2008.
- Kleveman Lutz, *The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia*, New York: Grove Press, 2004.
- Koçer Gökhan ve diğerleri., *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Haydar Çakmak (ed.), Ankara, Platin Basın Yayın Dağıtım, 2007.

- Kurtov Ajdar, “Каспийский саммит: баланс достижений и потерь”, *Rossiyskiy Institut Strategicheskikh Issledovaniy*, 22 Kasım 2010, <https://riss.ru/smi/824/>.
- Lupu L., Azerbaijan: An Essential Link on the East-West Strategic Corridor, Occasional papers. Center for Conflict, Prevention and Early Warning, 2013, Vol. 6, No. 1.
- Mairet, F., *New Stakes in the Caucasus and Central Asia: Caspian Energy Resources and International Affairs*, Bloomington, Indiana, Author House, 2006.
- Mardanov Samir, “Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri”, *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* (Ed.), Çağrı Erhan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.
- Marshall I. Goldman, *Petrostate: Putin, Power, and the New Russia*, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Mikhail A. Molchanov, *Eurasian Regionalisms and Russian Foreign Policy* London: Routledge, 2016.
- Mirzoyan Alla, *Armenia, The Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics*, Palgrave Macmillan, 2010.
- Mitchell, J.; Beck, P. and Grubb, M., 1996. *The New Geopolitics of Energy*. London: The Royal Institute of International Affairs.

Mousavi Seyyed Rasoul,

“The Future of the Caspian Sea after Tahrn Summit”, *The Iranian Journal of International Affairs*, Vol. XXI, No.1-2: .27-42, Winter-Spring 2008-09,
www.ensani.ir/storage/Files/20120325151028-1032-2.pdf.

Nation R. Craig,

“US Interests in the New Eurasia”, in *Russian Security Strategy under Putin: U.S. and Russian Perspectives*, Strategic Studies Institute: United States Army War College, November 2007.

NATO

Parliamentary Assembly document 157 CDS 08 E rev 1 - Energy Security: Cooperating to Enhance the Protection of Critical Energy Infrastructures, 2008.

“Novak podtverdil priostanovku peregovorov po Tureckomu potoku” (Новак подтвердил приостановку переговоров по "Турецкому потоку"), *Interfaks*, 03 Aralık 2015, www.interfax.ru/business/483000 (Erişim tarihi: 10 Mart 2018)

Overland Indra,

Heidi Kjaernet and Andrea Kendall-Taylor (eds.), *Caspian Energy Politics: Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan*, Routledge, 2010.

Özden Zeynep Oktav,

“American Policies Towards the Caspian Sea and The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, Vol. 10 (1), 2005.

Pamir A. Necdet,

Energy and Pipeline Security in the Black Sea and Caspian Sea Regions: Challenges and Solutions, in *The Black Sea Region, Cooperation and Security Building*, Ed. Pavliuk, Oleksandr ve Klympush- Tsintsadze Ivanna, East West Institute, 2003.

“President chairs Cabinet's meeting on results of 2012, objectives in 2013”, News Az, 15 Ocak 2013, <http://news.az/articles/official/75052>.

Prezident İlham Əliyev:

"Azərbaycan və İran bölgədə sabitləşdirici rol oynayır", APA, 23 Subat 2016, <http://apa.az/xarici-siyaset/prezident-ilham-eliyev-azerbaycan-ve-iran-bolgede-sabitlesdirici-rol-oynayir.html>.

Report on the communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the European Union's relations with the South Caucasus, under the partnership and cooperation agreements (COM(1999) 272 – C5-0116/1999 – 1999/2119(COS)), Committee on Foreign Affairs, Human Rights, Common Security and Defence Policy, 28 Ocak 2002, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A5-2002-0028+0+DOC+XML+V0//EN&language=pl.

Rodrigues, T. ve diğerleri.,

Globalization and International Security: An Overview, New York: NOVA Publishers, 2014.

Rose S.

Brownback's Bill is a Geopolitical Hoax, *Executive Intelligence Review*, 24 Aralık 1999, Vol. 26, No. 51.

“Россия, Казахстан и Азербайджан подписали соглашение о точке стыка линии разграничения сопредельных участков дна Каспия”, *RIA Novosti*, 14 Mayıs 2003, <https://ria.ru/economy/20030514/379333.html>.

“Россия, Казахстан и Азербайджан поделили Каспийское море”, *RBC*, 14 Mayıs 2003, www.rbc.ru/politics/14/05/2003/5703b56d9a7947783a5a4808.

“Rusya iki yıl önce üzerinde anlaşılan Mavi Akım kapasite artışını reddetti”, *Hürriyet*, 9 Ekim 2015, www.hurriyet.com.tr/rusyadan-turkiyenin-talebine-ret-30270187.

Sandıklı Atilla ve İsmayıl Elnur, *Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye*, Bilgesam Raporu, İstanbul, Nisan 2014.

Sandıklı Atilla ve İsmayıl Elnur, *Karadeniz'deki Gelişmeler ve Türkiye*, Bilgesam Raporu, İstanbul, Haziran 2014.

Schubert Samuel R., and

Johannes Pollak,

“Realism, Energy and International Conflict, Why The Struggle For Power is Still The Name Of Game”, The 2011 Annual Meeting of the American Political Science Association, Seattle/Washington, September 1-4, 2011.

- Shannon O’Lear, “Resources and Conflict in the Caspian sea,” *Geopolitics*, 2004, 9(1): s.161–186, www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14650040412331307872
- Silk Road Strategy Act of 1999*, The Senate of the United States, 106th Congress, 10 Mart 1999, www.eso.org/gen-fac/pubs/astclim/espas/maidanak/silkroad.html
- Sim Li-Chen, “In search of security: Azerbaijan and the role of oil in the Caspian Sea,” *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 1999, 15 (3): 24–53, <http://rsa.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13523279908415412>.
- Sokolski Richard and
- Tanya Charlick-Paley, ,, NATO and Caspian Security: A Mission too Far?“, RAND Corporation, 1999, ss. 69-80, www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1074/mr1074.chap6.pdf
- Sovacool, B. K., *The Routledge Handbook of Energy Security*. New York: Routledge, 2011.
- Speed, Philip Andrews, *Energy Geopolitics*, 2016, <http://esi.nus.edu.sg/research/energygeopolitics>
- Starr S.F., Power Failure: American Policy in the Caspian, *The National Interest*, Spring 1997, No. 47.

Svyatets Ekaterina,

Energy Security and Cooperation in Eurasia: Power, Profits and Politics, Routledge, 2016.

“The Importance of Diversity in European Energy Security”, *US State Department Spokesperson Heather Nauert’s Press Statement*, Washington, June 29, 2018, <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2018/06/283643.htm>.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyetinde Akkuyu Sahası’nda Bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine Ve İşletimine dair İşbirliğine İlişkin Milletlerarası Anlaşma, *Resmi Gazete*, Karar Sayısı 2010/918, 06 Ekim 2010, www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm

“Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan Dışışleri Bakanları Üçlü Toplantısı”, TC Dışışleri Bakanlığı, 25 Mayıs 2014, http://www.mfa.gov.tr/no_-163_-25-mayis-2014_-turkiye_-azerbaycan-ve-turkmenistan-disisleri-bakanlari-uclu-toplantisi-hk.tr.mfa

“Ülkemizde Planlanan Nükleer Santral Projeleri”, TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı resmi sitesi, www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Ulkemizde-Planlanan-Nukleer-Santral-Projeleri

“Владимир Путин встретился с Премьер-министром Турции Реджепом Тайипом Эрдоганом” (Vladimir Putin Türkiye Başbakanı Erdoğan’la görüştü), *Rusya Cumhurbaşkanlığı resmi sitesi*, 03 Aralık 2012 www.special.kremlin.ru/catalog/keywords/82/events/17019

Volkan Ş. Ediger &

Duygu Durmaz,

“The New Geopolitical Game in the Caspian Region: Azerbaijan-Turkey Energy Relations”, *Turkish Policy Quarterly*, Summer 2016, http://turkishpolicy.com/files/articlepdf/the-new-geopolitical-game-in-the-caspian-region-azerbaijan-turkey-energy-relations_en_3947.pdf.

Waltz, Kenneth Neal *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publication, 1979.

Weitz Richard,

“Second Caspian Summit Fails To Resolve Contentious Issues”, *CACI Analyst*, 31 Ekim 2007, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/11504-analytical-articles-caci-analyst-2007-10-31-art-11504.html>.

Winrow Gareth,

“Geopolitics and Energy Security in the Wider Black Sea Region”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 7(2), June 2007, s. 217-235, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683850701402060>.

- Winzer Christian, "Conceptualizing Energy Security", *Energy Policy*, Elsevier, Vol. 46(C), 2012, s. 36-48.
- Yazdani Enayatollah, "Competition over the Caspian oil routes: Oilers and Gamers perspective", *Alternative: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 5, No. 1&2, Spring & Summer 2006.
- Yergin Daniel, Ensuring Energy Security, *Foreign Affairs*, 85(2), 2006, s. 69-82, http://www.un.org/ga/61/second/daniel_yergin_energysecurity.pdf.
- Zeinolabedin Y., "The Geopolitics of Energy in the Caspian Basin", *International Journal of Environmental Research*, Vol. 5, No. 2, Spring 2011.
- Zeinolabedin, Y., "Geopolitics and Environmental Issues in the Caspian Sea", *Caspian Journal of Environmental Sciences*, Vol. 7, No. 2, 2009.
- Zeynalov Fazil, *The Oil and Gas Resources of Azerbaijan: A Country's Transformation into a regional energy hub*, Connaissances et Savoirs, 2016.
- "Заявления глав государств – участников IV Каспийского саммита для прессы", *Kremlin*, 29 Eylül 2014, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/46689>.
- "Заявление глав прикаспийских стран по итогам саммита в Баку", *1News*, 19 Kasım 2010, www.1news.az/news/zayavlenie-glav-prikaspiyskih-stran-po-itogam-sammita-v-baku-polnyy-tekst.